

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Maşallah DENİZ

KUR'ÂN-I KERİM'DE KESB KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2021

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Maşallah DENİZ

KUR'ÂN-I KERİM'DE KESB KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Mehmet SALMAZZEM

MUŞ-2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KESBİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE MAHİYETİ

1.1. ETİMOLOJİK BAKIMINDAN KESB	8
---------------------------------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ BAZI İLİMLER BAKIMINDAN KESB

2.1. KELAM BAĞLAMINDA KESB.....	21
2.2. FIKİH BAĞLAMINDA KESB	43
2.2.1. Ticarî Kazanç Bağlamında Kesb.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ANİ AÇIDAN KESB VE MAHİYETİ

3.1. KUR'AN'DA KESBİN MAHİYETİ	55
3.1.1. Kur'an'da Fırsat Eşitliği ve Adalet Bağlamında Kesb	71
3.1.2. Vahyin Tahrifi Bağlamında Kesb	80
3.2. KESB İLE ANLAM YAKINLIĞI BULUNAN KAVRAMLAR.....	82
3.2.1. Aml	82
3.2.2. Kedh.....	90
3.2.3. Rıbh.....	95
3.2.4. Gmâ.....	101
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	112

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN-I KERİM'DE KESB KAVRAMI

Maşallah DENİZ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet SALMAZZEM

2021, 125 sayfa

Canlılar aleminde bulunan varlıklar, yaşamlarını idame etmek için ekseriyetle bir çaba içerisindedirler. Küçük bir canlı olarak karınca, rızkı için bir çaba sarf ettiği gibi, şuur ve irade sahibi olan insan ve cinler de rızıklarının peşinde koşup çabalamaktadırlar. Kesb olarak niteleyebileceğimiz bu hususta akıl ve irade sahibi olarak insan ve cinler diğer varlıklardan ayrılmaktadır.

Kur'an'da birçok ayette, insan ve kesb ilişkisine değinilmektedir. Nitekim bu konu ilmî bazı araştırmalarda irdelenmiştir. Diğer taraftan kesb kavramı kelim, fıkıh, hadis ve tasavvuf ilimleri açısından da incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu kavram kelim ilminin literatüründe genellikle ihtiyarî fiillerin yaratılması ekseninde incelenmiştir.

Kur'ân'a göre kesb dünya ve ahiret hayatını şekillendiren önemli bir unsurdur. Ferdi ve ictimai açıdan mühim bir yere sahip olan kesbin muhtelif çalışmalara ilham olacağı tartışmasıdır.

Üç bölümden müteşekkil olan bu çalışmanın birinci bölümünde kesb kavramı etimolojik açıdan etraflıca irdelenmektedir. İkinci bölümde ise kesb konusu Kelam başta olmak üzere İslami bazı ilimler bağlamında incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise kavramsal ve mahiyet itibariyle Kur'ânî perspektiften kesb konusuna yer verilmektedir. Ayrıca bu bölümde kesb kavramıyla anlam yakınlığı bulunan Aml, Kedh, Ribh ve Gına kavramlarına yer verildi.

Anahtar Kelimler: Aml, Ayet, Gına, Kesb, Kedh, Kur'an, Ribh, Tefsir.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE CONCEPT OF KESB IN THE QUR'AN

Mashallah DENİZ

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Mehmet SALMAZZEM

2021, Page: 125

Beings in the realm of living things often make an effort to maintain their lives. Just as the ant, as a small creature, makes an effort for its sustenance, humans and jinn, who have consciousness and will, are also striving after their sustenance. In this matter, which we can describe as kesb, humans and jinn are separated from other beings by having reason and will.

In many verses of the Qur'an, the relationship between man and kasb is mentioned. As a matter of fact, this issue has been examined in some scientific studies. On the other hand, the concept of kasb has been examined in terms of kalam, fiqh, hadith and mysticism. This concept has been studied in the literature of theology, generally in the axis of the creation of optional verbs.

According to the Qur'an, kasb is an important element that shapes the life of the world and the hereafter. It is indisputable that kesb, which has an important place in terms of individual and social aspects, will inspire various studies.

In the first part of this study, which consists of three parts, the concept of kesb is examined in detail from an etymological point of view. In the second part, the subject of kasb is examined in the context of some Islamic sciences, especially Kalam. In the third part, the subject of kasb is given from the perspective of the Qur'an in terms of its conceptual and nature. In addition, in this section, the concepts of Aml, Kedh, Ribh and Gina, which are similar in meaning to the concept of kasb, are included.

Key Words: Aml, Gain, Ğina, Kesb, Tafsir, Verse, Qur'an.

ÖNSÖZ

İlahî Kelam olan Kur'ân'ın kapsamlı bir şekilde anlaşılmasında kelime ve kavramların önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Kuşkusuz bunların iyi anlaşılması için detaylı çalışmaların yapılması icap etmektedir. Nitekim Kur'ân'ın pek çok kavramı tez ya da makale konusu olarak incelenmiştir. Bazıları müstakil kitap çalışmasına da konu olmuştur, ne var ki bazı kavramlar hakkında herhangi bir çalışma yapılmamış ya da daha kapsamlı çalışmalar gerektiği de bir gerçektir. Bunlardan biri de “kesb” kavramıdır. Gerçek şu ki Kur'an'da birçok ayette “kesb”, farklı anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. Biz de farklı anlamlara gelen ve özellikle kelâmî bağlamda önemli tartışmalara konu olan “kesb” kavramının, Kur'anî açıdan ele almayı hedeflemekteyiz.

Yapılan araştırmalar neticesinde kesb kavramının, birçok İslami düşünür tarafından; kelâm, fıkıh, hadis ve tasavvuftaki boyutlarıyla ele alındığı görülmektedir. Ancak aynı kavramın Kur'anî boyutuyla pek irdelenmediği dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın mezkûr eksikliği kısmen de olsa gidereceği ümit edilmektedir. Hiç şüphesiz bir işe başlamak için, ilk adım her zaman çok önemlidir. Bu konu çerçevesinde önceden yapılan çalışmalar, atılan adımlar da ilk olmaları açısından bizce önemlidir. Ancak kesb konusunun Kur'anî açıdan daha kapsamlı bir araştırmaya tabi tutulmasının gerektiği düşünülmektedir. Bu sebeple tezimizi, “Kur'an'da Kesb Kavramı” ana teması ekseninde temellendirmeye çalıştık. Böyle bir çalışma konusunu tercih etmemizin diğer bir nedeni ise kesb kavramının sonuçları itibariyle insanın yaşam ve ölümden sonraki hayatını etki eden önemli bir faktör olmasıdır. Çaba ve gayret sonucunda elde edilecek maddi ve manevi kazançlar, kesb olarak ifade edilmektedir. Ayrıca kesb iyiliğin, kötülüğün, hayır ve şerrin de sonucu olmaktadır. Sonuç itibariyle üzerinde çalışılması önem arz eden kesb, dünya ve ahiret hayatını olumlu veya olumsuz yönden etkilemektedir. Allah'ın sorumlu kıldığı insanlar ile cinler, ilâhî huzurda kesplerine göre muamele göreceklerdir. Bu nedenle Kur'an, kesbin faili olanları sorumluluk duygusu içerisinde davranmaya yönlendirmektedir. Çünkü genel anlayışa göre kesb'in yaratıcısı Allah, faili ise fiili yapmaya teşebbüs edenlerdir. Kişi herhangi bir zorlamaya tabi tutulmadan, kesplerini akılları ve hür iradeleriyle yaptıklarından, bunun karşılığını mükâfat veya ceza olarak göreceklerdir. İfade ettiklerimiz bağlamında kesb kavramının önemli bir kavram olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu kavramı Kur'anî çerçevede ele almayı hedeflemekteyiz.

Çalışmanın her sürecinde bana rehberlik eden ve her daim desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mehmet SALMAZZEM'e ve tezin olgunlaşması için kıymetli katkılarda bulunan Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTIN hocalarıma müteşekkirim.

Muş-2021

Maşallah DENİZ

KISALTMALAR DİZİNİ

a. g. e.	: Adı Geçen Eser
agm.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
a. s.	: Aleyhi's-Selam
r. a.	: Radiyellahu Anhu/Anha
s.	: Sayfa
b.	: İbn
ö.	: Ölüm
s. a. v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
as.	: Aleyhiselam
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
vd.	: Ve diğer
vb.	: ve benzeri
bkz.	: bakınız
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstit
Çev.	: Çeviren
Yy.	: Yayın yeri yok.
Ty.	: Tarih Yok

GİRİŞ

Kesb, geçmişten günümüze birçok ilim ehlinin gündemini meşgul eden ve çoğu müellifin eserlerine konu olan bir kavramdır. İslami disiplinler içerisinde özellikle de kelam sahasında çalışma yapan bilginler; bu mevzu çerçevesinde farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Kelam âlimlerinin, bu kavramı değerlendirmeleri hususunda odak noktası olarak ele aldıkları esas mesele; kulların, işledikleri amel ya da kesplerinin faili olup olmadıkları tartışması çerçevesinde olmuştur.¹ Örneğin Eş ‘ârî’ye göre (ö.324/935) fiille beraber güç yetirme yine fiil içindir. Allah bir kimse için güç yetirme kabiliyetini yaratmamışsa onun kendi başına bir şeye güç yetirmesi muhal olur. Sahih olan duruma göre güç yetirme kabiliyeti, ancak kesb ile söz konusu olabilir. Bir başka açıdan hayatın varlığı organların varlığına organların varlığı ise kesbin varlığına işaret etmektedir.²

Ayrıca Mâturidî (ö.333/944) insanın fiilinin faili olduğunu iddia etmektedir. Mâturidî ’ye göre, insanda bir iş/ bir eylem yapabilme kabiliyeti varsa o fiilinin faili konumundadır. İnsanın kendi fiilinin sahibi olduğunu hem akılla hem de tecrübeler ile birlikte nakle dayandığını da iddia eder. Mâturidî ’ye göre Allah insana iyi davranışları emrederken, kötü davranışları da yasaklamaktadır. İnsan yaptıklarından ötürü cezayı da mükafatı da hak edebilir. Fakat Allah mükâfatı vermeyi vaat ederken., cezayı ise sadece bildirmektedir.³

Kesb kavramı, İslam hukukçuları tarafında da ele alınmış ve birçok eserin konusu olmuştur. Bu eserlerin en önemlileri arasında yer alan İmam Muhammed eş-Şeybânî’nin (ö.189/805) kaleme aldığı “Kitâbu’l-Kesb” eseridir. Bu eser İslam dininin iktisada bakışını ve temel esaslarını belirtmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Nitekim müellifin sözünü ettiğimiz Kitabı, İhtiva ettiği bilgiler bağlamında kitabı değerlendirdiğimizde temel bir kaynak konumunda olabilir kanaatindeyiz. Kesb üzerinde yapılacak akademik çalışma ve araştırmalar için fıkhi ve ahlaki açıdan müracaat edilebilecek ilk eserlerden olduğu bilinmektedir. Ayrıca söz konusu eseri

¹ Talat Koçyiğit “Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları**, 1975, s. 145.

² Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş‘arî el-Basrî, **el-Luma**, Londra: Şeriketi Müsaheme Mısriye, 1955, s. 93.

³ Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtüridî es-Semerkindî, **Kitabü’t et-Tevhid**, Beyrut: Fethullah Hüleyf Neşriyât, 1970, s. 243.

Serahsî'nin (ö.483/1091) şerh ettiğini görmekteyiz.⁴ Ayrıca kesb ile ilgili ayetlerin ahkam açısında izahatlarını Cessas (ö.370/981) ve Kurtubi (ö.671/1273)' ve diğer ahkam tefsirlerinde bulmak mümkündür.

Kesb kavramı esasen kelam konusu olduğundan kelam alimleri tarafında üzerinde en çok tartışılan konu olmuştur. Mesela Mâturidî, insana ait fiil ve eylemlerin bir yönüyle Allah'a diğer bir yönüyle insana ait olduğunu söylemektedir.⁵ Mu'tezilî alimleri ise, kesb ve eylemleri tamamen insana ait görmektedirler. Cebriye mensupları ise kulun fiil eylemleri gerçekleştirmede ve kesbi kazanmada etkisiz bir eleman olarak görmektedirler. Yani kul yaptığı her şeyi her eylemini istese de istemse de Allah ona yaptırmaktadır. İşte tam bu noktada Mâturidîler mutedil bir görüş belirterek, kesbin ortaya çıkmasında Allah'ın mutlak etkisin yanında kulun da etkisinin olduğunu ifade ederek, konuya bu açıdan bakmışlardır. Eş 'ari firkasına göre; fiillerde yaratıcılık Allah'a aittir. Kesb ise kula aittir ve bu sebeple kul yaptıkları fiillerden sorumludur. Kul bir ameli yapmaya niyetlendiği an, eş zamanlı olarak Allah kulda o fiili işleme yeteneğini ya da kabiliyetini kendisinde yaratır.⁶ Ayrıca Eş 'ari kesb'te Allah'ın kudretinin etkisinin fazla olduğunu kulun etkisinin az olduğuna işaret etmektedir.⁷ Burada akla şu soru gelir "Yapılmak istenen fiilin kendisini ve bu fiille beraber o fiili işleme gücünü insanda yaratanın Allah olduğu kanaati hâsıl olmuşsa, kesbin başka bir bileşenden bağılı olmaksızın insanın özgür bir eylemi olduğu iddiasında bulunmak nasıl mümkün olur? "Eş 'ârî bu çelişki olarak görülen sorulara cevap verme gayreti içerisinde olmuştur. Eş 'ârî zorunlu -ıztırarı- bir hareket ile iktisap edilen hareket ayırımını yaparak bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Zorunlu hareketler, rahatsızlık nedeniyle vücudun istem dışı hareketleri ya da yüksek ateşli hastanın titremesi gibi fiillerdir. İktisap edilen davranışlar ise bir yerden bir yere gitmek ya da gelmek, bir şeye yaklaşmak ya da bir şeyden geri çekilmek gibi hareketlerdir.⁸ Söz

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-kesb Şerhi**, Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Haleb: Mektebetü'l-İmatbuatu'l-İslâmî, 1997.

⁵ Maturidi, **Kitâbü't et-Tevhid**, s. 225.

⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Kesb" **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 304-306.

⁷ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî **Kitab'ü'l usûl ed-Din**, Beyrut: Darü'l Kütüb, 2001, s. 136.

⁸ Abdülkahir el-Bağdâdî, **a.g.e.**, s. 137.

konusu tartışmaların bir benzeri; kelamcılar arasında gerçekleşen tartışmalar kadar şiddetli olmasa da Hadisçiler ve Kelamcılar arasında da vukuu bulmuştur.⁹

Kayısoğlu Nurullah “Kur’an’da İnsan Fiillerinin Ahlaki İçeriği” Makalesinde amelleri salt bir eylem olarak değerlendirmenin doğru olmayacağını; amellerin hangi niyet ve eğilimlerle gerçekleştirmesi gerektiği hususuna dikkat çekmektedir. Kur’an’ı Kerim insanın eylemlerinin değerini arttıran ve düşüren hususları belirtmiştir. Bu hususların başında bir eylem ya da ameli işlemeye teşebbüs eden kişi, bu eylemini tevhid anlayışıyla bütünleştirerek ve eyleminde sadece Allah rızasını gözeterek gerçekleştirmelidir. Söz konusu bu eylemlerine gösteriş ve riya katmadan yapması esastır.¹⁰

Kur’an’da kesb kavramının geçtiği ayetleri incelediğimizde bize göre de insanın eylemlerine değer katan başta iman, iyi niyet ve amellerdeki samimiyettir. Nitekim Kur’an’ı

Kerimde bu duruma işaret eden birçok ayet bulunmaktadır.
هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا
إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلْ انتظروا إِنَّا مُنتظرون

“Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz!”¹¹ Beydâvî (ö.685-1286) bu ayeti tefsir ederken | kelimesine atfederek bu durumdaki bir kişiye, daha önce imanı yoksa veya imanı olduğu halde bu imandan bir fayda elde edememişse o vakit imanı ona bir fayda vermez şeklinde açıklamıştır. Dolayısıyla amelden bir diğer ifadeyle kespten mücerret olan bir imanın muteber olmadığı görülüyor. Ancak sekerat anına kadar devam eden iman ise muteberdir. Beydâvî amel ve imanda ihlase dikkat çekmekte ve güneş batıdan doğduktan sonra yani kıyametin kopmasının yakın olduğu bu zamanda kâfirin imanı nasıl makbul değilse, münafığın tövbesinin de o derece kabul olmadığını ifade etmiştir.

⁹ Koçyiğit a.g.e., s. 145,172.

¹⁰ Nurullah Kayısoğlu, “Kur’an’da İnsan Fiillerinin Ahlaki İçeriği” Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 23, 2010, s. 37-38.

¹¹ Kur’ân, En’am Sûresi, Ayet 158.

Böylece Beydâvî gerçek manda iman etmeyenin sözde imanının fayda vermeyeceğini; güneş batıdan doğmadan evvel tövbe etmeyenin tövbesinin kabul olmayacağını ifade ederek amel ve iman ilişkisine dikkatimizi çekmektedir.¹² Kesb ifadesinin geçtiği ayetleri incelediğimizde insanda tezahür eden eylemleri ifade ettiğini ve bu eylemlerin neticesinden olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenecek olan yine insanın kendisi olduğu gerçeğidir.¹³

Kur'an, musibet, hasatlık ve sıkıntıların olma sebebinin ilahi kanunu çiğnemenin sonucu olarak görmektedir. Bu olumsuz sonuçların yaratıcı Allah ve yapanı ise insandır. *“Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.”*¹⁴ Kur'an'ı Kerimde Kesb kavramının, muhtelif kalıplarda yer aldığı ayetlerde kişinin kazandığı iyi amellerin kendi lehine olduğunu; kötü eylemlerinin aleyhine olduğu belirtilmektedir. Ayrıca amellerin karşılığının ceza ya da mükâfat olarak verileceği yerin ahiret olduğu belirtilmektedir. *“Dünya ve ahirette insan için, ancak çalıştığına karşılığı vardır. Ahirette hiç kimse zulme uğramayacak herkes işlediği amellerine göre muamele görecektir.”*¹⁵ Kur'an'da “kesb” insanın eylemleri ile meydana gelen maddi kazanca mala ve evlada ve kötü eylemelere¹⁶ işaret ettiği gibi; manevi kazanca, salih amele, hayırlı ve iyi işler de işaret ettiğini görmekteyiz.¹⁷ Kur'an'da geçen kesb içerikli ayetleri incelediğimizde insanın kesbinden dolayı diğer canlı varlıklarında olumsuz olarak etkilendiklerini, denizlerde yaşayan varlıklar ile karada yaşayan varlıkların insanın kesbinden etkilendiklerini görmekteyiz.. İnsanın hayatında maddi ve manevi boyutta yarın ne kazanacağı hususu da Kur'an'a göre belirsiz olduğunu dolayısıyla kesb aynı zamanda bir boyutuyla da belirsiz olmasıyla beş bilinmeyen hususun içerisinde de yer almaktadır. İnsan da bulunan en önemli organ olan kalp, kişinin kötü kesbi ile kararmaktadır. Kalp kişinin iyi eylemleriyle de parlamaya huzura kavuşmaktadır.¹⁸ Mezkûr ifadelerle anlaşılıyor ki kesb birçok İslami ilimlerde araştırma konusu olmuş ve anlamı ve mahiyeti üzerinde tartışmalar olmuştur. Kur'an'da

¹² Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzdâvî. **Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl**, Beyrut: Dar Al- Merrafah, 2013, Cilt 1, s. 347, 348.

¹³ **Kur'an**, Bakara, Sûresi, Ayet 286.

¹⁴ **Kur'an**, Şura, Sûresi, Ayet 30.

¹⁵ **Kur'an**, Nisa Sûresi, Ayet 111, Bakara Sûresi, Ayet 202, Necm Sûresi, Ayet 59, Nisa Sûresi, Ayet 40.

¹⁶ **Kur'an**, Bakara, Sûresi, Ayet 267, 286, Mesed Sûresi, Ayet 3, Fatır Sûresi, Ayet 45.

¹⁷ **Kur'an**, En'am Sûresi, Ayet 158, Bakara, Sûresi, Ayet 286.

¹⁸ **Kur'an**, Şura Sûresi, Ayet 30, Rum Sûresi, Ayet 41, Lokman Sûresi, Ayet 34, Fatır Sûresi, Ayet 45, Kur'an, Mutaffifin Sûresi, Ayet 14.

ise insanın eylemleri için kullanıldığını ve bu eylemlerin de insan açısından önemli olduğu gerçeğidir. Çünkü insan kesbiyle dünya ve ahiret hayatını olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkileyebilir.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

İslam, varlık âleminde bulunan hiçbir varlığın boşuna yaratılmadığını; her birisinin bir yaratılış gayesi olduğunu belirtmektedir. Yaratılan bütün varlıklar içerisinde eylemlerinden sorumlu olan cinler ve insanlardır. Bu yüzden Allah insanın eylem ve söylemlerinde başıboş olmadığını, her söylem ve eyleminden dolayı hesap vereceğini bildirmiştir. Allah, amelinin ve kesbinin hesabını vermek zorunda olan biz insanlardan ve cinlerden dikkatli davranmamızı istemektedir. Ekser âlimlerin görüşlerini nazarı dikkate aldığımızda insanın mutlak bir irade ve kudrete sahip olmadığı; mutlak irade ve kudret sahibinin ancak Allah olduğu malumatına varırız.¹⁹ Allah'ın bu mutlak irade ve kudretinin yanında insanın cüzi irade ve sınırlı kudrete sahip olduğu gerçeğidir ki bu da insanı eylemlerinden sorumlu tutar. Bu bağlamda ele alacağımız “kesb kavramı, daha çok kelimâ ilmi açısından araştırmacılar tarafından incelemeye alındığı izlenimini edindik.

Tefsir sahasında bu alanda ne ülkemizde ne de Arap âleminde kayda değer bir çalışmanın olduğunu gözlemledik. Sınırlı sayıda bulduğumuz çalışmalardan bir tanesi: “كسب المال في ضوء القرآن الكريم” “Gazze İslam Üniversitesi Usulüddin Fakültesinde Yüksek Lisans Tezi olarak, Gassan Mahmut Çorbacı, tarafından kaleme alınan eseridir. Yazar bu eserini üç ana başlık altında kaleme almıştır. 1- Meşru Kazanç, bu malların bir kısmı cihatla elde edilen mallardır ki bunlar: Ganimet, fey, gelirleri ile meşru vasıtalarla elde edilen vasiyet, miras, zekât, sadaka, hediye, lukâta, diyet gibi isimlerle anılan mallardır 2- Gayrı Meşru Kazanç, yazar bu kazançların bir bölümünü meslekler noktasında ele alırken, şöyle sınıflandırıyor: Fuhuş, müzik, sihir, putçuluk, içki üretimi ve tevessül gibi vasıtalarla elde edilenleri bu kategoriye alıyor. Yazar ayrıca haksız kazançları bu kategorilere de ayırmıştır. 1- Hırsızlık 2- Gasp 3- Rüşvet, 4- Faiz, 5 Yetim malı yemek, 6- Aldatma, 7- Miras'a haram katmak, 8- Kumar, 9- Borçla Ticaret.²⁰ Yazar burada eleştirisini yaparak miras taksiminde erkekler kızlara ya mirastan hiçbir

¹⁹ Maturidi, *Ktabü et-Tevhid* s. 225.; Yavuz, *a.g.m.*, Cilt 25, s. 304-306.

²⁰ Gassan Mahmut Çorbacı, “Kur’ân’ı Kerimin Işığında Malın Kesbi” *Gazze İslam Üniversitesi Usulü Din Fakültesi*, 2015, s. 136-166.

şey vermezler ya da bir susma payını vererek haksız olarak kızları mirastan mahrum bırakırlar. Haliyle hak sahiplerinin hisseleri verilmeyince “Size kalan miras hak gözetmeden yiyorsunuz.”²¹ وَأَكْلًا لِّمَا وَتَأْكُلُوا الثَّرَاتِ “Malı pek çok seviyorsunuz.”²¹ Ayetleri misal vererek konuya açıklık getirmektedir. Yazar ayrıca borçla ticaretin bir aldatma şeklini aldığını ifade ediyor. Aslında meşru olan borçlanmayla ticaretin aldatmaya dönüşmesi kazancın da gayri meşru olmasına sebep olarak göstermektedir.

Ülkemizde Kur’an’ı Kerim bağlamında kesb kavramı üzerine yapılan akademik çalışmalar doğrudan veya dolaylı birkaç çalışmayla sınırlı kalmıştır. Yaptığımız araştırmalarda Kur’an’da kesb kavramının akademik anlamda araştırma konusu yapılmadığını tespit ettik İskender Şahin tarafından “Kur’an’da Kesb Kavramının Çerçevesi” başlığıyla yazılan bir makaleyi tespit ettik. Yazar bu makalesinde kesbin sözlük analizini yaptıktan sonra kesbi birkaç başlık adı altında ele almaktadır. Şahin kesbin Kur’anî boyutunun yeterince ele alınmadığından yakınmaktadır. Kur’an’a ait olan bir kavramın Kur’anî boyutuyla yeterince ele alınmamış olması bir eksiklik olarak görmüş ve makalesini bu boşluğu doldurmak için yazdığını ifade etmektedir.²² Bizce de yaklaşık olarak Kur’an’ı Kerimde altmış iki ayette doğrudan ve birçok ayette de müteradifi ile geçen kesb kavramının yeterince Kur’an’ı boyutuyla ele alınmadığı gerçeğidir. Bu çalışmamızla bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sunacağımızı ümit ediyoruz.

Araştırmanın Yöntemi

Tezimiz üç bölümde oluşacaktır. Birinci bölümde “Kesbin Etimolojik Yapısını ele alacağız.” İkinci bölümde “Bazı İslami İlimler Bakımından Kesb” Üçüncü bölümde ise: “Kesb’in Kur’anî Boyutunu” ele alacağız Araştırmamızda ele alacağımız “kesb kavramının müteradifi olan, aml, kedh, ğına , ribh, kavramalarını da inceleyeceğiz. Söz konusu kavramların dilsel açıdan ele alırken başta eski lügat kitapları olmak üzere günümüz ve yakın zamanlarda yazılmış lügat’lara da başvuracağız. Ayrıca bu kavramlar bağlamında yapılan çalışmalardan yaralanmaya gayret edeceğiz. Söz konusu kavramların geçtiği ayetleri tespit etmek ve tespit ettiğimiz bu ayetlerin bir kısmının anlamını ve tefsirini eski ve günümüz tefsir kaynaklarından yaralanarak kavramları

²¹ **Kur’ân**, Fecir Sûresi, Ayet 19, 20,

²² İskender şahin, “Kur’an’da Kesb Kavramının Çerçevesi” **Amasya İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 13, 2019, s. 5-6.

fazla ayrıntıya girmeden ele almayı düşünmekteyiz. Çalışmamızda ana kaynak eserlere öncelikle başvuracağımız kaynaklar olacaktır. Ayrıca bu çalışmamızda konuya yakınlığı bulunan yayınlanmış tez, makale ve internet kaynaklarından da faydalanmayı hedeflemekteyiz. Söz konusu ele alacağımız konu başlıkları çok ayrıntıya girmeden işlemeye çalışarak tezimizi Rabbimizin inayet ve yardımıyla bitirmeyi ümit etmekteyiz. Yapacağımız çalışmanın istenilen nihai verime bizleri ulaştırmasa da ileride bu konu üzerinde yapılacak çalışmalara az da olsa bir katkı sunacağını ümidini taşımaktayız

BİRİNCİ BÖLÜM

KESBİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE MAHİYETİ

1.1. ETİMOLOJİK BAKIMDAN KESB

كسب “ Kesb, kazanmak, elde etmek ” anlamına gelen, كَسَبَ /k-s-b fiilinden türemiş mastar bir kelime olup “Maddi ve manevi olarak elde edilen kazanımlar” demektir.²³ . Aynı zamanda “kesb” şu anlamları da içermektedir: Toplamak, elde etmek, mal kazanmak, çabalayarak rızık talebinde bulunmak, kazanılmış şeyleri toplamak, acı hissederek bir şeyi yapmak anlamlarına gelmektedir. Kazanılmış anlamındaki çoğulu Mekasib’tır. Kesb kelimesi ayrıca içtihat, tasarruf, amel ve fiil anlamlarına da gelmektedir. İnsan rızıkını kazancını elde derken kullandığı organları ile hayvanların avlarını yakalamaya yardımcı olan organları anlamındadır. Söz konusu anlamlar genellikle lügat bilginleri tarafından kullanılan anlamlardır.²⁴

Kesb ıstılahı boyutuyla itikadı konuların en önemlisi olan Tevhid konusunun Allah’ın isim ve sıfatlarını konu edinen bölümü ile Peygambere iman ile birlikte Nübüvvet konusunu işlendiği konuların bir parçasını oluşturmaktadır. Çünkü Tevhid ve Nübüvvet inancında, sa’y ve cehd iki önemli unsur konumundadırlar. Kesb, itikat konulu kitapların dua bölümlerinde ele alınmaktadır. Kesb, fihhi eserlerin alışveriş ve diğer ticari işlemlerle ilgili konuların yer aldığı bölümlerinde işlenmektedir. Bu bölümlerde kişinin çalışma ve eylemleri sonucunda elde ettiği mal ve kazançların elde edilişi işlenmektedir. Ayrıca kazanılan bu malların, helal, haram ve şüpheli olanların taksimi de yapılmaktadır. Kesb, esirlerin ya da tutukluların serbest bırakılması konusu ile yazılan Kitabü’l İtkın yazışmalar bölümünde işlenmektedir. Burada da konu mal ve kazanç bağlamıyla anlatılmaktadır.²⁵ O halde kesb ve kazanç kavramlarının muhteviyat açısından aralarında bir benzerlik söz konusudur. Kazanç: Satılan bir mal, yapılan bir iş veya harcanan bir emek karşılığında elde edilen para, temettü ve sağlanan yarar kâr ve

²³ Yusuf Şevki Yavuz, “Kesb”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 304, 306.

²⁴ Bkz. İbni Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemalüddin b. Mükerrrem, b. Ali b. Ahmed el-Ensari er- Rûveyfîi, **Lisanü’l-Arab**, Kesbe Kavramı, Darü’ Sadr, Beyrut, 2002, Cilt 1, s. 716-717, ; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-‘Kâmûs**, Kesbe Kavramı Tab’etü’l Kuveyt: Kuveyt, 1998, Cilt 4, s. 144.

²⁵ Mervan Hasan Hemud, **Kitabü’l Kaza_i vel-Kaderi**, Medine: Mektebetü’l Melik Fehd el-Vataniye, 2019, s. 67,68.; Ebu Osmân İsmâil b. Abdirrahmân b. Ahmed b. İsmâil es-Sâbüni en-Nisâbüri **Akidet’ü es-Selefi ve Ashabü’l Hadis**, Riyad: Darü’l Asime, 1998, s. 279-280.

çıkar anlamındadır²⁶. الكسب كسب Rızkı talep etmek anlamındadır. Mazisi كسب olan fiilin müzarisi, كسبا, mastarı ise يكسب, 'dir.

Halil Ahmet (ö. 175/7919 “Kesb” “kavramını, rızkı talep etmek olarak ifade ederek “Recûlun Kesubûn” ifadesini vasıf ya da sıfat anlamıyla kullanarak çalışmaya düşkün çaba içerisinde olan kişi için kullanıldığını belirtmektedir. Rızkının temin etmek için büyük bir çaba gösteren hayvanlardan “kurdu” da “Kesabun” olarak adlandırmıştır. Ayrıca şiirde “كُسْبٌ, كُسَيْبٌ” kalıbıyla da kullandığını görüyoruz. وَالْكَسْبُ. وَكَسَا بٌ, فَعَالٌ: مِنْ كَسْبِ الْمَالِ Halil Ahmet, kesb kelimesine bu kalıplarla mal kazanma hususunda kişinin çok faal ve aşırı gayretini belirlemek için “وَكَسَا بٌ” ifadesinin de kullanıldığını eserinde yer vermektedir.²⁷ İbn Farıs (ö.395/1004) kesb kelimesinin kök anlamı: Kendisinden faydalanılan bir şeyi istekle talep etmektir. Kişinin kendi ailesi için kazandığı hayırlı kazançlara da “kesb” olarak adlandırılmıştır. Adamın kazandığı mal onun kesbinin sonucudur. Kesbinden kazandıkları ise onun fiili sayesinde. Kişinin çocuğu onun kesbindendir. Yani kişinin kazancı çocuğu içindir. Çocuğun karakteri babasının kazancına göre şekil almaktadır. Babanın kazancı temiz ve helalinden olması halinde çocuğun daha iyi karakterli olmasını sağlayabilecektir²⁸ Bizce fiilde ve amelde istenilen netice kesptir. Dolayısıyla kesb belirlenen hedefe doğru gidip sonucu elde etmektir. Maddi veya manevî bir şeyi elde etmektir

Ebu Hilal Askeri (ö.400/ 1009) Kesb kavramını şöyle tarif eder. Failin işlediği eylemin fayda ve zarar olarak kendisine dönmesidir. Bazılarına göre “kesb” duygularla yapılan eylemin ta kendisidir. Ayrıca “kesb” insanın duygularının isimlendirilmesi ile birlikte duyguları ve uzuvlarıyla avladığı veya elde ettiği şeydir. Bundan dolayıdır ki Allah müktesep olarak vasıflandırılmaz. Zira mükteseb sonradan kazanılmış ve elde edilmiş amel ve kazançlara denilmektedir. Allah'ın öncesi ve sonrası yoktur. Samed olması cihetiyle de hiçbir şeye ihtiyacı da yoktur.²⁹ O, ezeli ve ebedidir. Kesb sonradan yaratılmış olan insan ve cinlere ait eylemlere denilmektedir. Müktesebin tanımına gelince: Kendisi veya başka birinin hadis olan bir şeyle bir durumun edinmesi anlamındadır. Çünkü müktesep kelimesi اكتسب fiilinden gelmektedir. İktisab etmek bir

²⁶ Sait Faik Abası Yanık, “Kazanç” **Türkçe Sözlük**, Cilt 1-2, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998, s. 62.

²⁷ Halil Ahmed, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el- Ferahidi, **Kitabü'l-'Ayn**, “Kesebe Maddesi “ Beyrut: Darü'l el-Kutübü'l -İlmiye, 2003, Cilt 4, s. 27.

²⁸ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedâni, **Mu'cemü mekâyisi'l-luğa**, Dimeşk: Dar'ül el-Fikir, 1979, Cilt 6, s. 179.

²⁹ **Kur'an**, İhlas Sûresi, Ayet 2.

şey i kendisi için yapmak ya da işlemek demektir. Yani eylem kendisine nisbet edilir. İktisab mükteşebın fiilidir. İktisab etmek bir şeyi kendisi için yapmak ya da işlemek demektir. Yani eylem kendisine nisbet edilir. Ayrıca kişinin, mal akıl, sevap, günah edinmesine de iktisab denilir. Askeri ayrıca “Kesb” ve “kedh” kavramları arasındaki farka da işaret ederek açıklamalarda bulunuyor. “Kadih: Te’sirli bir şekilde bedenini yıpratırcasına gayret ve hevesle bir şeyi toplamak ya da elde etmeye çalışmaktır. Örneğin falan kişi hem dünyasına hem ahiretine şiddetle çalışıyor.³⁰ “Kedh”ın büyük bir çaba anlamında olduğunu şu ayetle örneklendiriyor. **يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهٗ** “ *Ey insan! Sen rabbine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O’na kavuşacaksın da.*”³¹

İbn -Manzûr (ö.711/1311) **كسب** fiilinin farklı türevlerini zikir ederek izahlarda bulunur. Arap dil bilimcileri **وَكَسَابٌ**, **وَكَسَابٌ** ve **وَجَلَّ كَسُوبٌ** ifadesini, sürekli bir çaba içerisinde olup bir şeyleri elde etme hususunda sorumluluk alan kişiyi belirtmek için kullanmışlardır. Araplar ayrıca insan için hayatı önem taşıyan organları belirtmek için de “kevasib” tabirini kullanmışlardır. **وَكَسَابٌ** ifadesi sürekli avı peşinde koşan kurt için de kullanılmıştır. Dil bilimciler, tıpkı kurt gibi açlığını gidermek için çabalayan ve sırf kendisine alakadar olan sahibine sadakatle bağlanan köpeği **وَكَسَابٌ** olarak tanıtmışlardır. Zikir ettiğimiz örneklerde görüldüğü gibi Araplar sonucunda bir şeylerin elde edilmesi veya kazanılması ile neticelenen hemen her eylemi “kesb” kelimesinin farklı kalıplarıyla isimlendirmişlerdir. Nitekim **الْكُسْبُ** kalıbıyla da yağın geri kalan posası, pamuk susam vb. tohumlarının sıklıdktan sonra geri kalan kısmını belirtmek için de kûspe tabirini kullanmışlardır. Evlat sahibi olmayı **كَسْبًا** olarak ifade ederek bir bakıma çocuk sahibi olmayı bir tür kazanca benzetmişlerdir. Çünkü evlat sahibi olmak kişinin isteğine bağlı olup, onu elde etmek için de gayret sarf etmesi gerekmektedir.

Verdiğimiz tüm bu anlamlardan hareketle **الْكُسْبُ**, "istek ve gayretle kişinin geçimini sağlamsı için rızık talebinde bulunmasıdır." şeklinde tarif edilebilir **الْكُسْبُ**: Ayrıca kesb, kazanmak ve kazandırmaya vesile olan bir eylemdir. Nitekim şiirde bu durum şöyle dile getirilmektedir. **كَسَبْتُ زَيْدًا مَالًا، وَكَسَبْتُ زَيْدًا مَالًا** Zeyd’e mal kazandım ve

³⁰ Askeri, Ebu Hilalel-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askeri **el- Furuk el-Lügaviye**, Kahire: Darü’l ilmi ve Sekafeti, 1987, s. 137.

³¹ **Kur’ân**, İnşikak Sûresi, Ayet 6.

kazandırdım³² Bu noktada şunu diyebiliriz ki bir şey veya menfaati kazanmak ve kazandırma hususunda kesb önemli bir argüman olduğu gerçeğidir. Çünkü Araplar, insan, hayvan ve toplumsal yaşam açısında emeğin, kazancın ve faydanın sağlamlasında bu kavrama önemli bir işlev yüklemişlerdir. Aynı zamanda Kur'an'ı erimde de görüyoruz ki, insanın çabası neticesinde olan ameller çokça övülmüştür. Nitekim İbn Manzur kişinin kesbi ile meydana gelen her bir iyiliğin karşılığının on misliyle mükafatlandırılacağını dile getiren En'am sûresinde geçen bu ayet delil olarak vermektedir. “*Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.*”³³ Bu âyet bağlamında İbn Manzur şöyle der: Kötülüğün misliyle cezaya tabi tutulması o kötülüğün küçümsendiği anlamı da çıkarılmamalıdır. Bu durum kötü fiilin kuvvetinin iyi fiilin üzerinde olduğu şekliyle bilinir. Burada her ne kadar kötülüğün karşılığı misliyle de olsa, kötülük haddi zatında kişiyi uçsuz bucaksız bir zemine sevk ettiği için sonuçları itibariyle tahribatı çoktur. Burada kötülük anlamındaki **اكتسب** fiilindeki harflerin ziyadeleşmesi lafzi olarak ta fiile yansıyor onun telaffuzunu dilde ağırlaştırmaktadır. Dolayısıyla Burada mana ile lafız arasında bir ilişkinin olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir.³⁴

Kur'an-ı Kerim'de "kesb" kökünden türeyen altmış sekiz kelime var olup, bunlardan altmış iki tanesi “kesb” olarak, geri kalanlar ise “iktisâb” olarak zikir edilmiştir.³⁵ Öte taraftan Kur'an'ı Kerimde bu kelime altmış iki yerde on sığa ile geçtiği ifade edilir³⁶ Söz konusu sigalar şunlardan oluşmaktadır: "Kesb" kelimesi Kur'an'da **كسبوا** mazi fiil kalıbıyla on dört ayette on beş defa zikir edilir. Bu kelimenin muzari kalıbı olan **يكسبه** şekli sadece bir ayette geçmektedir. Bu kelime **يكسبه** olarak sadece bir ayette geçmektedir.³⁷ **تكسبون** olarak üç ayette üç yerde geçer.³⁸ Sığasıyla kelime dört ayette zikir edilir.³⁹ **يكسبون** ön dört defa zikir edilip ve on dört

³² İbn-i Manzûr, a.g.e., Cilt 1, s. 716-717.

³³ **Kur'an** En'am Sûresi, Ayet 160.

³⁴ İbn-i Manzûr, a.g.e., s. 841.

³⁵ Yavuz, a.g.m., Cilt 25, s. 304,306.

³⁶ Zekeriya b. Muhammed b. Muhammed, **el-Kesbu fil Kur'an'i'l Kerim**, <http://www.aslein.net> 07.05.2013, (Erişim Tarihi: 31.08.2021).

³⁷ **Kur'an**, Nisa Sûresi, Ayet 111. **“Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur. Allah her şeyi bilmektedir, büyük hikmet sahibidir.”**

³⁸ **Kur'an**, Ra'd Sûresi, Ayet 42.; Lokman Sûresi, Ayet 34.; En'am Sûresi, Ayet 164.

³⁹ **Kur'an**, En'am Sûresi, Ayet 3.; A'raf Sûresi, Ayet 39.; Yunus Sûresi, Ayet 52.; Zümer Sûresi, Ayet 24.

ayette de geçmektedir. كسب mazi fiil Sığasıyla geçtiği ve zikir edildiği ayet sayısı üçtür.⁴⁰ كسبا tesniye kalıbıyla olarak bir defa geçer.⁴¹ Ayrıca on altı ayete كسبت olarak geçmektedir.⁴² يكسب kalıbıyla iki defa ve iki ayette geçmektedir.⁴³ Son olarak. كسبتم Sığasıyla üç defa ve üç ayette geçmektedir.⁴⁴

İsfahânî (ö.502/1108) الْإِكْتِسَابُ kelimesinin bazen kötü ameller için, bazen de iyi ameller için kullanıldığını ifade ederek şöyle der: Yüce Allah cinsiyet farkını gözetmeksizin erkek ve kadının çalışmalarının karşılıklarını vereceğini belirtmektedir. Söz konusu bu çalışma, çaba ve amellerinin kötü olanı olduğu gibi, iyi olanları da vardır. “

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْتُمْ وَأَلِّسَاءُ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْتُمْ

“Erkeklerle çalışıp kazandıklarından bir pay olduğu gibi, kadınlara da çalışıp kazandıklarından bir pay vardır.”⁴⁵

إِنَّمَا مَا كَسَبْتُمْ وَعَلَيْهَا مَا كَسَبْتُمْ “Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük ise kendi zararınadır.”⁴⁶ Ayrıca o, bu ayette zikredilen كسب kavramının manasını ahiret hayatına yönelik kazançları elde etme çabası olarak görürken اِكْتِسَابُ sözcüğünden kastedilen mananın ise dünyaya yönelik bir çabanın sarf edilmesi olarak görmektedir. İsfahânî bu kavramla ilgili farklı anlamlara da değinmektedir. Buna göre herhangi bir kimsenin Allah’ın koyduğu kanunlara uygun olan bir davranışı başkasının yararına olacak şekilde yapmasına كسب ile ifade edilir اِكْتِسَابُ kelimesi ise kişinin kendisi için yaptığı helal iş ve eylemler olduğu gibi kendisine yasak ve zararlı eylemlerde olabilir. Burada bir kimsenin başkası için yaptığı iyi bir amelin kendisine fayda ve sevaba vesile olacağı da belirtilmektedir. Ancak bu durum bazen kişi için gerçekleşmeyebilir. Bazen kendisi için yaptığı işler meşru olsa bile, çoğu zaman aleyhine dönüşebilir. Örneğin helal dairede dünya için kişi çabalayabilir. Ancak kimi zaman onun bu çabası kulluğunu ihmale

⁴⁰ Kur’an, Bakara Sûresi, Ayet 81.; Tur Sûresi, Ayet 21.; Mesed Sûresi, Ayet 2.

⁴¹ Kur’ân Maide Sûresi, Ayet 38. “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ”
“Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.”

⁴² Kur’ân, Bakara, Sûresi Ayet, 179, 134, 141, 202, 225, 267, 281, 286.; Ali İmran, Sûresi, Ayet 125,155.; Enam, Sûresi, Ayet 70.; Şura Sûresi, Ayet 23, Casiye Sûresi, Ayet 22.; Rum Sûresi, Ayet 41.; Gafir Sûresi, Ayet 17.

⁴³ Kur’ân, Nisa Sûresi Ayet 111,112.

⁴⁴ Kur’ân, Bakara, Sûresi Ayet 134, 141, 267.

⁴⁵ Kur’ân, Nisa Sûresi, Ayet 32.

⁴⁶ Kur’ân, Bakara, Sûresi Ayet 286.

götürebilir. İşte burada maddi noktada bir kazanım varsa da manevi açıdan bir zarar söz konusudur. Sözcüğünden kastedilen mananın dünyaya yönelik bir çabanın sarf edilmesidir.

İsfahânî Abdurrahman b. Ebi Bekr Es-Siddik'e ait şu sözünü örnek getirmektedir: مَنْ أَرَادَ الدُّنْيَا فَلْيُو طِنَنَّ نَفْسَهُ عَلَى الْمَصَائِبِ “Dünyayı talep eden kendini musibetlere alıştırmalıdır.⁴⁷ Bizce de bu doğru bir ifadedir. Bugün dünya konjonktüründe zengin zahiri olarak rahat gibi görünse de her an malını kaybetme korkusunu da yaşamaktadır. Bazen meşru dairede kazandığımız malların ile sahip olduğumuz evlatların ya da yediğimiz nimetlerin hakkını veremediğimizde nimetler iki dünyada da nikhmete dönüşebilir. Bediüzzaman Saidi Nursi şöyle der: “Dünyevi bir lezzette çok elemeler var. Bir üzüm tanesini yedirir, on tokat vurur gibi hayatın lezzetini kaçıır.”⁴⁸ İsfahani eserinde dünyada ki mal ve kazancın bir imtihan vesilesi olduğunu belirtmektedir. Dünyada kendileriyle imtihan olunan mal ve evlat çoğu zaman fayda yerine insana zarar da vermektedirler. *إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ* “Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız bir imtihandır.”⁴⁹ Zahiri olarak mal ve evlat bir kişi için faydalı gibi görünse de kimi zaman ahiret imtihanımızı kaybetmemize sebepte olabilirler. İsfahânî “kesb” kavramı hakkında diğere bir görüş daha belirtmektedir: Bir kimsenin fayda elde etme beklentisi içinde olduğu bir şeyi kazanmasıdır. Kazandığı şeyden bir hisse alması, kendisine faydalı olacağı zannı taşıyorsa da aslında o kazandığı maldan gelecek zararı da celb etmiş demektir. Son olarak İsfâhânî'nin "kesb" kavramıyla ilgili zikrettiği bir başka görüşü daha verelim: Bu kavram kişinin hem kendisi hem de başkası için kullanıldığından iki meful ile muteaddi olur. "Falan kimseye kazanç edindim" ifadesi örnek olarak gösterilebilir. “İktisab” kavramı ise kişinin sadece kendisi için bir şey edindiğinde kullanılan bir ifadedir. Bu nedenle her iktisab bir kesbtir, fakat her kesb iktisab değildir.⁵⁰ İsfahânî ayrıca kesb kelimesinin kötü ameller anlamıyla kullanıldığı ayetleri de eserinde zikretmektedir.

⁴⁷ Rağib el- İsfahânî , **e-l Mufredat fi Garib el-Kur’ân**, “Kesebe Maddesi “Dimeşk: Dar’ü'l el-Kalem, 2009, s. 709-710.

⁴⁸ İsfahani, **a.g.e.**, 709.

⁴⁹ Bediüzzaman Said Nursi, **Sözler**, İstanbul: Envar Neşriyat, 2008, s. 150.

⁵⁰ **Kur’ân**, Teğabün Sûresi, Ayet 56.

⁵⁰ İsfahani, **a.g.e.**, 709,710.

وَدَّرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا بَيْنَهُمْ أَعْبَاءَ وَلَهُمْ وَعَرَّتُهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

“Dinlerini oyun ve eğlence edinen ve dünya hayatının kendilerini aldattığı kimseleri (kendi hâllerine) terk et. (Kur’an’la) uyar ki bir nefis yapıp kazandıklarından ötürü helak olmasın. Allah’tan başka hiçbir dost ve şefaatchisi olmayan, her türlü fidyeyi verse de kendisinden alınmayacak olanlar... İşte bunlar yapıp kazandıklarından ötürü helak olmuşlardır. Kâfir olmalarından ötürü onlara kaynar sudan bir içecek ve can yakıcı bir azap vardır.”⁵¹

وَدَرُّوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرُونَ

“Günahın açığını da bırakın, gizlisini de. Çünkü günah kazananlar yaptıkları karşılığında cezalandırılacaklardır.”⁵²

فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ

“Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların!”⁵³

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar.”⁵⁴

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّىٰ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا

Allah insanları işlediklerine karşılık hemen yakalayıverseydi, yeryüzünde bir canlı bırakmaması gerekirdi. Ama onları belli bir süreye kadar erteler. Süreleri gelince gereğini yapar. Doğrusu Allah kullarını görmektedir.”⁵⁵

وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا

Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır.⁵⁶

ثُمَّ تُوفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

⁵¹ Kur’ân, En’am Sûresi, Ayet,70.

⁵² Kur’ân, En’am, Sûresi, Ayet 120.

⁵³ Kur’ân, Tevbe Sûresi, Ayet 79

⁵⁴ Kur’ân, Tevbe Sûresi, Ayet 82.

⁵⁵ Kur’ân, Fatır Sûresi, Ayet 45.

⁵⁶ Kur’ân, En’am Sûresi, Ayet 164.

“Sonra herkese yaptığının karşılığı tastamam ödenecek ve hiç kimseye haksızlık yapılmayacaktır.”⁵⁷

İsfahânî bu kavramın iyi ve güzel ameller için kullanıldığına dair şu ayetleri misal olarak vermektedir: İmanında bir hayır kazanmamışsa⁵⁸ ayetiyle birlikte Bakara suresindeki şu iki ayeti de kesb kavramının, iyilik anlamında olduğunun ilintisini kurmaktadır, وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ Bazısı da (dua ederken) şöyle der: “Rabbimiz! Bize dünya dada ahirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru.”⁵⁹ “Bunların yaptıkları amellerden ötürü (güzel) bir nasipleri vardır. Allah, hesabı çabuk görür.”⁶⁰

Cürcanî (ö.816/1413)’de “Kesb” için şöyle der: Menfaatin celbi, zararın def’ine götüren eylemdir. Allah’ın yaptığı bir eylem için kesb fiili kullanılmaz. Zira Allah’ın eylemleri fayda ve zarar bağlamında değerlendirilemez.⁶¹

Fîrûzâbâdî (ö.817 /1415) kesb kavramını çok farklı anlamlar bağlamında ele almıştır. كَسِبَهُ، يَكْسِبُهُ، كَسِبًا، كَسِبًا، وَتَكْسَبُ، وَكَتَسَبَ : Fîrûzâbâdî Arapların mezkur kiplerle kesb kelimesini kullandıklarında bunun rızık talebi anlamına geldiğini belirtmektedir., كَسَبَ kalıbıyla isabet anlamına gelir ki buda bazen kişinin her hangi bir çalışması olmadan mal ve kazanç elde etmesidir. Bu kazanca mirastan kalan mallar örnek olarak verilebilir. كَتَسَبَ ! kalıbıyla bir kazancı elde etmek için sarf edilen çaba ile ve bu çaba neticesinde kazanılan malda tasarruf etmek anlamına gelmektedir. وَكَسِبَهُ onu topladı anlamıyla kişinin kesbi aynı zamanda toplamak anlamına da gelmektedir. Nitekim Kur’an’ı Kerimde ’de insanın kazandıklarını sürekli toplayıp saydığı belirtilmektedir. “الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ”⁶² Fîrûzâbâdî bu kalıplarla kesb kelimesinin anlam bağışlanma anlamına geldiğini belirtmektedir. Kanaatimizce bu ifadelerle belirtilen kazançların helal, temiz ve bir çaba neticesinde elde edildiği için söz konusu çaba ve gayret Allah nezdinde bir bağışlanmaya sebep olur. وَالْكَسْبِ Ifadesinin ise elde edilen kazancın temiz ve helal olduğu anlamına geldiğini belirtmektedir. وَرَجُولٌ كَسُوبٌ. وَكَسَابٌ: كَالْتَّنُورِ نَبْتٌ

⁵⁷ Kur’ân, Âli İmrân Sûresi, Ayet 61.

⁵⁸ Kur’ân, En’am Sûresi, Ayet 158.

⁵⁹ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 201.

⁶⁰ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 202.

⁶¹ Cürcanî, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcanî el- Hanefî, **et-Tarifât**, “Kesb” Kahire: Dar’ü’l Fazile, 1993, s. 155.

⁶² Kur’ân Âli İmrân Sûresi, Ayet 61.

kalıplarıyla kesb, sürekli kazancın peşinde olan ve kesbinde faal durumda olan kişiyi belirtmek için bu ifadeler kullanılmıştır. Söz konusu bu kalıplarla anlatımda bir mübalağadan söz etmek mümkündür. Nitekim sürekli ve aktif şekilde kesb peşinde olan kişi burada alevi yükselen tandıra benzetilmiştir. Bu ifadeler adeta işi için yanıp tutuşan kişiyi ifade eder.

وابنُ الكسبِ Araplar bu tamlamayla gayri meşru yoldan dünyaya gelen “veledi zinayı” belirtmişlerdir. وكسبته ifadesini ise köpeklerin dışı olanına söylemişlerdir. ابوكاسب Arap dil bilimcileri kurdu bu ifadeyle vasıflandırmışlardır.⁶³

Araplar genellikle, bir fiilde fayda söz konusu ise veya o, eylem ile zarar def edilmişse bu eyleme kesb adını vermişlerdir. Eylemi meydana getiren kişiye kâsib demişlerdir. Hatta Araplar, avını ve rızkını te'min etmede hırs gösteren yırtıcı kuşlara da kevâsib demişlerdir. Kesb kavramını lügat anlamıyla ele alan dilbilimciler, genellikle aynı anlamı vermişlerdir. Bunlardan bir kısmı bu kavrama her ne kadar rızkı talep etmek anlamını vermişlerse de esasında bu kelimenin mana olarak bir şeyi toplamak olduğunu iddia etmişlerdir. Kesebe ve iktesebe farklı anlama geldiğini iddia edenler olduğu gibi aynı anlama geldiğini söyleyenlerde vardır. Ebu Bekir er- Razi (ö 1268-666). Kesebe ve iktesebe aynı anlama geldiğini ifade etmektedir söz konusu ifadesinde herhangi bir kimsenin elde etmiş olduğu malın veya kazancın temiz bir diğer ifadeyle helalinden olduğunu gösterir. Bir kimsenin ailesinin nafakası ile meşguliyeti övülen bir durumdur. Dilbilimcileri de kişinin kendi ailesinin geçimi ile uğraşmasını hayırlı bir eylem olarak gördüklerinden “kesebtü” ifadesini bu anlamda ele almışlardır. Buna göre ailesini geçimine yönelik azami, gayreti ve kesbi neticesinde elde ettikleri şeylerin hayırlı kazançlar olduğunu illeri sürmüşlerdir. Yine bu alimlerin birçoğuna göre “Tekesebe” Kişnin bilerek geçim ve kazanç hususunda sorumluluk altına girmesidir.⁶⁴ Kesebe mal elde etmek ve ilim tahsil etmek için kişinin kendini adamasıdır. Buda gösteriyor ki ilimi tahsil ve malı kazanmak ancak büyük bir çaba fedakârlık içine girerek elde etmek mümkün olabilir. Bizim kanaatimizce kesb her hususta bir fedakarlığın ifadesidir. Kesb sonuçları itibariyle hayırlı şeylerin elde edilmesine sebep olmuşsa burada Allah'ın dilmesi ve rızası ile olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Çünkü Allah'ın hayırlı ve faydalı olan şeylerde rızası vardır. Bundan dolayı olacak ki kişinin eylem ve

⁶³ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 130.

⁶⁴ Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., Cilt 1, s. 716-717.; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.130.

kazanıcının kötü olması kişiye yüklenmiştir. Çünkü kötü bir şeye rıza göstermek ancak insan için söz konusu olabilmektedir.

Kesb kavramı ayrıca kişinin Allah tarafından kendisine ihsan edilen kuvvete dayanarak gerçekleştirmiş olduğu söz, amel ve fiillerin tümü olarak ifade edilmektedir. Bu kavrama İbni Kemal (ö.940/1534)'da diğer birçok bilgin gibi faydanın celbi ve zararın def'i olarak ifa etmektedir. Faydalı şeylere muhtaç olan insan olduğu gibi zararlı şeylerden olumsuz olarak etkilenen de insandır. İşte fayda ve zararı netice veren kesb kavramını Allah'a ait olarak kullanılmaz. Çünkü Allah bir şeyden faydalanmaktan ya da bir şeyin ona zarar vermesinden münezzehtir. Bu nedenle Allah kesb etti demek doğru değildir.⁶⁵

Alimlerden bazıları kazanmak elde etmekten daha kolaydır. Kesebe kazanmak anlamıyla birlikte sevap anlamına gelmektedir. Kişi sevabı basit bir hareketle bile kazanabilmektedir. Örneğin iyi bir eylemi gönlünden geçirmek bile sevap olarak yazılır. İktesebe ise çoğunlukla kötülük anlamındadır. Kötülüğü elde etmek ise ancak bir çaba ile olur. Kötülükte bir ihlal söz konusu olduğunda onu elde etmek için özel bir çabaya gerek duyulmaktadır. Kötülüğün ancak bir çaba ile elde edilmesi fitrata aykırı olmasındandır. Çünkü Allah insanı kötülük yapmak için değil iyilik yapmak için yaratmıştır. Kur'an'ın üslubundandır ki genellikle iyi ameller şer amellerden önce zikir edilmektedir.⁶⁶ İyiliği emretmekte kötülüğü ise yasaklamaktadır. Bundan dolayı iyilik anlamına gelen, **كسب** fiili kötülük anlamına gelen **اكتسب** fiilinden önce zikredilmiştir İyilikler başta Allah ve onun Peygamberi tarafından övülmekte iken, kötülükler başta Allah olmak üzere bütün herkes tarafından yerilmektedir. Allah yine rahmetinin tecellisinden dolayı günahı misliyle cezalandırırken iyiliği ise on misli ve bazen daha fazlasıyla mükafatlandırabilmektedir.⁶⁷ Bir iyiliğin on misliyle karşılık bulması iyiliğin kötülük karşısındaki üstünlüğüne işarettir. Seyyienin misliyle cezalandırılması işlenen günahın küçümsendiği anlamı çıkarılmamalıdır. Seyyie insanın fitratına uygun düşmeyen sahibini Rabbinden uzaklaştıran bir etken olduğu unutulmamalıdır. Günah haddi zatında yaptığı yüksek tahribattan dolayı iyilikten daha kuvvetlidir.

⁶⁵ Bkz. Ebû Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, **Muhtârü's-Şîhâh**. Mektebet'ü Lübnan: Beyrut, 2008, s. 237.; Cübran Mesud, **Mu'cem el Lüğaviyye Asriyye**, Darü'l ilmi lil-Melayin: Beyrut 1992. s. 666.; Muhammed Revasi Kal'ci Mü'cemü'l **el- Lügat'ül Fukeha**, Darü en-Nefais, 1985. s. 285, Cürçani, **a.g.e.**, s. 155.; Firûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 130.

⁶⁶ Bkz **Kur'an**, En'am Sûresi, Ayet 160.; Hud Sûresi, Ayet 114.; Zilzal Sûresi, Ayet 7-8.;

⁶⁷ **Kur'an**, En'am Sûresi, Ayet 160.

Mu'cem'ü-l Vasit, lügat kitabında da kesb kavramı, farklı anlamlarla yer almaktadır. Bunlardan birkaçını ele alarak konuyu biraz daha irdelemeye çalışacağız. **كسب** kişinin ehli veya ailesi için bir kazanç elde etme çabasına girmesi ve bu elde ettiği kazanç ya da rızkı onların geçimlerini sağlamada kullanmasıdır. Kesebe filinin **كَسَبًا** kalıbıyla mal anlamına ya da elde edilen kazanç anlamına gelirken **كَسَبًا** kalıbıyla o maldan elde edilen kar olarak ifade edilmiştir. O, malı elde eden kimseye ise ismi fail kalıbıyla **كَاسَبَ كَا سِبٍ** denilmiştir. **كَسَبَةً** kelimesinin çoğulunun **كَسَابٍ** kalıbıyla çok kazanma anlamına gelirken, **كَسُوبٌ** kalıbıyla kazancın sürekliliğini ifade etmektedir. Ayrıca kötülüğü yüklenme anlamında olduğunu aşağıda gelen ayetle bağlantı kurulmaktadır. *“Kim bir hata işler veya bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günah yüklenmiş olur.”*⁶⁸

Bu kelimenin başka bir anlamı da herhangi bir kimsenin birine yardım ederek o kimseye mal ve ilim sağlamak anlamındaki **أَكْسَبَ** kalıbıyla gelmesidir. Burada kastedilen herhangi bir kimseye mal ve ilim elde etmesine kazancında yardımcı olmaktır. Bu kelimenin başka bir bağlam ve kalıpla mal elde etme sorumluluğunu yüklenme anlamındaki **تَكَسَّبَ** fiiliyle belirtilmektedir. Söz konusu maldan elde edilen kazancı da **وَهُوَ يَتَكَسَّبُ مِنَ الشَّعْرِ** fiiliyle ifade ederek ve buna örnek olarak da şunu ifade ediyor: O, şiiirden kazanıyor. Bu kelimenin başka bir bağlamı da bir şahsı Ali ya da Veli kastedilerek kazandığı şeylerin temiz olduğu belirtmek için **أَلْكُسْبُ**: kelimesinin **مَا أَلْكُسْبُ** kalıbıyla ifade edilmiştir. Yağın geri kalan posası ile pamuk, susam tohumlarının sıkıldıktan sonra kalan kısımlarını ifade etmek bağlamında: **أَلْكُسْبُ** kalıbı kullanılmıştır.⁶⁹ Kazancın elde edilmesinde etkili olan insanların ve hayvanların kazanan uzuvları anlamında **أَلْكُؤَابِسُ** ile ifade edilmiştir. Kazanç ve karı belirtmek için de **أَلْمَكْسَبُ** kalıbı kullanılmıştır.⁷⁰

Hz. Peygamber (sav)’e sorulmuş hangi kazanç daha temiz ve helaldir? Sorusuna cevaben **إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ، وَإِنَّ وَاَدَّهَ مِنْ عَمَلِ الرَّجُلِ بِيَدِهِ** “Kişinin kendi el emeğidir”⁷¹. Bu hadiste de “ Kişinin en temiz kazancı el emeğinin kazancıdır; kişinin çocuğu

⁶⁸ Kur’an, Nisa Sûresi, Ayet 111.

⁶⁹ İbrahim Enis vd, **Mu'cem'ü-l Vasit**, Kesb Kavramı, Kahire Mektebet’ü eş- şüruku ed- Devliye 2004, s. 786.

⁷⁰ Enis İbrahim vd, **a.g.e.**, s. 786.

⁷¹ El-Mecmeü-l el-Vataniyetü'l Lil Teknolojye, **Kitabü'l el- buy'u**, <http://www.hadith.al-eman.net>. (Erişim Tarihi 03.05.2020).

onun kazandıkları arasındadır.” Başka bir hadiste Hz. Peygambere en faziletli kazanç hangisidir diye sorulunca, Hz. Peygamber (sav) “Kişi kendi el emeğinden daha hayırlı bir taamı yememiştir. Davut as ‘da yediği ancak kendisinin el emeğiydi.”⁷²

Meâni’l- Kelimat’ü’el Kuran adlı çalışmada Kesb kelimesi insanın kendisinde bulunan bir faydayı ve hazzı tahsil etme çabası olarak ifade etmektedir. Kendisine haz veren malın kazanılması buna bir örnek olarak veriliyor. Kendisine fayda verdiği düşüncesiyle Kesb ettiği bu malın ve kazancın, kimi zaman zararı da olabileceği hatırlatılmaktadır. Fayda verir düşüncesiyle kazanılan şeyler bazen de şerrin celbine sebep olur. Burada da كسب filinin kişinin bir şeyi hem kendi adına hem de başkası adına kazanmasıdır. Bu sebebe binaen geçişli bir fiil olup iki meful almaktadır. Fakat İktesebe ise kazancın faydanın sadece kendisine münhasır kalmasıdır. Kesb, daha genel ve kapsamlı bir anlamdayken iktisab buna mukabil daha özel ve sınırlıdır.⁷³ Yunus Beşir Ahmet Süleyman, kelime, kelime Meâni Kelimat’ü’el-Kur’an adlı eserinde Bakara,79. Ayetindeki يكسبون fiilindeki anlamın, kötülükleri yapıp ve o kötülükleri yüklenmek anlamını taşıdığını. كسبتم fiilini şöyle tanımlıyor: Sadece bu ifadeye bakıldığında, bu hem iyi ameller için hem de kötü ameller için kullanılan bir ifadedir. Yani hayır ve şer ile helal ve haram kazançlar hep insanın kesbi ile olmaktadır. Bakara, 267, geçen مَا كَسَبْتُمْ, helal kazanç bağlamında anlamlandırmıştır.⁷⁴

كسب fiili Kur’an’ı Kerimde 43 defa mazi fiil olarak geçmektedir.⁷⁵ Muzari kalıbıyla ise 24 defa⁷⁶ geçmekte olup, toplamda 67 defa geçmektedir. Buraya kadar derlediğimiz bilgiler ışığında “kesb” sözlük anlamıyla kazanmak, çalışmak, toplamak, rızık arayışında olmak, istemek bir şeyi elde etmek ve kazanç yollarını aramak anlamlarıyla olduğu gerçeğidir. Aynı zamanda Kur’an’da geçen bir kavram olup bazen kalbin kesbi ve azmiyle meydana gelen bir unsurdur.⁷⁷ Kimi ayette ticaret yoluyla mal kazanmak

⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî, **el-Câmi’u’s-Şâhîh**, Mektebet’ü Darü es-Selam: Riyad 1999, Hadis No: 2073, s. 333.

⁷³ Atef Sharia, Meani **Kelimat’ü’l- Kur’ân, Kur’ân**, <http://www.almaany.com> 2016-2020 (Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2020).

⁷⁴ Yunus Beşir Ahmet Süleyman Yunus, **Meani Kelimat’ü’l- Kur’ân Kelimeten, Kelimeten**, Amman: Dairet’ü’l el-Mektebet’ü’l el-Vataniyye, 2007, s. 51,194.

⁷⁵ Bkz, **Kur’ân**, En’am Süresi, Ayet 120.; Mesed, Süresi, Ayet 3.; En’am Süresi, Ayet 3.; Muttaffifin Süresi, Ayet 14, vd.

⁷⁶ Bkz. **Kur’an**, Bakara Süresi, Ayet 79.; Nisa Süresi, Ayet 112.; Tevbe Süresi, 82, vd.

⁷⁷ **Kur’an**, Bakara Süresi, Ayet 225.

olarak geçmektedir.⁷⁸ Bazı ayetlerde ise çaba sa'y ve iyi ve kötü amel anlamlarıyla kullanılmıştır.⁷⁹

Tezimizin bu bölümünde etimolojik açıdan ele aldığımız kesb kavramı, eserlerini incelediğimiz dil bilimciler, bu kavrama birbirine yakın anlamlar vermişlerdir. Uç nokta da farklı bir anlamla bu kavramı ele alan birini çalışmalarımızda gözlemlemedik. Dil bilimciler bu kelimenin anlamını bize aktarırlarken bazıları İbn Manzur'un Lisanü'l Arap lügat kitabını referans kaynak olarak vermektedirler.⁸⁰ Kavram çalışmasını yapan akademisyenler açısından bizce tatmin edici bilgiler daha çok Lisanü'l Arap, Kamusu'l Muhit ve Müfredat adlı lügat kitaplarında bulabilirler.

⁷⁸ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 267.

⁷⁹ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 286.; Â'raf Sûresi, Ayet 39.

⁸⁰ Bkz. ez-Zebidi, **a.g.e.**, Cilt 4, s. 144.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ BAZI İLİMLER BAKIMINDAN KESB

2.1. KELAM BAĞLAMINDA KESB

Kelâm tarihinin en önemli meselelerinden biri "insanın kesbi" meselesi olmuştur. Bu mesele kelamcılar arasında önemli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. “Meydana gelen bu tartışmaların ana konusu “İnsanın iradesiyle yapmış olduğu fiillerinin yaratıcısının kim olduğu meselesidir.⁸¹ Aynı zamanda bu meselede Allah’ın kudreti ile insanın kudretinin etkisinin yanı sıra, iradelerinin de etkisi tartışılan konular arasında yer almıştır.⁸² Bu noktalardan hareketle bir kısım kelamcılar göre her şeyi yaratan Allah olduğu için insana ait fiil ve kesbi de O yaratır. Bu görüşte olanlar kulu eyleminin kasibi görürken, Allah’ı ise kulun kesbinin yaratıcısı olarak görmektedirler.⁸³ Bazı kelamcılara göre de kul, kesbinin sadece faili değil, aynı zamanda yaratıcısıdır.⁸⁴ Bir diğer gruba göre ise kul eylemlerinde bir robot misaldir, kendisinin eylemlerinde hiçbir etkisinin olmadığını iddia etmektedirler.⁸⁵

Yukarıda ifade ettiklerimizin çerçevesinde yapılan tartışmalarda Cebriye, Mutezile ve Ehl-i Sünnet ekollerinin birbirlerinden farklı görüşleri ortaya attıklarını görmekteyiz. Biliyoruz ki bir şeyi yoktan var etmek Allah’ın şe’ni birliği için söz konusu iken, sorumluluk, sevâb ve ikâb ise insana münhasır bir durumdur. İşte bu durum kesbi önemli bir mesele haline getirmiştir. Meselenin önemli olması meselenin özünde kaynaklanmaktadır. “Allah’ın her şeyin yaratıcısı olması”⁸⁶ Ayetinde hareketle Allah’ın yaratmasındaki ve icadındaki birliği ve tekliği bizce önem arz etmektedir. Nitekim insan Allah’ın emirlerini yerine getirmeye yükümlü olduğu gibi, yasaklarından da uzaklaşma bilinci ve sorumluluğunu taşımalıdır. İnsan itaatinden ötürü sevaba nail olurken, isyanından dolayı azaba maruz kalır. Azaba maruz, mükafata nail olması, kendisinden hâsıl olan kesbinin sonucudur. Bu nedenle kelâm âlimleri kesb, üzerinde kafa yorulması gereken bir olgu olduğu düşüncesinden hareketle, farklı argüman ve düşüncelerle bunu tartışmaya başlamışlardır. Mutezile ve bazılarına göre, insanın teklifin muhatabı olması, mükafat veya cezayı hak edebilmesi için insana ait fiillerin

⁸¹ Yavuz, **a.g.m.**, s. 304, 306.

⁸² Ebü'l Kasım Selma el-Ensari en-Nisaburi, **el-Ğünye**, Kahire: Dar’üs Selam, 2010, s. 575.

⁸³ Eş’ari, **a.g.e.**, s.74,75.

⁸⁴ Yavuz, **a.g.m.**, s. 304.

⁸⁵ Yavuz, **a.g.m.**, s. 304.

⁸⁶ **Kurân**, En’am Sûresi, Ayet 101.

insan tarafından yaratılmış olması gerekir kanaatindedirler. İnsanın kendi eylemleri üzerindeki rolü ve hürriyeti noktasındaki tartışmalara Mu'tezili âlimler insanı ön plana çıkarırken, Cebriye kanadı ise insanı aradan çıkararak sorunu Allah ile çözmeye çalışmıştır. Zira Cebriye insanın hiçbir eyleminin ve kesbin sahibi olmadığını iddia eder.⁸⁷ İnsanın fiillerinin insana nispet edilip edilmemesi meselesini hususunu tartışmışlardır. Ayrıca bu tartışmanın başlangıcı ve menşei konusunda tartışmışlardır. Mutekkadim döneminin âlimlerinden Ebû Hanîfe (ö. 150 / 767) ve Dırâr b. Amr'ın (ö. 200/815) kaleme aldıkları eserlerinde insanın iradesiyle yapmış olduğu fiillerindeki rolünü ifade etmek için üzerinde durdukları "kesb" kavramı için Ebû Hanife şunları söylemiştir: İnsana ait fiiller kişinin kendi kesbi ile meydana gelir. Fiilleri kesb eden insanın kendisidir; ancak o fiilin yaratıcısı Allah'tır. İnsan gerçekleştirmiş olduğu fiillerin bütünü Allah'ın ilmi ve dilemesi ile birlikte kaza ve kadere bağlı olarak gerçekleştirir. İnsanın işlediği iyi veya kötü fiiller Allah'ın ilminin dahilinde ve ancak O'nun dilemesiyle meydana gelebilmektedir. İyi fiillerde Allah'ın rızası söz konusu iken, kötü olan fiiller ise Allah'ın rızası ve emri dışındadır.⁸⁸

Tarihi anlamda erken dönemin bilginlerinden Ebu Hanife kesb kavramına insanın eylemleri perspektifinde bakmıştır.⁸⁹ Abrahamow, Mutezili alimlerden en-Neccar ile Dirar b. Amr'ın ilk olarak kesb görüşünü ortaya koyduklarını söyler.⁹⁰ Bizce önemli olan bu konuda kim ne demiştir. Tezimizin bu bölümünde ehli sünnet alimlerinin bu konuda ki görüşlerine değinmeden önce Cebriye ve Mutezile mezheplerinin insana ait ihtiyari fiillerine ayrıntıya fazla girmeden değinmeğe çalışacağız.

Cebriye'ye Göre Kesb: Temsilcisi Cehm İbn Safvân (ö. 128/745) olan Cebriye mezhebi Allah'ı her şeyin yaratıcısı olarak görmektedirler. Dolayısıyla insanın yaptığı fiillerinde bir mecburiyetinin söz konusu olduğunu iddia ediyorlar. İnsana fiillerinin nispeti hakiki değil mecazi olarak görmektedirler. İnsanı câmit varlıklara benzetmektedirler. İnsan ile cemadat arasındaki fark, sadece görünüştedir. İnsanın zahirde seçme hürriyeti görünüyorsa da hakikatte eylemi yapma da mecburiyeti

⁸⁷ Fettah İrfan Abdülhamîd, "Cebriye" **DİA Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 1993, s. 205, 208.

⁸⁸ Ebu Hanîfe, **el-Fıkhu'l-Ekber**, Mustafa Öz, (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019, s. 54.

⁸⁹ Ebu Hanife Numan b. Sabit, **el-Fıkhu'l-Ekber**, Haydarabad: Dairet'u Mearif el-Osmaniye, 1979, s. 4.

⁹⁰ Ünverdi Veysi, "Eş'ari ve Ebu'l-Muin en-Nesefide Kesb Teorisi" **Diyanet İlmî Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, 2015, s. 71-100.

olduğunu illeri sürmektedirler. Cebriye insana ait eylemleri hakikatte insana ait olmayıp, eylemlerin Allah'a ait olduğunu iddia ederler. Cebriye mensupları insandan meydana gelen her eylemi iztirârı olarak kabul etmektedirler. Onlara göre kesb, insandan hâsıl olduğu için mecazi olarak insanla ilişkilendirilmiştir. İnsandan hâsıl olan bu eylemler hadis bir kudretle meydana gelmediğini ancak Allah'ın ezelden var olan kudretiyle ortaya çıktığını söylemektedirler.⁹¹ Cebriyeye'nin bir diğer görüşü ise hâlk ve icatta Allah'ın birliğine ve tek olmasına bir halelin gelmemesi gerektiği düşüncesinden hareketle insanın eylemlerinde mecbûr olduğu görüşündedirler. Yani insan için bir şey yaratmak söz konusu değildir. Yaptığı her şeyi Allah yaratmıştır, oda bunları yapmak zorundadır. Mutezile âlimleri de kişi eylemlerini herhangi bir aracı olmaksızın bizatihi irade ve gücünü kullanarak yapar. İnsanın fitrat olarak güç ve irade yeteneğine sahip olduğu için eylemlerini gerçekleştirirken Allah'ın müdahalesi olmadan da yapabileceğini iddia etmektedirler.⁹²

Cehm bin Savfan “Fiillerimizin bizimle alakasının olmadığını iddia eder. Safvan’a göre bizler o eylemler için zarf konumundayız. Allah’ın onları bizde yaratmasıyla olur. Allah’ın onları yaratmaması onların olmadığı anlamındadır. Dirar bin Amre göre onlar ihtiyaç bakımında bize muhtaç olduklarını belirtir. Ancak bizi ilgilendiren ciheti onların kesb edilmesidir.”⁹³

Bu noktadan hareketle Cebriye bizce naslarla sabit olan insanın cüzi iradesini yok saymakla kalmamış, fiilleri gerçekleştirmedeki hürriyetini de yok saymıştır. Öyle ki Cebriye insanı rüzgâr önünde sallanan bir yaprağa benzetmek suretiyle insanın sorumlu varlık olma özelliğini yok saymaktadır. Böylece Cebriye bizce naslarla sabit olan insanın cüzi iradesini yok saymakla kalmamış, fiilleri gerçekleştirmedeki hürriyetini de yok saymıştır. Cebriye insanın Allah tarafından önceden programlanmış eylemleri yapmaya mecbur olduğunu iddia etmesiyle insanın eylemlerdeki rolünü ortadan kaldırmaktadır. Cebriye bu düşüncesiyle insanın bir hiçbir şekilde bir sorumluluğu olmayan bir varlık haline getirir ki bu durumda insanın diğer varlıklardan kendisini ayıran akıl ve iradesini de yok saymıştır. Bu durum insanı ilahi kanun çerçevesinde

⁹¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâi ed-Dımaşkî el-Hanbelî, **Şifâ'ü'l-‘alîl fi mesâ'ili'l-każâ' ve'l-kader ve'l-hikme ve't-ta'fil**, Darü et-Türas: Kahire, 2017, s. 249.

⁹² Yazıcıoğlu Mustafa Said, Fiil,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 59-64.

⁹³ Ebü'l-Hasen Kâdı'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, **Şerhu'l-Usüli'l-Hamse**, Kahire: Mektebet'ü Vehbe, 1997, 363.

kendisine yüklenen vazifeden de mahrum bırakılması anlamına gelir ki bu da insanın fitratına ve yaratılış gayesine tamamen aykırı bir durumdur. Şayet insanlar için bir sorumluluk söz konusu olmasaydı Allah tarafından gönderilen peygamberlerle birlikte indirilen kitapların da bir anlamı olmayacaktı. Çünkü vahyin muhatabı doğrudan doğruya insanın kendisidir. Allah insanı yeryüzünün halifesi olarak yaratmış, onu başıboş bırakmamış, yaptığı her eylemini kayıt altına aldığını ona hatırlatmış ve verdiği nimetlerin hesabını da soracağını bildirmiştir. İşte bu bildiriyle insanın sorumlu bir varlık olduğunu göstermiştir.⁹⁴

Cebriye insanın Allah tarafından önceden programlanmış eylemleri yapmaya mecbur olduğunu iddia etmesi ise, insanın eylemlerdeki rolünü ortadan kaldırmaktadır. Oysa akıl ve irade sahibi bir varlık olan insan için bu düşünceler tutarlı değildir. Akıl ve irade insanı diğer varlıklardan ayıran iki önemli unsurdur. Bu unsurlar sayesinde hiçbir ameli zayi olmadığı gibi her amelinden de sorumlu olduğu gerçeğinden hareketle insanın eylemelerinden mesul olmadığını söylemek naslarla çelişmektedir. Buna örnek verecek olursak “*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür.*” *Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.*”⁹⁵ Kısaca söylemek gerekirse Cebriye’nin kesb anlayışını irdelediğimizde meydana gelen fillerin meydana çıkış süreçlerinde kuldaki irade ve kudretin herhangi bir etkisinin olmadığı hususu ortaya çıkmaktadır. Cehmiye’nin de kesb konusunda cebriye ile aynı görüşte olduğu kanaati hakimdir.⁹⁶ Cebriye’nin bu konudaki görüşlerine değindikten sonra, şimdi de kesb konusunu kabul etmemesine rağmen sistemli ve deliller sunarak kendisine muhalif görüşte olanların görüşlerini çürütmeye çalışan Mutezile’nin bu konudaki görüşlerine değineceğiz.

Mu‘tezile’ye Göre Kesb: Bu mezhep alimlerine göre kesb, kulların işlemiş olduğu fillerinin bir sonucu olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre her kazanan aynı zamanda o kazancın faili konumunda olmaktadır. Ayrıca bu mezhebin alimleri ile Mücbire’ mensupları, Eşari’lerin kulun kesp edici olmasını kabul etmeleri ile fail olmadığını illeri sürmelerindeki düşünceleri arasında bir tutarsızlık olduğunu illeri sürerler. Bunun nedeni ise ortada bir kesb varsa bu bir eylemin sonucudur. İlleri

⁹⁴ Bkz. **Kur’an**, Bakara Sûresi, Ayet 30.; Kiyâmet Sûresi, Ayet 36.; Kaf Sûresi, Ayet18.; Tekasür Sûresi, Ayet 8.

⁹⁵ **Kur’ân**, Zilzal Sûresi, Ayet 7-8.

⁹⁶ Yauz, **a.g.m.**, Cilt 25, s. 304.

sürdükleri bir diğer düşüncelerine göre bir zarar veya faydanın ortaya çıkması ancak işlenen bir fiille mümkün olmaktadır.⁹⁷

Mu'tezilî Alimlere göre insan yaptığı her eylemi kendi hür iradesiyle yaptığını kabul etmektedirler. Mu'tezile' insanlardan esas istenen şey, güzel ve iyi şeyleri yapmaya yönelmelerdir. Çünkü insanlar yaptıkları veya yapacakları eylemlerinden mükafat ve ceza ile muhatap olacaklardır. Böyle bir durumda insan eylemlerini kendi hür iradesini kullanarak yaptığından yaptığı eylem veya fiil kendisine ait olmaktadır. İnsandan hâsıl olan fiiller insanla alakalı olup, bu fiillerin Allah'a izafe edilmesinin doğru bir şey olmadığını iddia etmektedirler. Çünkü bir fiilde hem iki kadir hem de iki failinin olması mümkün değildir. Bu sebeplerden ötürü Mu'tezile insanın kendi fiillerinin gerçek faili konumunda olduğunu, İnsana ait olan fiillerin Allah'a izafe edilmesini uygun görmemektedirler. Bizce Mutezilenin bu düşüncesi, “*Oysa Allah sizi de yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.*” Ayeti ve başka ayetlerle çelişmektedir.⁹⁸ Ve onların bu düşünceleri bazı alimler tarafında eleştiri konusu olmuştur.⁹⁹ Fakat Mu'tezilî Alimler ayette geçen تعلمون ifadesine de bir açıklama getirerek bu itirazı kabul etmemişlerdir. Söz konusu تعلمون ifadesi yapılacak amellere değil de yapılan putlara işaret olduğunu yani Allah yaptığınız putlardan haberdardır.¹⁰⁰ Şeklinde yorumlamışlardır.

Mu'tezile'ye göre irade sahibi bir varlık olan insan, Kendi fiillerini kendisi yaratır. Çünkü bu fiilini yaratmadan önce kendisinde fiilini yaratacak bir güç bulunmaktadır.¹⁰¹ Bütün hayır ve şerler bununla birlikte diğer bütün fiiller kulun yaratmasıyla olmaktadır.¹⁰² Yine onlara göre kullardan hâsıl olan fiillerden Allah'ın doğrudan bir rolü bulunmamaktadır. Ancak dolaylı bir etkisinden söz edilebilir.¹⁰³

Mu'tezile insanın fiillerinin kendi özgür iradesiyle meydana geldiğini söylemektedir. Zira insan bu fiillerinden ötürü övgüyü, yergiyi, sevabı mükâfatı hak eder. Eğer bu olumlu manada fiiller insana ait olmasaydı Allah ne diye mükâfat ve ceza

⁹⁷ Yavuz, **a.g.m.**, s. 304-306.

⁹⁸ **Kuran**, Sâffat Sûresi, Ayet 96.; Zümer Sûresi Ayet 62.; Zümer Sûresi, Ayet 16.

⁹⁹ Eşâ'ri **a.g.e.**, s. 69.

¹⁰⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvîl fi vücûhi't-te'vîl** Metbe'tü Mustafa Muhammed: Kahire 1354 Cilt 3, s. 311.

¹⁰¹ Kadi Abdulcebbar, **a.g.e.**, s. 392.

¹⁰² Nesefi, Ebu'l-Muin, Çev.Cemil Akpınar. **Bahru'l-Kelam**, Konya, 1977, s. 75.

¹⁰³ 4 Gölcük Şerafettin, “**Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri**”, İstanbul: Kayahan Kitabevi, 1979, s. 168.

versin ki? Demek ki fiilin sahibi insandır ki Allah o fiilin cezasını da mükafatını da insana vermektedir. O halde bu fiillerin Allah'a izafe edilmesi yalnızca mecaz yoluyla mümkün olabilir mi?¹⁰⁴ Birbirine muhalif bu iki görüşün ortasında diyebileceğimiz Ehl-i Sünnete göre ise: İnsan bir irade ve ihtiyara sahibidir. Bu irade ve ihtiyarıyla kesbini icra ettiğini illeri sürmektedirler. Ehli sünnet alimleri eylemlerin veya kesbin meydana gelmesinde insanın hem kısmen hem de tamamen fiilleri üzerinde etkisi olduğunu dilediğini yapıp yapmamakta serbest olduğunu da iddia etmektedirler.¹⁰⁵ Bunlarla beraber mezheplerin görüş birliği ettiği noktalar da vardır. Bunlar: Allah'ın herhangi bir ortağının bulunmadığı gerçeğidir. Mezhepler bu gerçeklerden hareketle Allah'ın kendisine kul edilmeye müstahak olduğu gibi müstakil bir yaratıcı olduğu hususunda da ittifak etmektedirler. Ayrıca ittifak ettikleri başka bir mesele de insanın ıztırari eylemleridir.¹⁰⁶ Kesb kavramı ile ilgili tartışmalar insana ait olan fiillerini, farklı görüşler karşısında anlamlı bir çerçeveye dönüştürme çabasıdır. Ancak bu kavramı Kelam ilmi literatürüne kimin vasıtasıyla getirildiği tartışma konusu olmuştur.¹⁰⁷

Mu'tezile'ye göre ayrıca insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduklarından fiillerinin sorumluluğunu da taşımış olurlar. Mu'tezile'ye göre insan hayat ve güç sahibi olmasından hareketle eylemlerini yapma kudreti elinde bulundurur. İnsan için bu kudretin olmadığını iddia etmek insanı aciz bir varlık konumuna getirmektedir. Nitekim ortada bir acziyet varsa o kişiden bir eylemin sadır olması akla muhal gelir. Bu da demek oluyor ki insanda bir kudret vardır ve bu kudretiyle fiillerini kendisi yaratır.¹⁰⁸

Mutezile, insanın yaptığı eylemlerden Allah'ın adeta hiçbir yetkinliğinin ve etkisinin olmadığını illeri sürmektedirler. Bu düşünceleri bağlamında insan özgür bir düşünceye sahiptir, bu özgür düşüncesi ve iradesiyle istediği fiili gerçekleştirmede ve yapmada serbesttir. İnsan bu eylemlerini gerçekleştirirken kendisine Allah tarafından verilen bir yaratma gücü vardır ve bu gücüyle fiilini yaratır. Kendi gücü ve iradesiyle gerçekleştirdiği bu eyleminden de sorumludur. Eyleminin özelliğine ya da niteliğine göre ödül ya da cezayı hak eder. Kesb ya insandaki muhdes olan gücüyle ya da ona güç

¹⁰⁴ Kadı Abdulcebbar, **Şerhu'l usûli'l-Hamse**, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 778,779.

¹⁰⁵ Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 59-64.

¹⁰⁶ Sa 'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzân **Şerhu'l-'Akâ'id**, Darü eş-Şefkat:İsatanbul, 2018, s. 311.

¹⁰⁷ Ünverdi, **a.g.m.**, s.71-100

¹⁰⁸ Kadı Abdulcebbar, **a.g.e.**, s. 392.

yetirmek kaydıyla ancak hâsıl olur, ya da bu eylemi gerçekleştirmede hürriyet sahibi bir fâille ortaya çıkar. Aslında zorlamayla hür ve istekle yapılanları ayırmak gerekmektedir. Bu durumların kesbin tümü insana ait bir fiil olduğunun ve onun kudretiyle ortaya çıkmasını gereklilik arz eder.¹⁰⁹.

Kesb kavramı Mutezili Alimleri tarafından göre lügat ve ıstılah yönünden de izah edilmektedir. Kendisinden bir faydanın sağlandığı veya bir ihtiyacın giderilmesine vesile olan her eylemi Kesb olarak kabul etmesinden dolayı bu mezhep âlimleri Arapların meslek sahibi kişilere “kasip” demelerinden esinlenerek bu kavramın kelime anlamı bakımında da incelemişlerdir. Kişiyi cennete ulaştıracak iyi eylemleridir. cehenneme ulaştıran kötü eylemleridir Buna binaen alacağı mükâfat ve cezayı, Mutezile, kişinin kendi kesbi olarak görmüştür Eş ‘arî’nin kesb, anlayışını benimsemeyerek onların Kesb anlayışlarını ıslah edecek bir anlayışla şöyle derler: "Bir şey önce anlaşılmalıdır ve daha sonra tanımı yapılmalıdır” Zira biz kesbi sadece lügat anlamıyla anlamadık. Eş ’arilerin istilahlı cılız bir istilah olduğu için Mutezilelerce kabul görülmemiştir. Kâdî Abdulcebbar, (ö.415/1025) kesb ile alakadar olan konular ya da meseleler hakkında görüşlerini şöyle belirtmiştir. “Aklen, naklen ve sem’en kulların fiilerini Allah’a nispet eden mucbirenin bu konuda söylediklerinin yanlış olduğunu belirtir. Kısaca bu konu hakkında söylenmesi gereken şunlardır: Tasarruflarımız hadis oldukları için bu noktadan bize muhtaç olup bizimle alakadardırlar.¹¹⁰ Ehli sünnet alimlerinden Bâkılânî’ (ö. 403/1013) ve Cüveynî’ (ö. 478/1085) Mu‘tezilî düşünürlerden bize aktardıkları “Kesb kavramından esas olarak anladıklarımız : “Kesb makul olmayan bir kavramdır” demişlerdir. Kâdî Abdülcebbar’ tarafından dile getirilen- ifâdeler, Mu‘tezile’ açısından kesbin kabul edilen bir kavram olmadığı genel kanaat olarak ortaya koymak yeterlidir. Yine Mu‘tezilî kelâmcılara göre kesb ile iktisâb kavramlarının lügat manalarının haricinde bir anlam taşımadıklarını söylemektedirler. Bu nedenle Eş ‘ariye’nin kavramı geniş ele almasına ve ıstilahi değerlendirilmesini boyutuyla kabul edilebilir olarak görmemektedirler. Bu bağlamda Cübbâî’ye göre “müktesib” kimdir?” sorusuna karşılık verdiği cevap şudur: “Fayda ya da zarar, hayır ya da şer kesb eden kişidir.” diyerek, ortaya çıkan bir kudretle

¹⁰⁹ Vecihi Sönmez, “Mu‘tezile’nin Eş ‘arî’nin Kesb Nazariyesine Yönelttiği Eleştiriler” **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, 2008, s. 132.

¹¹⁰ Kâdî Abdülcebbar **a.g.e.**, s. 363.

gerçekleşip gerçekleşmediği, hususuna dikkat çekerek söz konusu kudretin fiil üzerindeki etkisini dikkate alarak kavramın detayına girilmemiştir.¹¹¹

Ancak bu düşüncelerle birlikte kesbi dikkate alan ve onun hakkında görüş beyan eden Mu'tezilî düşünürler de bulunmaktadır. Bu kavram bilhassa Cübbâiler öncesi- bazı Mu'tezilî kelamcılar tarafından ele alınmıştır. Bu kelamcılardan arasında kesb konusunu ya da nazariyesini kabul edip ilk ele alan Dırâr b. Amr (ö. 200/815) olarak bilinmektedir.¹¹²

Mu'tezile mensubu olup kesb konusunda farklı görüşte olanlardan biri de Şahhâm' (ö. 270/883)'dır ki Eş 'ari onun görüşlerini bize aktararak Şahham'ın bu konuda şunları söylediğini dile getiriyor: Allah Teâlâ, kulunu bir işi yapmaya kadir kıldığı gibi kendisi de bu işi yapmaya kadirdir. Gerçekleşen bir eylem, Allah ve insan ait olmak üzere iki kudretle ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu hareketi kâdîm olan Allah tarafından yapıldığı zaman bu harekete ıztırar; sonradan yaratılmış olan insanın tarafında yapılırsa bu fiil iktisâb olur. Ayrıca eylemi yapma kudretini elinde bulunduran her iki güç sahibi, bir eylemi her biri tek başına yapmaya kâdir oldukları şekliyle nitelendirmek mümkündür."¹¹³

Kesb konusunu geniş bir şekilde ele alan Kadı Abdulcebbar'a göre, Allah'ın kullarını alakadar eden fiilleri için hem bir karşılık, bedel ve maslahatı vardır. Bu nedenle insanların yaptıklarına karşılık şayet Allah mühlet vermeksizin cezalandıracak olursa veyahut herhangi bir suçu olmadan onlara azap ya da elem verecekse bu zulüm olur. Çünkü bu durum onların suçsuz olduklarını ve suçsuz olanların da bu cezayı hak etmedikleri halde onlara zarar vermiş olacaktır. Faydası olmadan acı çektirmek, hamakattır. Çünkü bu hikmetsiz ve boş bir şey olur. Neticesinde Sevap umudu olmayan ve ceza söz konusu olmayan husus için acı çektirmenin bir faydası yoktur. Zira Allah elem olan şeyleri ve emrazları mükellef olanların faydasına ve hastalıkları, mükelleflerin yararına olması ve ahirette karşılığını almaları için yaratır. Konu edilen karşılığın alınmasında, insanların dünyada oldukları sırada bir kısım amelleri yapmalarının gerekliliği, bir kısmından da kaçmaları gerekmektedir. Böyle bu durum da insanların ancak Birtakım sorumluluk taşımlarıyla mümkündür. Kadı'ya göre Allah'ın

¹¹¹ Sami Turan Erel, "Mu'tezile ile Eş'arilik Arasında Kesb Tartışmaları" (Yayılanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE, 2016, s. 28.

¹¹² Erel, a.g.t., s. 28-29.

¹¹³ Erel, a.g.t., s. 34.

insana ceza ile mükâfatı verebilmesi için sorumluluğu şart koşmuştur. Görülen şu ki: Kadı bu hususu Allah'ın adaleti çerçevesinde ele alıyor. “Allah hâkim olduğu için yaptığı fiilleri ancak menfaat/ maslahat için yapmaktadır” Bu görüşünden yola çıkarak düşüncelerini bu çerçeveye dayandırmaktadır.

Kadıya göre, geçmiş bir sebebe dayanmadan ve uygun bir menfaat olmadan Allah'ın bir kimseye azap çektirmesi caiz değildir. Mükellef olan birine Allah'ın ıstırap vermesi lütuftur. Allah, Amr'ın menfaati için Zeydi hastalandırır. Bunda da mükellef olanlar için bir fayda vardır.¹¹⁴ Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalında Hasan Ocağı'n "İslam Felsefesinde İnsanın Özgürlüğü" adlı doktora tezinde aldığımız bilgilerle Mutezilenin ve Kadı Abdul Cebbar'ın görüşleri bağlamında şu hususlar dile getirmek kanaatimizce uygun olur. Mutezilenin insan eylemleriyle alakalı reylerine düşüncelerine söz konusu mezhebin prensipleri arasında yer alan adalet prensibiyle ilinti kurularak geliştirmişlerdir. Kaderin nefye konu olması, salah ve aslah meselesi, eylemlerdeki hüsün ve kubuh, Mutezilenin adalet prensibi çerçevesinde yorumladığı diğer konulardır. Mutezilenin adalet prensibinin özünde, insanın fiillerini gerçekleştirmede hür olduğu gerçeğidir. Bu hürriyetine istinaden yaptığı her iyi ve kötü eylemlerinin tümü kendisine aittir. Bu nedenle söz konusu eylemlerinden kendisinin mesul olmasıdır. Kötü eylemlerin Allah'a nispet edilmesi onlara göre mümkün görülmemektedir. Çünkü Allah' zulümden münezzeh, uzak ve adildir.¹¹⁵

Mutezili düşüncede bu çerçevede insanın hür iradeye sahip olduğunu ve eylemlerini bu hür iradesiyle gerçekleştirdiği düşüncesi de vardır. İnsan Eylemlerinin yaratıcısı olan Allah, bu eylemlerini yapma ve yapmama irade ve gücünü vermiştir. Şayet insanın bir şeyi yapma hürriyeti söz konusu olmasaydı, o halde insanın işlemiş olduğu iyi eylemlerinden alacağı mükâfat ile kötü eylemlerinden dolayı aldığı ceza anlamsız olmuş olurdu. Eğer Allah' insanlar için belli başlı eylemleri yapmaya zorlamasının söz konusu olsaydı, Allah'ın insanı eylemlerinden ötürü cezalandırıcaksa bu zulüm olur.¹¹⁶ Buraya kadar Mutezile'nin bu konudaki görüşlerini

¹¹⁴ Fettah İrfan Abdülhamid, "Cebriye" TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 205-208.

¹¹⁵ Hasan Ocağ, "İslam Felsefesinde İnsanın Özgürlüğü Problemi" (Yayınlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, 2009, Konya, s. 117-119.

¹¹⁶ Ocağ, a.g.t., s.117-119.

değerlendirdiğimizde mezhep içinde farklı görüşler bulunsa da genel görüşün kulların kendi fillerinin yaratıcısı konumunda olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Söz konusu görüşlerini de şu ayetlere dayandırmaktadırlar:

وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِأَذْنِي

*Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu.*¹¹⁷

تَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

*Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.*¹¹⁸

“ Şimdi de kesbi bir teori haline dönüşten, bazen bu konudaki görüşleri eleştirilen Eş’ri’nin bu konudaki görüşlerine değineceğiz.

Eş ‘ari ve Kesb Anlayışı: Eş ‘ariler ve yaratma anlayışlarında, kulun kendi iradesini kullanarak yaptığı eylemlerde mecburiyeti söz konusu değildir. Çünkü bu eylemlerini yapıp yapmama seçeneği vardır. Kulun Allah tarafından kendisine verilen hem iradesi hem de kudreti vardır. Kendi ihtiyari ile yaptığı eylemlerinin sahibidir. Ancak kulda bulunan kudret yaratıcı düzeyde bir etkisi bulunmamaktadır. Çünkü ortağı olmayan ve yoktan var edip yaratan tek yaratıcı Allah’tır. Kudreti tam olan ve her şeyi yaratma gücüne yegâne sahip olan ancak Allah’tır. İnsanın bedeninde bulunan organların çalışması, kişinin uyuması, midesinin hazım etmesi gibi irade dışı eylemlerini de Allah yaratmıştır. İnsanın iradesi dışındaki fiillerini yaratan Allah, kula ait olan ihtiyari eylemleri de yaratmıştır. Nitekim Eş’riye göre: "Bir eser üzerinde iki tam müessir kuvvet birleşemez." Bu kuraldan hareketle, kulun iradesiyle yaptığı eylemler üzerinde tek etkili kuvvet ve kudret Allah’a aittir. Bu durumda kula ait kudret yaratma açısından ikinci bir kuvvet olduğundan yaratmada bir etkisi söz konusu değildir. Fakat ilahi kanun gereğince bir kul, bir fiili ortaya koyma azmi ve ısrarlı isteği bulunduğu an Allah o fiili yaratır. Böylece kulun isteği ve fiili azm etmesi “kesb” olarak ortaya çıkmış olur. Haliyle kul o şeyin veya eylemin yaratıcısı değil, o işin kesb edicisi konumundadır. Bu demektir ki kulun yaratmada bir hissesi bulunmamaktadır. Yegâne tek yaratıcı Allah’tır.¹¹⁹

¹¹⁷ Kur’an, Mü’minûn Sûresi, Ayet 110.

¹¹⁸ Kur’an, Mü’minûn Sûresi, Ayet 96.

¹¹⁹ Eş’ari, a.g.e., s. 73-75.

Eş 'ari: Kesb yaratılmış bir kudretin etkisiyle insandan meydana gelen şey'dir. Yani kesbin müktesibi kesb edeni insandır. Allah ise insanın fiilinin değil, o fiil ve kesbin yaratıcısıdır.¹²⁰ O kesbi kulun fiilinin sonucu olarak görür ve o fiili kesb edenin Allah olmadığı da bilinmelidir.¹²¹ Eş 'ari Allah'ın kadir ve olmasındaki kasıt, Allah'ın dışında başka bir fail ve kadir yoktur, ifadelerini Allah'ın dışında başka yaratıcı yoktur.¹²²

İbn Fûrek, (ö.406/1015) Eş 'ari'nin kula ait olan kesb, Allah'ın fiili ve yaratması olduğu gibi o fiilden etkilenen mefulü da ortaya çıkarandır. Ancak bütün saydıklarımız kulda kesbi ve müktesebi olduğu görüşündedir. Ona göre söz konusu vasıfların her ikisi de aynı zâta dönmektedir. Bunlardan birisi kadim olan varlığı nitelerken diğeri ise sonradan ortaya çıkan niteler. Muhdes kadim olan bir şey gibi, nitelenmediği gibi; Kadim olan bir şey de muhdes gibi nitelenmez. Çünkü Allah'ın burada hareketi yaratmasında geçerli olan durum söz konusudur. Hareket özü itibariyle yaratma yönüyle Allah'la ilişkilendirilirken, hareket etme cihetiyle de sonradan ortaya çıkan bir varlıkla nitelendirilmektedir. Bu varlık alemin sonradan ortaya çıkan hareket, yaratma cihetiyle Allah'a isnad edilirken, Hareketin Allah nispet edilmesi doğru değildir. Tıpkı muhdes için de yaratma uygun olmadığı gibidir.¹²³

O müktesb fiilin Allah'a isnad edilmesini uygun görmez. Örneğin: İnsan ayakta duran, yürüyen, oturan vasıflarıyla isimlendirilir. Bunlar müktesep olana ait olan vasıflardır. Söz konusu vasıfları yaratan ise Allah'tır. Bunlar iki dilekle meydana gelir. Biri Allah'ın dilemesidir ki bu yaratma anlamına gelir. Bunlardan ikincisi ise insanın kesb etme dileğiyle meydana gelir. Bilinmelidir ki yaratıcının dileği ile kâsibin dileği birbirinden bağımsız dileklerdir. Ancak aralarında bulunan münasebetten dolayı ki bu münasebet, Allah istemedikçe kul bir bir şeyi yapmaz, kulda kesbe yönelmedikçe Allah onu kesbe zorlamaz. Bu nedenle bir maksadın gerçekleşmesindeki münasebette bir çelişki de olmamaktadır.¹²⁴ Yani insan iyi olsun kötü olsun bir eylemi illa da yapmak isterse Allah ona bu eylemin kötüdür deyip yaratmamakta ısrar etmez. Allah kuluna şu

¹²⁰ Erel, **a.g.t.**, s. 71.

¹²¹ Hüseyin Aydın, "Eş'ari'nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi" **İslami İlimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2011, s. 1.

¹²² Eş'ari, **a.g.e.**, s. 39.

¹²³ İbn Furek, **a.g.e.**, s. 93.

¹²⁴ Mustafa Sabri Efendi. **İnsan ve Kader**, İsa Doğan, (çev.), Samsun: Kültür Basın Yayı Birligi, 1989, s. 57.

ameli yapma zararlıdır der; akla kapı açar ancak ihtiyarını ve eylemi yapma özgürlüğünü elinden almaz. Kul eylemi yapmaya yeltendiği ana yakın onun eylemini yaratır. Eş ‘ari kulun kesb edebileceği ya da gücünü aşamayan fillerde kesb edici olarak tarif etmektedir. Eğer bir eylem kulun kesb edemeyeceği bir sınırdan ise yani kudretini aşan bir durumda ise, bu durumda ancak Allah’ın imkanları genişletip engel olan durumu ortadan kaldırması veya hazırlayıcı sebepleri müheyya etmediği ve insana yardım etmediği sürece beşerin gücü üstünde olanları Allah’a bırakmaktadır.¹²⁵ Yine Eşari’ye göre kesb sonradan yaratılmış bir kudretin eseridir. Aynı zaman onunla meydana gelir. Hadis bir kudretle ameli kesb yaparken kadim kudret ise ameli yaratılmış duruma getirir.¹²⁶ Yine kesb edilen bir şey ancak sonradan yaratılmış bir kudretle olur ki bu kudrette ancak sonradan yaratılan insanda mevcuttur.¹²⁷

Eşari’ye göre “ıztırârî” hareketin hakiki faili Allah’tır, hakikate hareket eden ise Allah değildir. Müteharik olan kendisine hareketin girdiği şeydir. Dolayısıyla müteharrik olan insandır. Allah için müteharrik demek doğru değildir. Aynen bunu gibi kesb de kendisini yapana delalet ettiği halde onun hakiki kasibinin müktesibi olduğuna ve kesb edilenin, asil kasibi olmasına işaret etmesine gerekli yoktur. Çünkü müktesib olan iktisabını yaratılmış olan bir kudretle icra etmektedir. Allah için yaratılmış bir kudretle kadirdir denilmesi doğru bir şey değildir. Her ne kadar Allah gerçek faildir denilse de kesbin müktesibi değildir. Eşari hâlik olmak ile müktesib olmak arasındaki farkı şuna benzetmiştir. Kadim bir kudrete istinaden eylemi yapan ile muhdes bir kudretle eylemini yapanlar şeklinde kategorize etmiştir.¹²⁸ Burada kadim bir kudretle eylemi yaratan Allah’tır; o eylemi hadis olan kudretiyle kesb eden insandır,

Eşari, kâdir olan Allah kendisinde bulunan kâim kudretiyle kadirdir. Mükteseb olana gelince, oda kendisinde kâim olan kesple müktesib olması zorunludur der. Müktesibin başkasında olan bir şeyi kesb etmez. Bir kimse kendisinde bulunmayan bir kudretle de kâdir olmaz. Zaten olmalarını da mümkün görülmez.¹²⁹ İbn Fûrek onun kesbin hadis olana ilgili olması bakımından nefse dönük bütün özelliklerinin Allah’ın

¹²⁵ Mustafa Sabri Efendi, **a.g.e.**, s. 58.

¹²⁶ İbn Furek, **a.g.e.**, s. 95.

¹²⁷ İbn Furek, **a.g.e.**, s. 95.

¹²⁸ Abdulbari Muhammed Davud, **el-İrade**, İskenderiye: Darü’l Ma’rifetü el-Camie, 1996, s. 149.

¹²⁹ İbn Furek, **a.g.e.**, s. 205.

yaratması ile meydana çıktığı görüşündedir.¹³⁰ Kesbin olması için muhdes bir kudrete ihtiyaç vardır. Eş ‘ari bu hususta şunları söylemektedir: İnsanda uzuv bulunmazsa kudrette bulunmaz. Kudret olmazsa kesb de olmaz. Bunun gibi hayat yoksa kudret de yoktur. Kudretin olmadığı durumda kesb de olmaz.¹³¹ Eş ‘ari Allah birine istitaat (kudret-güç) vermezse onu bir şeyi kesb etmesi muhal olur. Ona göre kesb ancak istitaatin varlığıyla mümkündür.¹³²

İmam-ı Eş ‘ari ve takipçileri, insana fiilini gerçekleştirmesi için fiil anında kendisine verilen güçten söz ederler. Kendisine verilen kudretin hadis olduğunu ve bu hadis olana kudret, onun fiiline yakın bir zamanda verilir. Bir diğer ifadeyle bu istitaat ne fiilin önüne geçer ne de gerisinde kalır. Kanaatimizce onların bu ifadeleri şu anlama geliyor: İnsana verilen bu güç ancak fiil anında Allah’ın kendisine verdiği yapabilme yeteneği ile birlikte ve Allah’ın verdiği kuvvet ve tevfiği ile mümkün olur. Bu sebeptendir ki Allah bir insanın çaba kast ve niyetine istinaden yapmak istediği şey şayet hoşuna gitmeyen bir şey olsa bile ona bir kudret verir, o da kendisine verilen bu kudretle kesb etmek istediği şeyi yapar. Ancak bu durumda rızası olmadığı bir şeyi kesb eden insan azaba maruz bırakabilir. Allah iyiliğe yönelik insanın çabasında ona yardımcı olarak onu bu cehd ve niyetiyle muvaffak kılar. Kulun Allah’ın yolundaki cehd ve kesbinden dolayı da sevaba nail olur.¹³³ Eş ‘ariler,

“اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ”

*Allah her şeyi yaratandır.*¹³⁴ Ayetinden hareketle kulun bütün fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını söylemektedirler. Mutezilenin aksine bu fiillerin iyi-kötü olması veya hayır ve şer olması fark etmez, hepsini de yaratan Allah’tır. Ayrıca onlara göre kul bütün fiilleriyle Allah’ın mahlukudur. Bu görüşlerini te’yid etmek içinde şu ayeti delil getiriyorlar:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ

*“Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı.”*¹³⁵ Bu ayete istinaden kulun eylemlerinin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ederler. Onlara göre: Şayet kul

¹³⁰ İbn Furek, **a.g.e.**, s. 95.

¹³¹ Eş ‘ari, **a.g.e.**, s. 98.

¹³² Eş ‘ari, **a.g.e.**, s. 96.

¹³³ Davud, **a.g.e.**, s.148.

¹³⁴ **Kur’an**, Zümer Sûresî, Ayet 62.

¹³⁵ **Kur’an**, Sâffât Sûresî, Ayet 96.

fiillerinin yaratıcısıdır denilirse, bu durumda iki yaratıcının varlığından söz edilir. Böyle bir iddiası olanlar Allah'ın yaratıcılığıyla beraber başka yaratıcıyı kabul ettiklerinden dolayı şirke düşmüşlerdir. Kim Allah'ın dışında başka bir yaratıcı kabul ediyorsa bilsin ki küfre düşmüştür.¹³⁶ Yine bu görüşlerini şu ayetle te'yid etmektedirler.

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا

“O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır.”¹³⁷

Watt (ö. 1909- 2006) Watt, Eş'arî'nin kesb görüşü hakkında şöyle söyler: “Ona göre İktisabın manası, muhdes olan bir şeyin kudretle meydana gelmesidir. Ve yine kudretiyle meydana gelen kimse için kesbe dönüşmesidir. Burada kesbin sonradan olduğu ve sonradan olan şey ise mahluktur. Aslında Watt'a göre Eş 'ari burada kişinin kesbiyle meydana gelen her şeyin sürekli Allah'ın kontrolünde olduğu ısrarını dile getirdiğini söylemektedir. Bu da şu anlama geliyor ki insanların Allah'ın hakimiyet ve iradesi olmayan hiçbir şeyde iktisaba hakkı olmadığı gibi müktesib de olamazlar¹³⁸

Eş 'ariler kulların kesplerinin yaratıcısı konumunda olduğunu iddia edenleri gördüğümüzde biliniz ki onlar Kaderiye mezhebine mensupturlar. Onlar bu söylem ve iddialarıyla Allah'a şirk koşmuşlardır. Çünkü onlara göre Allah'ın yarattığı A'razları, hareketleri insan da yaratabilir derler. Ve yine kim kul kesbinin faili değildir diyorsa biliniz ki o iddia sahibi Cebriye mezhebinin mensubudur. Kim de kul amelinin müktesibidir derse ve Allah'ta o kesbin yaratıcısıdır derse biliniz ki ehl-i sünnet mensubudur.¹³⁹ Eş 'ariler, kullara ait olan filler mahluktur; yani Allah tarafından yaratılmışlardır. Bu fillerde kula ait bir kesb vardır. Ancak kul hiçbir hal ve fiilini yapmaya mecbur olmadığı gibi ve onların yaratıcısı da değildir. Eş'ariler bu iddia ettikleri görüşlerine akli delilleri illeri sürmektedirler. Söz konusu delilleri şunlardır.

a- Kulun eylemleri mümkün olan şeylerdir. Her mümkün aynı zamanda Allah tarafından takdir olunandır.

¹³⁶ Davud, a.g.e., s.139.

¹³⁷ Kur'an, Furkan Sûresi, Ayet 62.

¹³⁸ Watt, Montgomery, **Hür İrade ve Kader**, Arif Aytekin, (çev.), İstanbul: Bereket Yayınları, 2006, s. 177-178.

¹³⁹ Davud, a.g.e., s. 141.

b- Eğer kul fiilinin yaratıcısı olsaydı; olacak olan o fiillerinin ayrıntılarını da bilmesi gerekirdi. Ancak kul yapacağı fiillerinin ayrıntısını önceden bilmemektedir. O halde kul fiili yaratan değil, o fiili yapandır. Şayet bu nokta da bize bir itiraz şu iki noktada gelirse, yani kul Allah'a beni neden azap ediyorsun sorar ve bu sorusunu da her şey senin fiilindir sözünü arkasına sığındığında, Allah onun bu itiraz ve sorusuna karşılık şu ayetle cevap verir¹⁴⁰:

لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ

“Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.”¹⁴¹

Eş ‘arilere göre kesb, eylem ile irade arasında bulunan bir bağı da ifade ettiğini illeri sürmektedirler. Bu düşüncelerindeki en ince hususun, insanın gücünü kudretini iradesini etkileyen her türlü etkiden uzak olmasıdır. Bu sebeptendir ki İmamı Eş ‘ari’nin takipçisi birçok bilgin irade ve eylem arasındaki hususu tekrardan inceleme durumunda olmuşlardır. Kul iradesi ve aklıyla hangi eyleminin hüsün ve kubuh olduğunu bilmektedir. Meydana çıkmaları hususunda hüsün ve kubüh arasında bir fark yoktur. Her ikisini de yaratan ve ortaya çıkaran Allah’tır. Bunları birbirinden ayıran iyi ve kötü olmaları cihetleriyle. Bütün eylemler, davranışlar varlık olmaları cihetiyle Allah’ın kudreti sayesinde meydana gelmektedirler. Oysaki meydana gelen hareketler ister iyi olsun ister kötü olsun meydana gelmesinde kulun kudret ve tesiriyle meydana gelir. Aslında ortada bir hareket vardır bu harekete Allah ile kulun farklı taalluklarının olmasıdır. Eş ‘ariler kesb bağlamında insana ait fiilleri, ihtiyarî ve ızdırarî olmak üzere iki noktada ele almaktadır. Ayırdığı bu iki noktadan hareketle kişi sorumlu kılan ihtiyarî olarak yaptığı eylemleridir demişlerdir. Meydana gelen eylemin kulun irade ve kudretinin birleşmesi ile ve Allah’ın sonradan yaratılması olmaktadır. Burada fiili yaratan Allah yapan ise insandır. Vardığımız kanaate göre Eş ‘arileri cebri düşünceden ayıran durum, kesb, teorileriyle beraber, kişinin psikolojik bağlamında şuurlu halini de ortaya koyduğu gerçeğidir. Eş ‘arilerin İnsana ait olan kudret ile eylemlerinin yaratıcısı Allah olduğunu kabul etmektedirler. Sanki ilk etapta cebri düşünceye bir sapma olduğu hissi veriliyorsa da eylemlerin meydana gelmesinde insanın etkisinin olduğunu ancak bu etkisinin az olduğunu söylemleriyle mutlak manada cebri görüşünü kabul

¹⁴⁰ Davut, a.g.e., s. 141.

¹⁴¹ Kur’an, Enbiya Sûresi, Ayet 23.

etmediklerinin göstergesidir. Bu sebepten olacak ki onları “Cebriyyetü’l-Kâmile” olarak değil de “Cebr-i Mutavassıt” olarak değerlendirmek daha münasip olacaktır.¹⁴²

Maturidi ya da Eş’ari mensubu olduğu tartışılan alimlerden Sa’düddin et-Taftazani kulların eylemleri hususunda Cebriye ve Mutezileye cevap niteliinde eserinde şu izahatlara yer veriyor: Kulların itaatini netice veren amellerinde mükâfat söz konusu iken, cezayı gerektiren eylemlerinden ise masiyetin neticesi olarak görmektedir. Ceza ve mükâfatı gerektiren bu eylemleri, ihtiyari eylemler kategorisinde görmektedir. Bu noktada Cebriyenin illeri sürdürdüğü kulun hiçbir etkisinin olmadığı ona ait gibi görünen hareketlerinin camit varlıklardaki hareketlere benzer olup, kudretinin, iradesinin ve kastının dışında olduğu ile ilgili söylemlerinde doğruluk payı yoktur.

Taftazani elin bir şeyi tutabilme kabiliyeti ile elinin titremesi arasında bulunan farklılığı zorunlu olarak bilmekteyiz. Biliyoruz ki bunlardan ilki kulun iradesi dâhilinde gerçekleşirken, ikincisi kulun iradesi dışında gerçekleşmektedir. Ayrıca kulun iradesi ait kendisine mahsus bir eylemi olmaması halinde onu mesul tutmak, yaptığı eylemlerinden dolayı ücret, mükâfat ve cezanın verilmesi de anlamsız olur. Kişinin tuttuğu oruç, kıldığı namaz gibi eylemleri sadece Allah’ın rızası için yapıldığını, bir iradeye gereksinim duyan fiiller olduğunu ve insana nispet edilmesi de doğru olmazdı. Sözelimi kişinin boyunun uzaması ya da ten renginin kararması bunlara benzemez çünkü bu gibi gelişmeler kulun iradesine bağlı değildir.¹⁴³ Tezimizin bu kısmında da Mâturîdîlerin bu konudaki görüşlerine değineceğiz.

Mâturîdîler’e göre; İmam Mâturîdî Cebriye ve Mu’tezile’nin görüşlerini dikkate alarak onların tezlerini çürütecek deliller sunmuştur. Eş’arî’den de farklı bir tarzla mücadelesini sürdürmüştür. Cebriye’nin insanın fiillerinde hiçbir sorumluluğu yoktur diye illeri sürdürdükleri iddialarını çürütmeye çalışmıştır. Bu sebeple Allah’la insan arasındaki münasebetin Allah’la âlem arasındaki münasebetinden farklı olduğunu, aynı olmadıklarını algısını oluşturmaya çalışmıştır. Allah’ın insana akıl, duygu ve doğru ile yanlışı birbirinden ayırt etme yeteneğini verdiğini söylemektedirler. Ayrıca Allah kuluna düşünebilme, hissedebilme ve olaylar karşısında muhakeme edebilme ile yeteneğini de vermiştir. Allah yaratmış olduğu kullarını ortada başı boş bırakmamış,

¹⁴² Bayram Çınar, “Kelam Geleneğinde Kesb Teorisi” **Kafkasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 15, 2021, s. 130-147.

¹⁴³ Sa ‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzân, **Şerhi’l-‘Akâ’idi’n-Nesefiyye**, Beyrut: Darü İhya et-Terasü’l el-Arabiye, 2014, s. 85-87.

onlara rehberlik edecek Peygamberler göndermiştir. Gönderdiği bu peygamberlerle onları aydınlatmak için kitaplar da göndermiştir. Kitaplar ile Peygamberlerin gönderiliş gayesi insanı kendisine faydalı olan şeylere yönlendirmek ve kendisine zararlı olan şeylerden de korumak içindir. Fakat saydığımız bu hususlar insanın hareket özgürlüğünü elinden almamıştır. Hareket özgürlüğü ve ihtiyarı elinden alınmadığından aklına rağmen bazen yanlış yolu tercih edebilir. Yolun yanlış olduğunu aklen bildiği halde bu yoldan yürümeye devam ediyorsa Allah onu sorumlu tutmaktadır.¹⁴⁴

Demek insan eylemlerini gerçekleştirirken düşünerek arzu ederek, meylederek seçer. İnsan hareket ederken hür ve fâil olduğunun bilicindedir.¹⁴⁵ Mâturidîler, kul yaptığı fillerde ihtiyar sahibi olmasından dolayı her eylem ve vaziyetinden sorumlu olduğunu dile getirmektedirler. Kul icra edeceği bir eylemi icra etmeden bir seçme hakkına sahiptir. Bunun hemen akabinde kulun seçip yöneldiği eylemi icra etmesi için bir kudrete ihtiyacı olur. Eylemle birlikte olması gereken, insana eylemi icra edebilme olanağını sağlayan bir kudreti Allah eylemle beraber yaratır. Yarattığı bu kudrete de *istitâ'atü'le'fâl* denilir ki kul bununla eylemini icra eder.¹⁴⁶ Tezimizin bu kısmında da bu konuda görüş belirten Mâturîdî alimlerin görüşlerine değinmeyi düşünmekteyiz.

Ebu Hanife: Kulun bütün işleri sözü, marifet ve ikrarı Allah tarafından yaratılmıştır. Fiilin faili yaratılmış olduğundan ondan meydana gelecek her fiilde yaratılmış demektir. Bu da şu anlama geliyor ki Allah başkasında bulunan her şeyin yaratıcısıdır. Kula ait olanlar da bu anlamın içine girmektedir. Kula ait olan her şeyi Allah yaratmıştır.¹⁴⁷ Ebu Hanife Allah şerri yaratmaz diyenleri sert bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre: Hayır ve şerrin takdiri Allah'tandır. Kim bunların Allah'ın iradesi dışında gerçekleştiğini iddia ediyorsa bilsin ki Allah'ı inkâr etmiştir. Ve onun bu inkârı kendisini küfre götürür. Eğer tevhid ehli birisi bunu söylemişse bu söylemi ile tevhid ehli olma vasfını da yitirmiştir.¹⁴⁸ Ebu Hanife insana ait amelleri üç kısma ayırmaktadır. a-Farz Amelleri: Kulun işlemiş olduğu bu amellerde Allah'ın emri, dilemesi, kazası, kaderi, yaratması, hikmeti, ilmi, izni dahilinde ve levh_i Mahfuzda yazılması ile meydana gelmektedir. b-Fazilet Cihetiyle Amelleri: Kulun bu amellerinde

¹⁴⁴ Yakup Keskin, "Beşerî Sorumluluk ve Fazıl el-Mikdad es-Suyuri el-Hilli'ye Göre Amellerin Yaratılışı", **Kelam Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2010, s. 161.

¹⁴⁵ Keskin, **a.g.m.**, s.161.

¹⁴⁶ Keskin, **a.g.m.**, s.161.

¹⁴⁷ Ebu Hanife, **el-Vasiyye**, Beyrut: Darü'ü Hazm, 1997, s. 45.

¹⁴⁸ Ebu Hanife, **el-Vasiyye**, s. 34.

Allah'ın emri olmamakla beraber, iradesi, sevgisi, kazası, kaderi, hikmeti, ilmi, ve levh_i Mahfuz'da yazılanın meydana gelmesidir. c- Masiyeti Cihetiyle Amelleri : İçinde isyan olan amellerde Allah'ın emri yoktur. Allah'ın şerre ve günaha muhabbeti bulunmamaktadır. Ancak kulun isyanında, günahında Allah'ın kaza ve kader kanunu devrededir. Allah kulun günahından dolayı tevfiik ve yardımını kulundan kesmektedir. Kul tarafından işlenen günah bile olsa Allah'ın ilmi dahilinde Levh_i Mahfuz da yazılmış şekliyle meydana gelmektedir.¹⁴⁹ Bizce de mahluk olarak yaratılan insanın yaratan olması abestir. Dolayısıyla kendisinden sadır olan her eylem hayır da olsa şer de olsa Allah'ın yaratması ve kulun kesbi ile meydana gelmektedir. Bu fiillerini yapma hususunda kişiye galebe eden ve baskı kuran da yoktur. Çünkü Allah insanı iman etmede veya küfrü seçme hususunda serbest bırakmıştır.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

“*Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin*”¹⁵⁰

Nurettin es- Sabunu (ö.580/1184) bu konuyu kesb/yaratma başlığıyla ele almaktadır. Bu konuyla bağlantılı olarak esas belirtmemiz gereken husus şudur. Kulun icra ettiği fiili vasıfları iki çeşittir. Bunlardan ilki Allah Teâlâ'nın kulun herhangi bir kudretinin ve iradesinin olmaksızın yaratmış olduğu fiillerdir. Titreme hastalığı olan bir kimsenin kendiliğinde olan hareketleri buna örnek olarak verilebilir. İkinci fiili sıfatı Allah'ın kulda kulun bizatihi kendi istek ve ihtiyarıyla yaratmış olduğu fiillerdir. Söz konusu iki eylem arasında bulunan farklılık kendiliğinde bilinmektedir. Bu iki fiilden ikincisine “kesb” denilirken, birincisine ise “hâlk” denilmektedir. Kul tarafında icra edilen eylem için başka bir ifadenin bulunmamasından kulun eylemine “kesb” denilmiştir, tıpkı haz ve elem arasındaki ayrımı zor olmasına rağmen bu kelime de beraber kullanılmıştır.¹⁵¹

Özet olarak, kul tarafında icra edilen eyleme “hâlk” değil “kesb”, Allah tarafında gerçekleştirilene “kesb” değil de “hâlk” denilmiştir. Fiil kavramı her iki kelimenin de anlamını kapsamaktadır. Buraya kadar ifade edilenler Mâturidî olanların görüşüdür.

¹⁴⁹ Ebu Hanife, **el-Vasiyye**, s. 35-37.

¹⁵⁰ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 29.

¹⁵¹ Ebu Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr es- Sabuni el-Buhari, **el-Bidaye min el-Kifaye Filhidayeti fi üsulü ed-Dini**, Mekke: Darü el-Mearif, 1969, s. 113.

Eşâ'riye göre fiilin gerçekteki manasının icat olduğudur, şu da denilebilir ki kesb için de mecazen fiil anlamı verilmiştir. İki düşünceden tutarlı olanın Mâturidîye olarak ortaya koyduğumuzdur. Sebebine gelince fiil sözcüğünün bir kayda bağlı olmasa da kul için kullanılması halinde o kelimenin gerçek manası bağlamında ele alındığı hususudur. Ancak bir kelimenin mecaz olarak kullanılması ile gerçek anlamda da kullanılması halinde aralarında bir benzerliğin olması da gerekmektedir. Bu şekilde lafzın manayı ifade edecek boyutta olması için gerçek olan anlamında veya muhtevasından alınıp mecaz boyutuyla kullanılmış olmasıdır. Kesb ile Allah'ın yaratması veya icat etmesi arasında bir benzerliğin olmamasından hareketle (Eşâ'ariye'nin öne sürdükleri) mecaz bahse konu değildir. Buraya kadar izah ettiklerimiz bağlamında elinde iki kudreti bulduranın etkisiyle kudretten bir eserin meydana geldiğinin ortaya çıkmış olmasıdır. Fakat bu kudretten hâsıl olan eserin iki kudret sahibinden her birisine ayrı yönleriyle ilgili olabilirdir. Bu bağlamda bir fiil icat cihetiyle Allah'a ait iken kesb cihetiyle kula ait olan bir kudret eseri olmaktadır.¹⁵²

Sabuni söz konusu eserinde, **hâlk ile kesb** arasındaki farka da değinmiştir. Sabuni de bir eylemin aletli veya aletsiz yapılması bağlamında konuyu ele almıştır. Buna göre bir şey alet kullanmaksızın meydana gelmesi “hâlk” ise herhangi bir alet kullanarak meydana gelmiş ise bu “kesb” olur. Sadece kudret sahibinin kudreti ile meydana gelmesi mümkün olan husus “hâlk”, İmkân dışında olan şey ise kesbtir.¹⁵³

Ehlişünnetin bu konudaki (hangi konudaki) görüşünü Ömer Nasuhi Bilmen'in Muvaddah İlmî- Kelam adlı eserinden özet yaparak vermeye çalışalım: Ehlişünnete göre, kulların zorunlu ve ihtiyari fiillerini yaratan ancak Allah'ü Teâlâ'dır. Bir Mümin'e ait olan imanı, Allah'a olan itaati ancak Allah'ın iradesiyle vücuda geldiği gerçeğidir. Bunun gibi onun isyan ve küfür de Allah'ın iradesiyle meydana gelmektedir. Fakat bu şekilde tecellisi olan Allah'ın iradesi ile mü'min ve kâfir olmalarında kendi irade ve ihtiyarları söz konusu olduğunda burada bir cebri bir durum da söz konusu olmaz.

Gerçek olan, Allah'ın kâinatın yaratıcısı olmasıdır. Onun ezeli olan kudreti, bütün her varlığı herhangi bir aracı olmaksızın vücuda getirmeye kifayeti vardır. Ancak kullarını bir hikmete binaen bazı hüküm ve görevlerle vazifelendirmesinden ilahi adaletine binaen onlara cüzi irade ile birlikte bir kudret de vermiştir. Bu iradeye sahip

¹⁵² Ebi Bekr es-Sabuni, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁵³ Ebi Bekr es-Sabuni, **a.g.e.**, s. 114.

olan her şahıs bu iradeleriyle olması imkân dâhilinde olan eylemlerden dilediğini yapma tercihine sahip olmasıdır; bunun gibi tercih ettiği ve kudretiyle yaptığı eylem üzerinde tesiri ve icrasının olmasıdır. Bu noktada bir seçme hakkı vardır. Sahip olduğu kudret ve iradesiyle birlikte isterse irade ve kudretini hayra kullanabileceği gibi; bu irade ve kudretini şerde de kullanabilir. Şu kadar ki herhangi bir kimse irade ve kudretiyle bir eylemi gerçekleştirmeye yönelip onu gerçekleştireceği sırada derhal Cenab-ı Hak kendi kudretine ve yaratmasına dayanarak evvelindeki teveccüh ve alakası ile o fiili yaratır, Kısaca bu mesele için bütün bu açıklamalardan sonra şunu diyebiliriz ki bütün mahlûkatın ve eylemlerin yaratıcısı Allah'tır. Şu da bir hakikattir ki Allah'ın şerre rızası olmadığı halde şerri yaratandır. Mutezilenin bizce de yanlış olan görüşü şerrin yaratılmasını şer olarak telaki etmeleridir. Ve Allah'ın şer olanı Allah'ın şerri yaratmasında ki hikmetlerinden ötürü şer olarak görmemek ehlisünnet âlimlerince kabul edilen bir görüştür. Hayrın ve şerrin yaratıcısı Allah'tır. Ancak Allah hayra rızası varken, şerre hiçbir şekilde rızası yoktur. Çünkü Allah hayrı emir ve teşvik ederken, şerri nehiy ve yasaklamaktadır. Doğrusu işlenen fiilden çok, o fiilin sıfatı önemlidir.¹⁵⁴

Konuşma, yürüme, işitme, görme bunların hepsi birer eylemdir ve yaratıcısı Allah'tır. İşlenen bir fiil ilahi rıza dâhilinde hayır, onun rızası dışında ise şerdir, "hadis kudretin bilfiil te'sir icra etmesine meydan vermez." Çünkü âlemlerin yaratıcısı sahip olduğu yaratma sıfatıyla yaratılış fiiline ortak kabul etmez. Bu durumda söz konusu fiil; Allah'ın kudreti ile meydana gelmiş olur, kulun eylemi meydana getirme gücü de ondaki kuvve icraya etki etmiş, meydana gelen o eylemin itaat ve masiyet olarak vasıflandırmasına sebep olmuş olur ki bu eylem de "kesb" denir.¹⁵⁵ Allah'ın insanlara verdiği kudret ve irade kendi eylemlerinde sorumlu olduğunun göstergesi olduğu gibi muhtemel insandan gelecek olan bir itirazın da önünü kapatmış oluyor. İşte bu noktada Allah kullarının ihtiyari fiillerini mütemadiyen onların ihtiyar ve iradelerine muvafık olarak yarattığı; örneğin eylemlerinde hayrı isteyenler hakkında hayrı, şerri isteyenler içinde şerri yaratmasından dolayı mezkûr eylemler kula nispet edilmiştir. Bu durumda herkesin kendi eylemlerinde iradesi asıl konumuna gelmiş oluyor. Kendi ihtiyar ve tercihlerini küfür ve isyandan yana kullanacaklarsa bu kudret ve tercihlerini suiistimal etmişlerdir. Bu tercihlerini bu yönden kullanmaları ve bunu iradeleriyle yapmalarından

¹⁵⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlmi Kelam**, İstanbul: Ravza yayınları, 2017, s. 296, 297.

¹⁵⁵ Taftazani, **a.g.e.**, s. 85, 87.

dolayı ilahi ikaba maruz kalacakları durumda itiraza hakları olmaz.¹⁵⁶ Nasuhi Bilmen bu bağlamda Kaderiye'nin görüşlerine de eserinde yer vermektedir. Söz konusu meselede Kaderiye: Allah'ı zorunlu fiillerin yaratıcısını görürken, ihtiyarı olarak yapılan eylemlerin yaratıcısı olarak görmemektedirler. Kulu kendi ihtiyarı fiillerinin yaratıcısı olarak kabul eder.¹⁵⁷

Buraya kadar derlediğimiz bilgiler perspektifinde kesb konusunun Kelam ilmi açısından üzerinde önemli tartışmaların olduğu bir gerçektir. Özellikle kula ait kesbin yaratıcısı kimdir tartışmasında görüş belirtenlerin görüşlerini ayetlerle te'yid etmeye çalıştıklarını gördük. Konuyu irade-kudret ilişkisi bağlamında ele alanlar aşağıda numaralarını verdiğimiz ayetleri delil göstererek insanın tam bir iradeye sahibi olmadığını illeri sürmektedir.¹⁵⁸ Dolayısıyla iradesi eksik olanın fiiline etkisi ya yoktur veya azdır. Bunun karşısında kulun tam bir iradeye sahip olduğunu ve eylemlerini icra ederken kendi hür iradesiyle eylemini icra ettiğini söyleyenler de delillerini ayetlerden getirmektedirler.¹⁵⁹ Hülâsa kesb Ehl-i Sünnet cenahında yer alan kelâmcılar tarafında kabul edilen ve savunulan bir meseledir. Bu meseleyi eleştirenler ise Mu'tezile ve Şia kelâmcılardır. Bu iki grup kesbin istilahi yönünü değil de, daha çok bu kavramın tanımı etrafında yoğunlaşmışlardır. Özellikle Mu'tezile kanadı bu kavramı çok irdelemelerine rağmen, kendilerince mahiyeti anlaşılmayan bir şey olduğunu söylemektedirler. Ayrıca onlar kesbi kulların fiillerinin sonucu olarak görmektedirler ve her kesb edicinin aynı zamanda bir fail olduğunu illeri sürmektedirler. Bunlar daha da ileriye giderek her kasibi yaratıcı olarak ta görmektedirler. Mu'tezile mensubları Eş'arinin kul kasib'tir ancak fail değildir söylemini de eleştirmektedirler. Eleştirip tutarsız buldukları bu düşünce itiraz olarak şunu söylemektedirler: Kesb fiilin bir neticesidir. Fiil işlenmeden herhangi bir faydanın ve zararın ortaya çıkması imkansızdır. Neccariye ve Kerramiye mezhepleri de bu konuda Mu'tezileye benzer görüş belirlemektedirler.

İbn Kayyum el-Cevziyye (ö.751/1350) gibi selef alimleri de bu çizgiyi takip ettiklerini görmekteyiz.¹⁶⁰ Buna göre kesb, kulların eylemler irade ve kudretin

¹⁵⁶ Nasuhi Bilmen, **a.g.e.**, s. 296-297.

¹⁵⁷ Nasuhi Bilmen, **a.g.e.**, s. 296-297.

¹⁵⁸ Bkz. **Kur'an**, A'raf Sûresi, Ayet 179.; Yunus Sûresi, Ayet 99-102.; Kur'an, Hud Sûresi, Ayet 107.; Tekvir Sûresi, Ayet 29.; Zümer Sûresi, Ayet 62, 63.

¹⁵⁹ Bkz. **Kur'an**, İsrâ Sûresi, Ayet 107.; Bakara Sûresi, Ayet 205.; A'raf Sûresi, Ayet 28.; Tevbe Sûresi, Ayet 82.; Ankebut Sûresi, Ayet 14.; Kehf Sûresi, Ayet 29.

¹⁶⁰ Yavuz, **a.g.m.**, Cilt 25, s. 304.

birlikteliğiyle doğrudan doğruya kullar tarafından ortaya çıkarıldığını söyler daha doğrusu kesb kulun gerçek anlamda bir fâil olduğunu gösteren bir kavram olarak görür. Ancak bir gerçek vardır ki, kul dilediği fiili yapma iradesi ve kudreti birlikte olup, her şeyi ile beraber kul Allah tarafından yaratılmış olduğundan Allah'ta ona ait fiillerin de dolaylı yaratıcısı olmaktadır.¹⁶¹ Öte taraftan Ehl-i Sünnet cenahından Eş'arî kelâmcılarına göre kesb kulların fiillerini hadis bir kudretin etkisiyle olduğunu söylemektedirler. İddiaları şu ki, kula ait ihtiyari fiillerde iki kudret'in birleşmesiyle meydana gelir: Bunlardan ilki Allah'ın kadîm kudretidir. Bu kudret fiillerin meydana gelmesini sağlayan asıl etken konumundadır. Fiillerin vücut bulması ve ortaya çıkışı bu kudrete bağlıdır. İlâhî kudret olmaksızın kullar herhangi bir fiil gerçekleştirmesi mümkün görülmemektedir. Bu nedenle de fâil adını alamamakta çünkü fâil aynı zamanda yaratıcı demektir. Allah'ın dışında yaratıcı yoktur. Buna göre kullar için sadece mecazi manada fâil denilebilir, gerçek anlamda ise kul için kâsib ifadesi kullanılabilir.¹⁶²

Ehl-i Sünnet diğer bir cenahı Mâtürîdiyye âlimlerine göre kesb, kulun ihtiyarî sonucunda fiillerin meydana gelmesinde Allah'ın kullarda yarattığı irade ve kudretin etkisinden söz ederler. Onlar fiilleri Allah'ın yarattığını, ancak o fiillerin meydana gelmesi için kulun hem iradesi hem de kudretiyle bu fiilleri kast edip işlemeye yönelmelidir. Onlar fiillerin gerçek fâili kulun olduğunu söylerler. Hem Allah'ın fiilleri yaratma hususu hem de kulun irade ve kudretini birlikte kullanarak fiilleri yapmaya yönelmesi de birer fiildir. Ancak burada Allah'ın fiili yaratma anlamında iken kulun fiili ise kesb adını almaktadır derler. Allah kula ait fiilleri yaratması cihetiyle fâildir, kul da kesb cihetiyle kendi fiillerinin fâilidir.¹⁶³ Ayrıca Mâtürîdiyye âlimleri, Eş'arîler'in kullara ait fiillerde şu ayrımı yapmalarına karşı çıkmışlardır. Söz konusu Eş'arîler'in kesb ile fiil ve kâsib ile fâil arasında ayrımına gitmelerini isabetsiz bir görüş olarak görmekteydiler. "Fiilin kulun irade ve kudretinden sonra geldiğini söylemeleri ve kudretin ile fiile yaklaşması" tarzında açıklamalarda bulunun âlimlerin Cebriyye içinde düşünülmesi gerektiğini söylemişlerdir. Kelam ilmi açısından önemli ve geniş bir konu olan kesb konusunu bütün ayrıntılarıyla burada anlatmamız mümkün olmadığından bu

¹⁶¹ İbn Kayyım, **a.g.e.**, s. 122-123.

¹⁶² Yavuz, **a.g.m.**, Cilt 25, s. 304.

¹⁶³ Yavuz, **a.g.m.**, Cilt 25, s. 304.

konuda ancak bu bilgilerle yetindik. Bundan sonra kesb konusunu fıkhı açıdan ele alarak tezimizi yazmaya devam edeceğiz

2.2. FIKİH BAĞLAMINDA KESB

2.2.1. Ticarî Kazanç Bağlamında Kesb

Ticaret toplumsal hayatı etkileyen önemli bir faktördür. Hayatın dünyada devamlılığı ticaretin devam etmesine bağlıdır. Tarihin her döneminde insanlar, toplumlar ve devletler ticaretle ayakta kalabilmişlerdir. Ticaretin canlı olduğu ülkeler ve beldeler, insanlar için önemli limanlar konumundadırlar. Bir yerde ticari hayatının canlılığı o yerin sakinlerinin geçim derdinin azlığına işaret etmektedir. Bugün ülkeler arası ikili ilişkilerin en önemlisi ticari ilişkilerdir. Ekonominin ve ticaretin insanın hayatı üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Dünya ülkeleri gelişmiş olmaları veya geri kalmış olmaları ticari hacme göre belirlenmektedir. Ticaret kavramı, biz de bulunmayan ve ihtiyacımızın olduğu ürünleri başka birinden temin etmek veya almaktır. Ticaret hayatıyla mal ve hizmet durumu ortaya çıkmaktadır. Alıcı ve satıcı veya ihtiyaç sahipleri arasında bir değiş tokuştur. Alıcı ile satıcı arasındaki bu ilişki en eski zamanlara dayanmaktadır.¹⁶⁴ Beşerî kanunlarda ticaret ve ticari hayata önem verildiği gibi ilahi kanunlarda yani indirdiği kitaplarda ve gönderdiği Peygamberlerde ticari hayata önem verdikleri bir gerçektir. Dinimizde de ticaret ve ticari hayatla meşguliyet övülmüştür. Hz. Peygamber sadık olan tüccarı övmüş Peygamberlerle haşır olunacağı müjdesini vermiştir. Ticaret yoluyla kazanmak kesbin en helal olanıdır. Hz. Peygamberin ashâbı karda ve denizde ticaretle meşgul olmuşlardır. Hz. Ebu Bekir, Osman bin Affan ve Abdurrahman bin Avf bunlardan sadece bir kaçıdır. İslam devleti bu zengin Müslümanların katkısıyla birçok zaferleri elde etmiştir.¹⁶⁵ Zekât, malların kişiler arasında bir paylaşımıdır. Ticari malların zekatının verilmesi toplumdu zengin fakir yakınlaşmasına vesile olduğu gibi ticari hayta da bir hareketlilik kazandırır. Kur'an'ı Kerimin ayetleri arasında sadece Bakara (2/267) ayetinin ticari mal bağlamında müfessirler tarafından ele alındığını görmekteyiz. Tezimizin bu bölümünde müfessirlerin bu ayetle ilgili değerlendirmelerini ele alacağız. Söz konusu ayette geçen

أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ

¹⁶⁴ Tuğba Karakaya, **Küreselleşme Sürecinde Ticaretin Önemi ve Pazar Payı**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE. 2013, İstanbul, s. 31-32.

¹⁶⁵ Ahmet Yusuf Hilmi, en-Nesri, **Etticaret'ü fi Menhecil İslam**, <http://www.alkhaleeiae.odn.ampproject.org/v/s/>. 27 Mayıs 2021. (Erişim Tarihi: 20.08.2021).

“Kazandıklarınızın iyilerinden hayra harcayın”¹⁶⁶

Kazandıklarınızın iyi olanından ifadesinden hareketle ticaret mallarının zekâta tabi olmasının bu ayetin işaret ettiğini müfessirler tarafından belirtilmektedir. Bu müfessirlerden Taberî (ö.310/923) bu ayette Allah c.c şunu emretmektedir: Sizin tasarrufunuzun altında olan, kazandığınız temiz mallarınızın zekatını veriniz. Bu zekatını vereceğiniz mallar ister ticaretten kazandığınız mallarınızdan olsun isterseniz sanayi veya sanattan kazandığınız mallarınız olsun veya altın ve gümüşten fark etmez zekatını verin. Taberî “(tayyibat)’tan kasıt helal yoldan kazandığınız malların, gümüşün ve altının zekatını verin diye anlam vermiştir.¹⁶⁷

أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ

“Kazandıklarınızın iyilerinden hayra harcayın”¹⁶⁸ Taberi Ayette verilmesi emredilenin, Mücahidin rivayetiyle helal bir ticaretle elde edilen mallardaki zekâta işaret olduğu gibi altın ve gümüşün zekâtına da bu ayetin işaret ettiğini söyleyerek ayete bağlantılı olarak şu hadisi de zikretmektedir.

زَكَاةً مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ بِتِجَارَتِكُمْ، أَوْ بِصِنَاعَةٍ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ

“Helal yoldan kendi tasarrufunuzla ister ticaretle ister altın ve gümüş sanatçılığıyla elde ettiğiniz kazançlarınızdan zekât veriniz.”¹⁶⁹ Taberi ayette zekâta verilecek malların çeşidini arttırmıştır. Bizce de bu düşünce mantıklıdır. Çünkü ekonomik ve sosyal hayatta ticarete konu olabilecek her türlü mal ve emti’adan zekâtın verilmesi toplumsal barış ve huzur açısından önemli bir etkidir. Ayrıca başka müfessirlerde bu ayetin ticari mallardaki zekâta işaret ettiğini söylemektedirler.¹⁷⁰ Cessas tefsirin de bu ayetin bütününe nazarı dikkate alarak tefsir etmiştir. Cessas’a göre bu ayetin bütün mallarda sadakanın vacip olduğuna delil olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Allah bu ayette مَا كَسَبْتُمْ ifadesiyle kazandığımız ne varsa bunlardan infak ediniz

¹⁶⁶ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 267.

¹⁶⁷ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu’l-Beyân-an Te’vîli Âyil-Kur’ân*, Beyrut: 1994, Cilt 2, s. 160.

¹⁶⁸ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 267.

¹⁶⁹ Taberî, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 694, 697.

¹⁷⁰ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî, *Medarik’ü et- Tenzil ve Hakaikü’l et-Te’vil*, Diarbakır: Seyda Yayınları, 2018, Cilt 1, s. 177.

demektedir.¹⁷¹ Bu konuda tefsirine müracaat ettiğimiz müfessirlerden bir tanesi de Şeyhzâde Muhyiddin Kocevî (ö. 950/1543)'inin tefsiridir.

Şeyhzâde **أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ** İfadesinden kazandıklarınızdan helal olanından infak edin. Buradan helal maldan kasıt: Söz konusu malın helal oluşunu kalpteki onaya bağlamıştır. Bir mallın temiz olup olmadığı ise hissi olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca müfessir eserinde bu ayet bağlamında tüccarın malının temiz olup olmadığı hususunda Hz. Peygamberden nakledilen bir hadisi de örnek vermektedir. Söz konusu hadiste bir malın temiz bir kazanç olduğu hususunu şu şartlara bağlamıştır: a)- “Satın aldığı malda kusur aramamak” b). “Sattığında malını övmezse!” c). “Malını satarken yalan konuşmazsa” bu şartlar malın temiz olduğuna işaret olmaktadır. Ayrıca müfessir “**مِنْ**” ifadesinin teb'iz anlamına geldiğini ve kazandıklarınızın bir kısmından infak yapın demekle beraber burada hazf olunan bir ismin yerine geçen sıfat kazanılan her şeyden infak edin anlamında ikinci bir görüşü de yorumuna eklemektedir.¹⁷² Bizce burada her iki görüşün makul bir tarafı olmakla beraber, ayette geçen “tayyibat” ifadesi bu malları sınırlandırmaktadır. Yani zekât olarak verilecek mal temiz ve helalinden olduktan sonra kazanılan malın ismi ve cismi pek önemli değildir.

Müfessirler Kur'an'da, ticaret mallarından zekâtın farz olduğuna zikrettiğimiz ayeti delil olarak illeri sürmektedirler. “Bu iddiayı doğrular bağlamında de birçok ayet ve hadiste doğrudan veya ticari yoldan zekâta konu olan diğer malların, (hayvanların, altının, gümüşün, toprak ürünlerinin) zekâta tabii mallar olduğunu açıkça belirtilmektedir.” Söz konusu mallardan zekâtın aynı olarak verilmekte olup, zekâtla mükellef olan kişinin bu malların ticaretini ister yapsın ister yapmasın, zekât verme zorunluluğu vardır. Ancak bu mallarda zekâtın verilmesi sadece o malın ticari mal olması yeterli değildir. Söz konusu elde edilmesi düşünülen kazancın ticari niyeti ile de yapılması gerekmektedir. Çünkü bir malın ticari yönden zekâta tabii tutulması için fihhi olarak ticaret niyeti de şart koşulmuştur.¹⁷³

¹⁷¹ el-Cessas Ebu Bekir Ahmet b.Ali er-Razi, **Ahkamü'l Kur'an**, Beyrut: Darü'l İhyâü'l el-Kutub el-Arabiyye, 1992, Cilt 2, s. 174.

¹⁷² Şeyhzâde Muhyittin Mustafa el Koçi el-Hanefi, **Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl**, Beyrut: Dar'ül Kütübül İlmiyye, 1999, Cilt 2, s. 654.

¹⁷³ Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî **el-Mezahibü'l el-Erbeet'ü Beyrut**: el- Mektebetü'l el-Asriye, Cilt 1, 2004, s. 512.

Ayrıca bu ayette zekâtın verilmesinin vacip olduğuna işaret vardır. “Göz yummadan alıcısı olmadığımız **إِلَّا أَنْ تُغِيضُوا** tabirinden de anlaşılmaktadır. Bu tabir nafile bir sadaka için değildir. Yerine getirilmekten başka bir yolla gerçekleştirilmeyen ancak vacip sadakalar için iğmaz tabiri kullanılır. Bu ayette başka mallardan da zekâtın verilmesi gerektiğine işaret vardır. Söz konusu mallar: Taze hurma ve yeşil sebzelerin yanı sıra tohumu ekmek suretiyle yerden çıkan bütün tahıl ve diğer tarım ürünleri kapsamaktadır.¹⁷⁴ Serahsi’(ö.1009)’nin Mabsut adlı eserinde de bu ayetin ticaret mallarındaki zekât için bir delil olduğunu belirtmektedir. Ayette geçen “Kazandığımız” tabirinden anlaşılanın ticaret mallarındaki zekattır. Buda demek oluyor ki ayet ticaret mallarının zekatına işarettir. Ayrıca ayette geçen “Yerden size çıkardıklarımızdan” tabirinde ise zirai ürünlerde verilen öşürdür.¹⁷⁵ “Elmalılı bu ayeti tefsir ederken zenginliği elde etmek için iki kazanç yolunun olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi: Bir kimsenin kendi emek ve çabası neticesinde elde ettiği kazanç ve gelirlerdir. Bu gelirlere mirasta dâhildir. İkinci gelir ise: Kara, hava ve denizlerden elde edilenlerdir. Denizden çıkanlar, yerden çıkanların hükmüne tabidir. Bu iki kaynağın birlikte harekete geçirilmesi ile edilen kazançtır ki, bu kazançta hem emeğin hem de yerin payı vardır. Bunlar ağırlıklarına göre değerlendirilmeye tabi tutulur ve zekâtları verilir.

Neticede kazanca giden yollar bu iki sebepten birine dönüşür. **مَا كَسَبْتُمْ** ifadesinin ayette öne alınmasından da anlaşılıyor ki, kişinin kendi emeğinden olan kazanç kişi için daha önemli bir kazançtır. Malın yerden çıkarılması da bir bakıma buna bağlıdır. Elde edilen kazançlarda doğadaki zenginliğin etkisi bulunmaktadır. Doğrusu emek ve gayret doğuştan gelen insana ihsan edilmiş beceri ve kabiliyetlerdir. Emek, güç ile birlikte kabiliyetlerin birleştirilmesi ve kabiliyetleri yerinde kullanmak suretiyle elde edilmesidir. Bunlardan anlaşılıyor ki “kesb” kendi başına bağımsız bir kazanç olmazken; yerden çıkarılanlar bağımsız ve yeterli birer kazanç olabiliyorlar. Elmalı insanların emek ve sermaye hakkında iki noktada yanlış yaptıklarını söylüyor. Birincisi:

¹⁷⁴ el-Mâturidî, **Te’vilatül Kur’ân**, İstanbul: Darü’l Mizan et- Türkiye, 2005, s. 186.

¹⁷⁵ Şemsü’l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, **Mabsût**, Mustafa Cevat Akşit, (çev.), İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008, Cilt 3, s. 1.

emeği mutlak bir sebep gibi anlamlandırarak kabul etmektir. İŖte bu kabul, sermayenin tamamen emeğe borçlu olduğu sonucuna götürür.¹⁷⁶

Bu sonuca gidenler ve hataya düşenler emek sahibi sermayesizlerdir. Bu durum emek sahipleri ile sermaye sahiplerini derin bir mücadeleye sürükler. Bunlar kesbin ve sermayenin bir amelden meydana geldiğini görmek istemediklerinden kaynaklanıyor. Çabaların, amellerin ve çalışmanın amacı sermaye olmamış olsaydı, gayretin çalışmanın bir değeri olmayacaktı. Amacının dışında gerçekleşen her fikir boş bir şeyden ibarettir. Para toplamanın sermaye elde etmenin amacının sadece tüketim olmamalıdır. Mezkûr değerlerin birbirleriyle bağımlılığı kanunca, üretimi gerçekleştirilen malın yeni bir malzemenin teşekkülü ve birçok kazanç yollarının kolaylaştırılması açısından da önem arz etmektedir. Sermaye ve emeğin birleşmesinde fayda vardır. Sermaye ve emek sahiplerinin düşükleri iki hata vardır. Birinci hata: Emek sahipleriyle sermaye sahipleri arasında hâsmâne ilişkiler her iki tarafı da zarara uğratar.

Geçimlerini emekleriyle sağlayanların, sermaye sahiplerine adavet etmeleri zahmetlerini azaltmayıp aksine arttırmasına sebep olur. Bu durum aynı zamanda emek sahiplerini daha da yoksullaştırır. “Kesbin” ayette asıl sermaye olan yerden çıkarılanlardan önce zikir edilmesi, sermayeden daha önemli olduğu anlamına gelse de yerden çıkarılanlar kesbe karşılık geldiği de unutulmamalıdır. İkinci hata: Sermaye sahipleri, sermayeyi mutlak kazanç olarak kabul edip, emeği yok saymalarıdır. Bu hataya düşenler bizzat çalışma gereğini duymayan, kendileri dışında olanların emek ve çalışmalarından zahmet görmeden sermaye ve para sahipleri olanlardır. Bunlara göre bütün kazançların ana kaynağı paradır. Çalışmadan emek sarf etmeden hayatın sürdürülebileceğini illeri sürüyorlar. Bu düşüncelerinden dolayı emek sahiplerini küçümseyerek emeklerinin karşılığını çok az veriyorlar. Çalışanların emeklerine mümkün mertebede ucuza getirerek adeta emek hırsızlığını yapıyorlar. Şunu düşünmüyorlar hâlbuki ellerindeki para ve sermaye emeğin ürünüdür. Para, çalışmaya ve kazanmaya bir maya konumunda olsa bile bir emek sonucunda kazanıldığı unutulmamalıdır.

Sermaye emeğe önem vermezse onu sıkıştırıŖsa bindiği dalı keserek adeta dayandığı temeli de yıkmış olur. Haddi zatında sermaye büsbütün yok değildir, olan ise

¹⁷⁶ Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, İstanbul: Şura Yayınları, Cilt 2, s, 171,173.

yerin zenginliği yaratılıştan gelen şeylerdir. Bundan dolayı para sahipleri çabalamadan emek sarf etmeden, yaşama hevesine girmelerini çalışma hayatını ve çalışanları zora sokarak büyük bir hatanın içine giriyorlar. Bir toplumda para ve sermayede böyle bir durum söz konusu olursa parayı ellerinde bulduranlar hâkimiyeti parada buldukları için birinci hata meydana gelmiş olur. Bu durumda emek ile sermaye arasında kavga başlar ve toplumun ticari hayatı alt üst olur. Aslında sermaye olarak görülen paranın kaynağına bakıldığında bu sermayenin, çalışma ve kazancın ürünü olduğu görülecektir.¹⁷⁷ Eğer bu kazançlar helal yoldan elde edilmişse; kazançların en temizini olur, sadakalar ve zekatlar ise ancak temiz olan kazançlardan verildiği hükmünü de bu ayetten anlıyoruz. Sermayenin aslı yeryüzü zenginliklerinden oluştuğu söylene de bu zenginlik ve sermayenin meydana gelmesinde emeğin çabanın ve kesbin önemli fonksiyonları olduğu göz ardı edilmemelidir. Mezkûr ayette bile temiz olan kesb yerden çıkan ürünlerden önce zikredilmiştir. Bu da kesbin önemli olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ

“Kazandıklarınızın en güzelinden” İlahi sözü bize şunu hatırlatıyor: Kazançların temiz olanı ve güzel olanı olduğu gibi, haram ve kötü olanları da vardır. Her kazanılan şey temiz olmaz. Bu da kazanılmış olan şey ya da şeylerin elde etme yolları açısından maddi ve manevi yönden ele alınır. Sonsuz bir bereket kapısını açan infak tohumu ebedi hayatı da ilgilendirdiğinden infak edilecek olanın en iyisinde olmasını gerekli kılar. Bu hususlar çerçevesinde iyice düşünerek akla ve şeriata muhalefet etmeden temiz ve iyi olanlardan infak ediniz. Allah’a ait olan bir borcu verirken kendimize alamayacağınız bir şeyi de vermeyiniz.

Kısacası Allah’ın bu ayetteki mesaj nettir. Kazandıklarımızdan ve yerden çıkardıklarımızdan temiz olanlardan infak ediniz emrini veriyor. “Gönül rahatlığıyla almadığınız veya kabul etmediğiniz kötü şeylerden zekât ve sadaka olarak infak etmeyiniz. “Biliniz ki Allah kesinlikle zengindir, sadakalarınıza muhtaç değildir.”¹⁷⁸ Ayrıca övgüye layık olan Allah Hamid’dir. Herkesin ona şükür borcu vardır. Verilen sadakalar kendi fayda ve menfaatinizedir. Allah kendi rızası için yapılan bütün hayır ve

¹⁷⁷ Yazır, a.g.e., Cilt 2, s. 173, 175.

¹⁷⁸ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 267.

hasenata daha yüksek bir karşılık vermektedir. Ortaya atılan hiçbir çaba ve emeği Allah boşa çıkarmaz”¹⁷⁹

Bu ayet hakkın da tefsirler bağlamında elde ettiğimiz izlenimlere göre bu ayette verilen ileti, kişilerin emekleriyle elde ettikleri kazançlar olduğu gibi yerden Allah’ın çıkardıklarıyla da sermaye ve kazanç elde edebilir. Kesb ayetteki yeri bağlamında incelendiğinde yerden çıkanlardan önce zikir edilmesi kesbin mahiyet bakımından daha önemli olduğu kanaatine biz de katılıyoruz. Sermaye ile kesb arasında sıkı bir bağlantı vardır. Sermaye ve paranın ana kaynağı emektir. Kazanç olarak elde edeceklerimizi helal yollardan elde etmeli ve bu elde ettiklerimizden de zekât ve sadaka vermek suretiyle infakta bulunmalıyız. Ticaret mallarının zekâtına işaret eden mezkûr ayetin dışında Kur’an-ı Kerim’de doğrudan kazançların infak edilmesine ilişkin net bilgiler içeren ayetler de bulunmaktadır. Zengin malından fakirlerin ve yoksulların hakkı olduğunu bildiren ayetler de mevcuttur.¹⁸⁰ “*Ey İman Edenler! Kazandığınız güzel şeylerden ve topraktan sizin için çıkardıklarımızdan harcayın*” ayetinde, emir kalıbıyla ifade edilen ve genel bir kavram olan infakın zekâtı da kapsadığı ve burada kastedilenin ticari mallardaki zekât olduğunu bir çok müfessirler tarafından kabul edilmektedir.¹⁸¹ Ayrıca Mezkûr ayette geçen ve genel bir anlam özelliğine sahip olan “kazanç” kavramının kapsamına ticarî kazançların/ticaret mallarının girdiği hususunda müfessirler genellikle aynı kanaati benimsediklerini görüyoruz. Kur’an-ı Kerim’de infak anlamına gelen birçok kavram farklı adalarla zikir edilmiştir. Taam/it’âm”¹⁸² “ita”¹⁸³, “hakk”¹⁸⁴, “karz-ı hasen”¹⁸⁵, “kısm”¹⁸⁶ gibi malî özelliği olan takım kavramlar da yer aldığını görüyoruz. “Bu kavramları incelemeye tabi tutduğumuzda: Genellikle toplumda bulunan aç kimselerin doyurulması hedeflenmektedir. Her türlü sadaka ile birlikte ticari ve diğer malların zekâtı, toplumsal hayatta bazı kesimlerin ayakta kalabilmeleri ve hayata tutunmaları için bir mal transferinin sınıflar arasında

¹⁷⁹ Yazır, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 198-203.

¹⁸⁰ Bakz. **Kur’an**, Zariyat Sûresi, Ayet 19.; Tevbe Sûresi, Ayet 103.

¹⁸¹ Bkz. Taberi, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 160.

¹⁸² **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 2.; Maide Sûresi, Ayet 89.; Hac Sûresi, Ayet 28,36.; Mücadele Sûresi, Ayet 4; Hakka Sûresi, Ayet 34.; Müddessir Sûresi, Ayet 44; İnsan Sûresi, Ayet 8,9; Fecr Sûresi, Ayet 18; Beled Sûresi, Ayet 14, Mâûn Sûresi, Ayet 3.

¹⁸³ **Kur’ân** Bakara Sûresi, Ayet 177.; Nahl Sûresi, Ayet 90.; Nur Sûresi, Ayet 22.

¹⁸⁴ **Kur’ân** Enâm, 141.; İsrâ Sûresi, Ayet 26.; Meâric Sûresi, Ayet 24.; Rûm Sûresi, Ayet 38.;

¹⁸⁵ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 245.; Mâide Sûresi, Ayet 12.; Hadîd Sûresi, Ayet 11,18.; Teğâbun Sûresi, Ayet 17.; **Kur’ân**, Müzzemmil Sûresi, Ayet 20.

¹⁸⁶ **Kur’ân**, Âli İmrân Sûresi, Ayet 8.

yapılmasıdır. Bu transferin yapılacağı en helal kazanç türü olan kesb kanalıyla da yapılabilir. Müfessirler bu mezkûr ayet bağlamında ticari mallar için zekâtın söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Kur'an-ı Kerim, insan için iman, ibadet ve ahlak alanında birtakım sorumluluklar getirmiştir. Elbette bu sorumluluklarından biri de kendi kazancı olan mallardan da zekâtını vermesidir ki, müfessirler mezkûr ayet bağlamında bu malların ticaret malları olduğunu belirtmişlerdir.

Bakara süresinin 267. Ayetinin, “*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden infak edin.*” Mezkur ayette geçen “makesebüm” ifadesini bazı müfessirler, helal yoldan kazanılan mal olarak tefsir edilmiştir.¹⁸⁷ Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin ticaret mallarının zekâtı bağlamındaki maddesinde verilen bilgiler doğrultusunda Söz konusu ayet “*Ticarî yollardan kesb ettiğiniz malların zekâtını verin*” şeklinde anlaşılmıştır. Kaynaklarda Semüre b. Cündeb'den rivayet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber, ashabına ticaret malları hususunda ticaret niyetiyle ellerinde bulundurdıkları mallardan zekâtın olduğunu ve malların zekâtlarını ödemeleri hususunda ashabına emretmiştir. Ayrıca Ebû Zer el-Gıfârî, Resûl-i Ekrem'in ticaret malı niteliğini taşıyan kumaş türü eşya ile giysi türünde eşyaların ya da buğdayın zekâta tâbi olan mallar olduğunu işaret etmek suretiyle rivayet ediyor. Ticaret mallarında zekât uygulamasının başlanması daha çok Hulefâ-yi Râşidînin döneminde gerçekleşmeye başlamıştır.¹⁸⁸

Hz. Ömer deri ticaretiyle meşgul olan Hammâs'a, “Ey Hammâs, malındaki zekâtı öde” demiş, buna karşılık Hammâs da “Benim zekâtın ödememi gerektirecek bir malım yoktur” diyerek itiraz etmesi üzerine Hz. Ömer, “Sende bulunan şu malını paraya göre değerlendir ve elde ettiğin kıymet üzerinden zekâtını öde” karşılığını vermiştir. Serahsi (ö.483/1090) Ticaret mallarından da zekât alınması uygulaması sahâbe ve tâbiîn dönemlerinde gümrük vergisi münasebetiyle çokça rastlanmaktadır. Zekât mükellefi Müslümanların gümrüğe tabi mallarından ticaret mallarından olduğu 1/40 nispette zekât alınıyordu. Nitekim daha sonraki dönemlerde de Zâhirîler hariç fakihler her türden ticaret malının zekâta tâbi olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır.”¹⁸⁹

¹⁸⁷ Bkz. Cessas, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 17.; Fazl b. Hasan Eminü'l-İslam Ebu Ali b. Hasan et- Tabersi, **Mecmeu'l Beyan fi Tefsir'l Kur'ân**, Beyrut: Darü'l Mürteda, 2006, Cilt 3, s.156.

¹⁸⁸ Erkan Mehmet “Zekât”. **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 207, 209.

¹⁸⁹ Erkan, **a.g.m.**, Cilt 44, s. 207, 209.

Kur'an ticari mal bağlamında kazanç elde etmiş olanları topluma karşı sorumlular. Özellikle kesb sahibinden istenilen husus elde edeceği malı helal ve meşru yollardan elde etmesi istenmektedir. Kul elde ettiği bu malı manen arındırmalıdır. Bu manevi arındırmanın ancak sadaka ve zekâtın verilmesiyle gerçekleşir. Bir kimsenin kazancı helal yollardan olduğu halde, söz konusu malın içinde olan zekâtın verilmemesi durumunda o mal helal iken harama dönüşmüş olur. Zekâtı verilmeyen bu mal sahibi bu mala karşı manevi sorumluluğunu yerine getirmediğinden büyük bir mesuliyetin altına vebalin altına girmiş olur. Çünkü zekâtı verilmemiş kesb, helal mal dahi olsa kusurlu hale gelmiştir.”¹⁹⁰ Söz konusu bu ayet hakkında “Kur'an Yolu” tefsirinde şöyle bir ifadeye de yer verilmiştir: Bu ayette sadakanın ve infakın farz olanına işaret etmediğini, bilakis nafile olan sadakaya işaret etmektedir. Nafile olan sadakalar da sevabı arttırmak niyetiyle verilmektedir.¹⁹¹

Mecma'ü'l Beyan tefsirinde de مَا كَسَبْتُمْ kelimesinden anlaşılan mananın helal yoldan ticaretle kazandıklarınızı infak edin, demek suretiyle bu kelimenin ticari mallara işaret ettiğini gösteriyor. Ubeyde bin Ruafete r.a rivayette diyor ki: Bir gün Allah Resülü (sav) olduğumuz yere çıkıp geldi ve şöyle buyurdu: “Ey tüccarlar topluluğu sizler facirlersiniz; ancak sakınıp iyilik yapan (sağından solundan gizli açık) sadaka verenler müstesna” Tüccarlar topluluğuna ticaretlerinde kazandıklarında infaka bir teşvik söz konusudur. Hz. Aişe r.a'nın rivayet ettiği hadiste de ticarete bir teşvik söz konusudur. Buna göre kişinin en temiz kazancı kendi eliyle kazandığıdır; çocuğu da onun kesbidir. Said bin Umeyir Hz. Peygamber (sav)'e soruyor hangi kazanç daha helaldir? Sorusuna karşılık Hz. Peygamber (sav) şöyle cevap veriyor: “Kişinin el kazancı ile birlikte yaptığı iyi alışverişlerdir.” Ayrıca Hz. Ali (r.a) bir noktaya daha çekerek ilimsiz yapılan ticaretin kişiyi faiz bataklığına düşürdüğünü de ifade etmektedir.¹⁹² Hadisler ayette ki kesb anlamıyla bağlantı kurularak el kazancının helal kazanç olduğunu ve bu helal kazançtan da zekâtın verilmesi gerektiğine işaret vardır. Birçok müfessir bu ayette geçen مَا كَسَبْتُمْ kelimesinin ticari kazançta işaret ettiğini belirtmezken; bazı müfessirler bu ayetin ticari mallarda zekâtın olduğuna delil olduğunu

¹⁹⁰ Şahin, a.g.e., s. 12,13.

¹⁹¹ Hayrettin Karaman ve vd., a.g.e., Cilt 1, s. 422.

¹⁹² Tabersi, a.g.e., Cilt 3, s. 156.

ve bu ayetin dışında da başka bir ayette ticari mallarda zekâtın olduğuna ayet bağlamında bir delilin olmadığını iddia ediyorlar.

Razi (ö. 313/925) tefsirinde bu ayeti Mâturidîden farklı olarak tefsir etmektedir. Mâturidî ayette geçen **مَا كَسَبْتُمْ** ifadesinin ticari mallardaki zekâta münhasır olduğunu söylerken, Razi ise bu ayetin zahiri manasından anlaşılının, “İnsanların kazandığı her malda zekâtın gerekli olduğuna, bu ayetin işaret ettiğini belirtmektedir. Bu ayet ticaret mallarındaki zekâta işaretinin yanı sıra altın gümüş ve hayvanlardaki zekâta da işareti olduğunu belirtiyor.¹⁹³ “Ebû Hanîfe bu ayeti topraktan çıkan her ürünün zekâta tabii olduğuna delil olarak getiriyor. Bu ayetin tefsirin de tartışılan diğer bir konu ise burada kazandıklarımızdan vereceğimiz infakın farz olan zekât için mi yoksa sadakalar için midir? Razi bu noktada üç görüşün olduğunu söylüyor. “Bu görüşlerden bir tanesi: Farz olan zekâta işaret olduğunu illeri sürerken diğer bir görüşü ise nafile olan sadakaya işaret olduğunu illeri sürüyor. Burada sadece nafile sadakaya işaret vardır diyenlere **أَنْفَقُوا** ayetindeki infak ediniz emrini hatırlatıyor Buna göre emir ancak vacip olan infaklar için söz konusu olur. Bu da farz olan zekâtlar içindir.¹⁹⁴ Ali bin Ebi Talib, Abidetü Selmani ve İbn-i Sirin bu emirin zekât için olduğunu söylüyorlar.¹⁹⁵

İbn-i Kesir (ö. 774/1373) **مَا كَسَبْتُمْ** ifadesinde kastedilenin: Yine bu bağlamda İbni Kesir tefsirinde “Allah Teâlâ mü’min kullarına Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği ve kazanmış oldukları malların bir kısmında Mücahid’in görüşüne göre ticaretten kazanmış oldukları mallardan, Hz. Ali ve Süddî’ye göre altın ve gümüşten ve yine Allah’ın kendileri için yeryüzünde bitirdiği meyve ve ekinlerden infak etmeyi emrediyor¹⁹⁶. İbn Abbas’a göre buradaki infaktan maksat zekât kastedilmektedir.” İbn Abbas şöyle diyor: “Allah Teâlâ mü’min olan ibâdına, kazandıkları mallarından en temiz olanını, en yeni olanını ve en lezzetli olanını infâk etmeyi emir etmektedir. Mallarından sıradan ve kötü olan mallardan infak veya sadaka olarak vermeyi yasaklıyor. Çünkü Allah Teâlâ temizdir ve ancak temiz olanı kabul eder. Bundan dolayıdır -ki “Kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri vermeye

¹⁹³ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî **Mefâtihu'l-Gayb**, Beyrut: Darü'l Fikir, 1981, Cilt 7, s. 65.

¹⁹⁴ Razi, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 66.

¹⁹⁵ Razi, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 67.

¹⁹⁶ İbn-Kesir Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, **Tefsîrü'l-Çur'âni'l-'azîm**, Kahire: Müesseset'ü Kurtebetün, 2000, Cilt 1, s. 697.

kalkmayın”. “Böyle şeyleri kabulde Allah sizden daha müstağnidir. Dolayısıyla hoşlanmadığınız şeyleri Allah için vermeye kalkmayın” “Bayağı olan malları vermeyin mesajında anlaşılan: “İnfak için helal olan malı bırakıp da harama yönelmeyin. Burada yine İbn Kesirde İmâm Ahmed'in rivayet ettiği şu hadîs-i şerifi zikretmek yerinde olacaktır. Bize Muhammed İbn Ubeyd... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivayet etti ki Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

“Allah Teâlâ size verdiği rızıkları aranızda paylaştırdığı gibi ahlaklarınızı ve huylarınız da aranızda bölüştürmüştür. Allah dünyayı (dünyalığı) hem sevdiği kişiye hem de sevmediği kişiye verir. Dini hayatı ise sadece sevdiği kişiye verir. Allah her kime din vermiş ise muhakkak ki dini verdiği kişiyi de sevmiştir. Nefsim kudret elinde bulunduran (Allah)' a kase ederim ki kul hem kalbi ve hem de diliyle Müslüman olmadıkça Müslüman olmuş sayılmaz. Komşusu kendisinden gelecek kötülükten emin olmadığı sürece kişi îmân etmiş olmaz” “Ey Allah'ın Resülü kişinin komşusuna kötülükleri nedir?” sorusu üzerine Allah'ın Resülü: “Komşusunu aldatması ve zulmüdür.” Buyurup şöyle devam ettiler: “Kul haramdan bir mal kazanır da ondan in-fâkta bulunması kendisi için bir berekete vesile olmaz. O, maldan sadaka verse ondan kabul edilmez, malı arkasında bırakması halinde dahi, o mal kendisini cehenneme bir azık olmaktan öteye geçmez. Allah kötü olan bir şeyi kötü olan ile silmez; kötü olanı ancak iyi ve güzel olanla ile siler. Kötü olan kötüyü silmediği gibi, yokta etmez.”¹⁹⁷

İbn Cerîr der ki: Bize Hüseyin İbn Ömer el-Abkârî'nin rivayet ettiği hadiste “Ey îmân edenler, kazandıklarınızın iyilerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan infâk edin. Kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin” Bu âyet-i kerîme Ensârlar hakkında nazil oldu. Ensâr, hurma kesme günleri geldiğinde bahçelerinden taze olan hurmaları alıp ve bunları Hz. Peygamberini mescidinde bulunan iki direk arasına gerilmiş bulunan bir ipe asarlardı. Bu arada Muhacirlerin fakirleri de onlardan verdi. Ensar'dan birisi hem kötü hem de âdi hurmaları aldı ve taze hurma salkımlarının arasına koydu. Bunun caiz olduğunu sanıyordu. Böyle yapanlar hakkında Allah Teâlâ “Bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin” âyetini indirdi¹⁹⁸

Süleyman Cemal bu ayet bağlamında Celaleyn tefsirine yazdığı haşiyede görüşünü şöyle ifade ediyor: Burada kendisinden infak edilecek malın özelliğinin

¹⁹⁷ İbn Kesir, a.g.e., Cilt 1, s. 697.

¹⁹⁸ İbn-Kesir, a.g.e., Cilt 1, s. 697.

yanında birde infakın nasıl olacağıdır. Âlimlerin ittifak ettiği husus, ancak helal yollardan elde edilmiş mallardan infak olur. Burada مِنْ cer harfi ile helal yoldan kazanılmış malların bir kısmını zekâta ayırmanın gerekliliğine işaret vardır. Diğer bir işaret ise ticari mallarınızın ve hayvanlarınızın zekâtını veriniz, anlamını da vermektedir.¹⁹⁹

Buraya kadar derlemiş olduğumuz bilgiler çerçevesinde müfessirlerin çoğunluğuna göre, مِنْ طَيِّبَاتٍ مِنْ طَيِّبَاتٍ مَا كَسَبْتُمْ ifadesinin helal yollardan elde edilmiş olması kaydıyla ticaret mallarındaki verilmesi gereken zekât olarak belirtmişlerdir. Zekâtı verilmesi gereken diğer mallar: (At, gümüş, hayvan ve ziraat vb.) mallar çok ayette bizzat isimleri zikir edilmek suretiyle belirtilmiş olmalarına rağmen, ticaret mallarında ki zekât ise مِنْ طَيِّبَاتٍ مَا كَسَبْتُمْ tabiriyle de olsa bir işaret olduğu iddiası bizce de makul bir iddiadır. Çünkü en helal ve temiz kazançlar kişinin kendi kesbiyle ve el emeği ile kazandığı mallardır. Nitekim zekât ise ancak helal yollardan elde edilen kazançlardan verilebileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

¹⁹⁹ el-Cemel Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî, Haşiyet'ü'l Cemel Alel **Tefsîrü'l-Celâleyn**, Mektebet'ü et Takdimü'l İlmiye Dimeşk:1196.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ANİ AÇIDAN KESB VE MAHİYETİ

3.1. KUR'AN'DA KESBİN MAHİYETİ

Kur'ân-ı Kerîm'de kesb kavramının kökünden türemiş altmış sekiz kelime bulunmaktadır. Bunlardan altmış ikisi kesb olarak geçmektedir. Kesb bu ayetlerdeki anlamlarıyla herkesin kazanmış olduğu iyi amellerinin kendi lehine olduğunu, kötü amellerinin ise kendi aleyhine olduğu gerçeğine işaret edilmektedir. Burada yapılan amellerin karşılıksız kalmayacağı, bu amellerin karşılığı ise ahirette verileceğini ayetlerde geçmektedir. Hiç kimse zulme uğramayacak, dünyada kazanılmış olan dünyalık mallar ve servetler ahiret hayatına pek fayda sağlamayacağını, aksine söz konusu dünyalıkların ahiret hayatımıza olumsuz yansımalarının olacağı gerçeğine birçok ayet işaret etmektedir. Kul kötü kesbinin ve davranışının bu dünyada cezasını çekmesi ihtimal dahilindeyken, ahiret hayatında ise kesinlikle kul kesbin sonuçlarıyla yüzleşecektir.²⁰⁰ Kesb ifadesi birinci tür ayetlerde, hırsızın elinin kesilmesi, yeryüzünde fesadın çoğalması gibi durumların nedenlerini ifâde etmesi için kullanılırken, ikinci tür ayetlerde ise kalplerin kesbi, imanda hayır kesb etme şekillerinde yer alır. Bununla birlikte Kur'an'da kesb ifadesinin geçtiği ayetlerin geneli insanların sorumluluklarına dikkat çekme bağlamını taşır. Nitekim pek çok ayette kesb kelimesi nefis kelimesiyle birlikte kullanılmış ve herkesin kendi fiilinden sorumlu olduğuna dikkat çekilmiştir. Kur'an'ı Kerim'de kesb kişinin sorumluluğunu ön planda tutarak, karşılığını alacağı ifade edilen her türlü inanç, düşünce ve faaliyet anlamında kullanılmıştır. Ayrıca Kur'an'ı Kerim'de kişinin iş ve ticaret hayatında elde ettiği maddi kazançlar için de kesb denilmiştir.²⁰¹

Kur'an'ı Kerim'de kesb kişinin sorumluluğunu ön planda tutarak, karşılığını alacağı ifade edilen her türlü inanç, düşünce ve faaliyet anlamında kullanılmıştır. Ayrıca Kur'an'ı Kerim'de kişinin iş ve ticaret hayatında elde ettiği maddi kazançlar için de kesb denilmiştir.²⁰² Kur'an'ı Kerim iktisadi hayatta aşırılığı reddetmektedir. Din ve dünya işlerinin yapılmasında makul olan orta yolu tercih etmemizi bizden istemektedir. Hatta bazı ayetlerde sadece dünyalığın peşinde olanları eleştirirken her iki hayatın güzelliklerini

²⁰⁰ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısıfî, **el-Mu'cem**, Leydin: Mektebet'ül Beril, 1936, s. 563.

²⁰¹ Bkz. **Kur'an**, Bakara Süresi, Ayet 267.; Nisa Süresi, Ayet 32.; Mesed Süresi, Ayet 2.

²⁰² Bkz. **Kur'an**, Bakara Süresi, Ayet 267.; Nisa Süresi, Ayet 32.; Mesed Süresi, Ayet 2.

elde etme çabasında olanlar ise övülmüştür.²⁰³ Kur'an'da gece vakti insan için bir dinlenme vakti olarak ifade edilirken, gündüz vakti ise geçimini sağlamak için insana verildiğini hatırlatarak geçim için çabalamaya dikkatimizi çekmektedir.²⁰⁴

Alimler arasında “kesb” kavramın açıklık getiren. Dâmiğânî (ö.478/1085) Kesb ayetlerde dört anlamda kullanıldığını ifade etmektedir ve bu dört anlamın da farklı olduğunu açıklamaktadır. Bakara 79. Ayetteki anlamının para kazanmaya işaret ettiğini belirtiyor. Bakara 267. Ayetteki anlamı mal biriktirmek, Tebbet 2.ayette sahip olunan çocuk ve amel anlamlarıyla kullanılmış olduğunu söylemektedir.²⁰⁵ Razi, Nisa 111. Ayeti tefsirinde kesbi şu şekilde tarif etmektedir: Kesb kendisiyle faydanın sağlandığı ve zararın def edildiği bir şey olduğundan dolayı Allah'ü Teâlâ'nın “kesb “ile tanınması yâda Allah kesb etti demek caiz değildir. Ayrıca bu ayette kast edilen kesbi ile asi duruma düşmüş olanı istiğfara teşvik etmektir. Allah kuluna şunu da hatırlatıyor, beraberinde getirdiğin günahlarla bana bir zarar verecek değilsiniz. Çünkü ben zarara uğratılmam ve menfaat almaktan münezzehim. Tövbe ve istiğfarın hususunda ümitsizliğe kapılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca Allah kulunun tövbe için attığı adımından kalbindekini bilip, hikmet ve rahmetiyle tövbe eden hakkında karar verir ²⁰⁶ Kanaatimizce Razi'de diğer ehli-sünnet kelim âlimleri ve müfessirlerin “kesb” kavramına yükledikleri anlamlar doğrultusunda oda aynı anlamı yüklemiştir.

Razi Allah kesb etti demek caiz olmadığını söyleyerek kesbin kula ait olduğunu, hâlıkın (yaratmanın) Allah'a ait olduğunu hatırlatmaktadır. Ancak makalesinde yaralandığımız İskender Şahin bu konuda Raziye itiraz etmektedir,” söz konusu itirazı Nisa 112. “*Kim bir ism (kötülük) veya hata kesb eder de bunu bir masuma yüklerse muhakkak o apaçık bir günahı ve bühtanı yüklenmiş olur.*”²⁰⁷ Ayetin tefsirinde “kesb eder ifadesine “yapmak” anlamını vermesi uygun olmadığı ifade etmektedir. Zira kesb sonucu itibariyle mutlak olan bir şeydir. “Yapmak ise kişiyi kesbe sevk eden emekle beraber uzuvlarla gerçekleştirilen bir süreç için kullanılmaktadır. Âyette zikredilen “ism’ ve

²⁰³ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 200-201.

²⁰⁴ **Kur'ân**, Nebe Sûresi, Ayet 10-11.

²⁰⁵ Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmiğânî, **İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kurâni'l-Kerîm**, Beyrut: Dâru'l-ilm lîl--melâyîn, 1983, s. 404,405.

²⁰⁶ Razi, **a.g.e.**, Cilt 11, s. 38.

²⁰⁷ **Kur'ân**, Nisa Sûresi, Ayet 112.

hatîenin seb edilmesi”, amel veya fiil sonucunda bu iki menfi kazancın tahsil edilmiş olmasına vurgu yapmaktadır.”²⁰⁸

Mâturidî Nisa 111. Ayetin tefsirinde şu izaha yer vermektedir: Kesb hâsılatı sahibine dönen bir şeydir ki onu kendi nefsinin faydası için gerçekleştirmiştir. Aynı sürenin 112 ayetinde geçen kesb sonucu yapılan “hetie” ve “ism” kelimelerin aynı anlamları ifade ettiklerini ve ikisinin de birbirinin yerini tuttuklarını ifade ediyor.²⁰⁹ Bizim kanaatimize göre de kötülük olarak bildiğimiz “isim” ile “hatanın” aynı anlama gelmemektedir. Nitekim Razi de tefsirinde “ism”in “hetie”den daha büyük olduğunu tefsirinde belirtmektedir. Bu bağlamda Razi “hetie” sonucu itibariyle sadece işleyeni ilgilendirirken, “ism” haddi aşır başkalarını da etkileyen zülüm ve katl gibi eylemlerdir. Hata ilen yapılan bir hareketin bilerek ve bilmeyerek yapılması arasında bir fark yoktur. “İsm” bilerek yapılan bir eylem olduğu için sonucunda ceza olan bir şeydir.²¹⁰

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ

“Herkes kazandığına karşılık bir rehindir.”²¹¹.

Yukarıdaki ayeti tefsirler bağlamında irdelediğimizde insan yaptıklarından ötürü rehin olduğunu ve bu yaptıklarının hesabını vermek kaydıyla ancak ilahi huzurdan ayrılacaktır. İbn Abbas her nefis amelinden sorgulanacaktır. Dehhak azaba müstahak olanları Allah cehennem ateşinde onları rehin tutacaktır. Ancak Allah cennet ehlinde olanlardan tek bir kişiyi rehin tutmayacaktır.²¹² Ve bu görüşüne de şu ayeti delil getirmektedir: *فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ* Onlar cennetlerde dirler (ve orada) sorarlar.²¹³ Sabuni bu ayeti tefsirinde şu ifadelerle yer vermektedir: Her nefis kendi amelinden dolayı mahpus konumundadır. Aynı zamanda her nefis kendi kesbinden dolayı da Allah katında rehin tutulmaktadır. Yine her nefis ilahi huzurdan kendisi üzerinde bulunan hakları ödemedikçe ve müstahak olduğu azabı çekmedikçe ayrılmayacaktır.²¹⁴ Her nefis amelinin

²⁰⁸ Şahin, a.g.m., s. 10.

²⁰⁹ Ebû Mansûr Muhammed b.Muhammed b.Mahmûd el-Mâturidî es-Semerkindî, **Te’vîlâtü Ehli Sünne**, Darûl el-Kûtübül İlmiye: Beyrut, 2005, Cilt 4, s. 356.

²¹⁰ Razi, a.g.e., Cilt 11, s. 39.

²¹¹ **Kur’ân**, Müddesir Sûresi, Ayet 38.

²¹² Taberi, a.g.e., Cilt 23, s. 449.

²¹³ **Kur’ân**, Müddesir Sûresi, Ayet 40.

²¹⁴ Muhammed Ali es- Sabuni, **Saffetü-et-Tefasir**, Beyrut: Darü’l el-Kur’ânü’l Kerim, Cilt 3, s. 479.

*mahpusudur". Yaptıklarından ötürü Allah'ın katında rehindir. Kendisine verilecek ceza ve haklar tevdi edilmedikçe ilahi huzurdan ayrılmayacaktır."*²¹⁵

Kur'an Yolu Tefsirinde de bu ayetle ilgili şu açıklamalara yer verilmektedir: Her nefsin eylemlerinden ötürü rehin olarak tutulması mesuliyetin kişisel olduğunu, her bireyin dünyadaki inanç ve inancındaki samimiyet ve teslimiyetine göre ahiret gününde mükâfat ya da cezaya müstahak olacağını bundan sonraki hayatında kendisini tutsak durumdan kurtarabilmesi ancak iman ve itaatine bağlı olacaktır. Hülâsa kişiye sonsuz necatı elde etmesine vesile olacak ta kendi kesbi veya amelidir. Burada şu anlaşılmasın kul kesbi cenneti hak ediyor. Kulun kesbi iyi olması halinde Allah onu ancak rahmetiyle cennete sokar. Felaketi ve cezayı hak etmesi de yine kendi inanç ve eylemlerinin sonucudur. Kişinin İnancının bâtil, olması amelinin bozuk olması halinde en yakınları hatta babaları peygamber olsa da kendilerini kurtaramazlar; nitekim Hz. Nûh öz oğlunu, Hz. İbrâhim öz babasını batıl inançlarından dolayı kurtaramamışlardır.²¹⁶

Zemahşeri aynı ayeti kesb eyleminde cinsiyet farkının olmadığına işaret ederek "rehinetün" kelimesindeki ta harfinden hareketle sadece kadına ait bir kesb kastedilmemiştir. Bu şekilde bir mana kelimenin anlamını daraltmış olur. Burada "rehinetün" kelimesi rehin anlamında bir isimdir. Bu kelime feilun kalıbıyla geldiği için meful oluyor bu kalıbıyla gelen kelime hem müennesler için hemde müzekkerler için kullanılmaktadır. Buna benzer eş-Şetimetün kelimesi de "şetm" olarak ifade edildiğini belirtmiştir. Keşşaf Hamaset adlı şairden bir şiiri örnek göstere ek: **أبعد الذي با لنَّعف نَعف كويكبٍ** رهيئة رمسٍ ذي ترابٍ وجندلٍ "Dağın karşılayan yüzünde taş ve topraklı kabirde merhun olan kişi" dizesinde de rehinetün kadın ya da erkek olan birine işaret etmektedir.²¹⁷ Keşşafın açıklamaları doğrultusunda eylemlerdeki sorumlulukta cinsiyet farkı söz konusu değildir. Herkes eylemlerinden sorumludur. Zad'ül Mesirin müellifi bu ayeti bu ayete üç anlam vererek tefsir etmektedir. 1- Her buluğ çağına ulaşmış nefis yaptığı amellerin hesabını verinceye kadar rehin alınmaktadır. Ancak sağdakiler rehin olmaktan müstesnadırlar onlar da Hz. Ali'ye göre Müslümanların çocuklarıdır. Çünkü onların günahları yoktur. Ferra da mezkûr görüşü tercih etmiştir. 2-Cehennem ehlinden olanların tümü cehennem ateşinde rehin durumundadırlar. Ancak sağdakiler hariç bunlarda mü'minler olup ve cennettedirler

²¹⁵ Kur'ân, Müddesir Süresi, Ayet 38.

²¹⁶ Hayrettin vd, a.g.e., Cilt 5, s. 500.

²¹⁷ Zemahşeri, a.g.e., Cilt 6, s. 261.

bu görüşün Dehhak'a ait olduğunu söylemektedir. 3- Her nefis amellerinin rehinidir, sağdakiler müstesna bunlar için hesap yoktur. Bu görüş İbn-i Cerice aittir.²¹⁸ Tabersi (548/1154)'de mezkûr ayet için şunları söylemektedir: Her nefis amelinden dolayı hem rehindir hem de hapsedilmiştir. Kişiden bu sürçte itaat ve isyanından kesb ettikleri ne varsa kendisinden talep edilecektir. Ayrıca Tabersi kesbi kendisi ile bir faydanın elde edildiği ve yine kendisi ile bir zararın def edildiği şey olarak tefsir etmiştir.²¹⁹ Buraya kadar derlediğimiz bilgiler doğrultusunda aslında Cebriye mensuplarına da bir cevap niteliğindedir. İnsanı sorumsuz bir varlık konumuna getirmesinin tutunacak bir tarafı yoktur. Akıl ve irade sahibi olan insan kendisine hesap sorulmayacak bir varlık değildir.

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى.

“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır!”²²⁰ Bu ayet bağlamında verilen mesaj insan denilen varlık başıboş bir varlık olmadığını kendisini başıboş zannetse de başıboş değildir. Başıboş olmayan insan haliyle yaptıklarından sorumludur.

Karda ve denizde meydana gelen bu tahribat insanlar tarafında yapılan günahlar, isyanlar ve kötülüklerden dolayıdır. Fatır 45. Ayet bağlamında konumuza dönecek olursak bu ayetin tahlilinde Mâturidî, kesbi insanın isyanı ve diğer amelleri olarak ifade etmiştir. “Zehri ha” kelimesi yeryüzü anlamındadır. Çünkü işlediği bir ameli yer üstünde yapmaktadır. Bu ayetin zahiri manasına baktığımızda sanki bütün hayvanların cezalandırılacağı gibi anlaşılabilir da Mâturidî “dabbetün” kelimesinde anlaşılan imtihana tabi tutulan ve mümeyyiz olan insanoğluna has kılmıştır. Çünkü cerh ve kesb ancak insan tarafında yapılmaktadır. Haliyle cezayı hak edecek olan diğer canlılar dışında kalan insandır.

Mâturidî bu ayet bağlamında başka bir görüşü de dile getiriyor. Dabbe'den kasıt insan ve diğer hayvanlardır. Çünkü o hayvanlardan bazıları insanların ihtiyacı için yaratılmışlardır. Bu nedenle insan helak olacaksa onunun faydasına yaratılmış olanlar da yok olmuş olurlar. Zahirde diğer canlılar da cezalandırılıyor gibi görünse de aslında kesbi neticesinde cezalandırılan yine insandır. Bu hayvanların yaratılmaları ve faydaları

²¹⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Zâdü'l-mesîr**, Beyrut: Darü İbn Hazim, 2002, s. 1648.

²¹⁹ Ebü Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, **Mecma'u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân**, Beyrut: Darü'l el-Mürteda, 2006, s. 143.

²²⁰ **Kur'ân**, Kiyame Süresi, Ayet 36.

kendileri için değil, insanları faydasına yaratıldığını şu ayetle delil getiriyor.²²¹ “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”²²²

Abdull Rahman Mahmood “Kur’an’ı Kerim’in Işığında Kesb Nazariyesi” adlı makalesinde şu ifadelere yer vermektedir: Kur’an’ın “kesb” ile ilgili ayetlerini inceleyip ve bu ayetler üzerinde düşündüğümüzde insanın kendi fiilinin kesb edicisi olduğunu görüyoruz. Allah’ta kulunun o, kesbini yaratmak için orada hazır olduğunu belirterek şu ayetlerle örnekler vermektedir.²²³ Kur’an kespten söz açtığı zaman, görüyoruz ki “kesbi” sorumluluk taşıyan kendisinden iyiliğin ve kötülüğün sadır olduğu insana izafe edildiğini görüyoruz. Çünkü Allah insanı sorumluluk altına girebilecek özellikte yaratmıştır. Ayrıca sorumlu olması halife olarak yaratılmasından da kaynaklanmaktadır. Allah ona verdiği halifelik görevinden ötürü kendisini kâinatın imar ve düzeninden de sorumlu kılmıştır. Aslında kendisine verilen vazife iyi şeyleri inşası ve salih amelleri yapması içindir. Hakikatte insan fitratı gereği iyi ve hayırlı işleri yapmaya daha elverişli bir karakterde yaratılmıştır. Fakat kendisine verilen iyiyi ve kötüyü seçme hürriyetine dayanarak bazen bu seçimini şerden yana da kullanabilir. “*Ve ona iki yolu göstermedik mi?*”²²⁴ Ayetine işaret ederek, insan kendisine verilen ihtiyar ve iradesiyle hayrı ve şerri seçme özgürlüğüne sahip olması onu diğer yaratılanlardan ayıran özellik olarak belirtmektedir.²²⁵

Mahmood ele aldığı makalede Kur’an’daki kesbin üç anlamı olduğunu söylemektedir.

a- Kesb: Kişinin kalbinde inandığı işi yapmasıdır. Buna şu ayeti misal olarak vermektedir. “*Allah, düşünmeden yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz; ama kalplerinizin eylemlerinden sorumlu tutar. Allah, çok affedicidir; yumuşak davranandır.*”²²⁶ Yani kendisini yapmaya azmettiğin ve yöneldiğin şeydir. Burada kesb, düşünmeden yaptığımız yeminler anlamında değil, bilakis kalpte geçene azmetmeyi kesb olduğunu söylemiştir. Yemin ancak kalbin kesbi ve azmi ile meydana gelir.

²²¹ Mâturidî, *Te’vîlâtü Ehli Sünne*”, Cilt 9, s. 500.

²²² **Kurân**, Bakara Sûresi, Ayet 29.

²²³ Bkz. **Kur’ân**, Âli İmrân Sûresi, Ayet 25.; Bakara Sûresi Ayet, 141.; 267, 286, Bakara Sûresi Ayet, 267.; Nisa Sûresi, Ayet 88.

²²⁴ **Kur’ân**, Beled Sûresi, Ayet 10.

²²⁵ Abdull Rahman Mahmood, “Kur’an’ı Kerim’in Işığında Kesb Nazariyesi”, **İnternational Seminer on İslamic Thought**, 2018, Cilt 1, s. 306.

²²⁶ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 225.

b- Kesb: Ticaretten veya yerden bitenlerden mal kazanmaktır. Ve bu görüşünü şu ayetle te'yd etmektedir. “*Ey İnananlar! Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan sarfedin; iğrenmeden alamayacağınız pis şeyleri vermeye kalkmayın. Allah'ın müstağni ve övülmeye layık olduğunu bilin.*”²²⁷

Yukarıdaki ayet, mü'minlerin kendi çabalar ile yaptıkları işlerin kazancına izafe ediliyor. Bunun yanı sıra onların kazandıklarından temiz olanları, zayıf ve muhtaç olanlara infak etmeye münhasır kılıyor. Kanaatimizce burada temiz olan kazançtan kasıt, helal yollardan elde edilmiş kazançlardır. Zaten zekât ve sadaka da ancak satılması alınması caiz olan ve helal olan mal ve kazançlardan verilebilmektedir. Aslında bu ayette ayrı bir hususa da dikkat çekilmektedir. Kişi mü'minde olsa kimi zaman kazançlarına haram karışabilir onun için kazançlar içerisinde helal yollardan elde edilen ve haliyle temiz olanlardan veriniz. Diyerek temiz kazanca bu ayet önemle bir işaret etmektedir. Buradan hareketle kişi geçimini sağlarken ve rızkını temin etmeye çalışırken rızkının temiz olması ve helal yoldan kazanması hususundan sorumlu olduğunu unutmamalıdır. Aynı şekilde kişi işlemiş olduğu kötü ve iyi amellerinden de sorumludur.

Makalede Doktor Muhammed Behiye'nin bu ayet hakkındaki görüşüne değinilmektedir. Behiye göre bu ayet, Allah ile insanın amellerini birbirinden ayırır, aynı zamanda kesb kavramını insana dayandırırken; yerden çıkarılanları da -tahıl v.s- Allah'a dayandırmaktadır. Nitekim Allah'ü Teâlâ'nın şu kavlinde bu hususu dikkat çekilmektedir.: “*Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi.*”²²⁸ yani malı ona herhangi bir kazanç sağlamadı, dünya ve ahirette onu (Ebû leheb)'i Allah'ın azabından koruyamadı.

Kesb: Çaba ve iş anlamındadır.²²⁹ Dipnot olarak verdiğimiz ayetlerin tümü amel içindir. Bu ayetler, her topluluğun ve her ferдин, lehinde ve aleyhinde elde edip kıyamet gününde getireceği bir amelden sorumlu olduğu durumunu bize açıklar. Nitekim her topluluk ve cemiyet amellerinden ve hususi kesplerinden sorumludurlar. Bu esaslar doğrultusunda Kur'an'ın vermiş olduğu karar, insanın genellikle yaptıkları işlerinden kazandıkları şeylerden sorumlu olduğu hatırlatılmaktadır. Ayrıca bu kazanç ve eylemlerinden dolayı ister istemez Allah'a hesap vereceklerdir.²³⁰ Bizce de kesb, iki hayatı etkileyen önemli bir unsurdur. Dünyası ve ahireti kesbine göre şekillenecek olan

²²⁷ **Kur'ân**, Bakara Süresi, Ayet 267.

²²⁸ **Kur'ân**, Mesed Süresi, Ayet 2.

²²⁹ Bkz. **Kur'an**, Bakara Süresi, Ayet 286, 134,; Tûr Süresi, Ayet 21.

²³⁰ Mahmood, **a.g.m.**, s. 306-307.

insan kesbiyle ya nefesine ya da Rabbine kul olabilecektir. Kesebe kelimesinin Kur'an'ı Kerimde farklı anlama geldiğini illeri süren müfessirler ayetler bağlamında şu örnekleri vermektedirler “Az bir dünyalık elde etmek için elleriyle kitap yazan, sonra da: Bu Allah'ın katındadır.” Diyenlere yazıklar olsun onlara! Elleriyle yazdıklarından ötürü yazıklar olsun onlara!²³¹ Yahudiler uydurdukları kitapları için kitabın Allah tarafında yazıldığı iddia ediyorlardı. Söz konusu anlamlardan ilki onlara haksız kazancın yolunu açtığına *يَرْتَشُونَ* ifadesinin Rüşvet anlamındaki *يَرْتَشُونَ* kelimesinin karşılık geldiğini belirtiyorlar. İkinci anlamı ise, evlat anlamında kullanılmıştır. Buna örnek ayet ise, Mesed suresinin 2. Ayettir. *“مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ”* *Malı ve kazandığı ona fayda vermedi.”*

وَمَا كَسَبَ ifadesine Nesefi tefsirinde Ebu Leheb'in evladı anlamını İbn Abbas'ın verdiğini söylemektedir. Nesefi ise *وَمَا كَسَبَ* ifadesini Ebu Leheb'in babasından miras kalan malın ona bir fayda vermemesidir.²³² Beydavi de tefsirinde *وَمَا كَسَبَ* kelimesine Ebu Leheb'in Şam yolunda bir aslanın saldırısına uğrayarak ölen oğlu Utbeye işaret ettiğini söylemektedir.²³³ Ayrıca Bakara, 267. Ayetinde geçen *مَا كَسَبْتُمْ* ifadesinin *ما جمعتم* topladıklarınızın anlamını vermişlerdir ki bu da kazanılan mallar anlamına gelmekte olup, infakın bu toplanan mallardan da verilmesi gerekmektedir. Dördüncü anlamı ise bakara 286. âyetinde geçen kesbe fiilin amel anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.²³⁴ Söz konusu ayete ilişkin Taberi tefsirine baktığımızda *لَهَا* ifadesi kişinin lehinde olan bir durum anlamına geldiği belirtilmektedir. Aynı zamanda *لَهَا مَا كَسَبَتْ* tabiri, kendisine gücünün dışında bir şey yüklenilmeyen her nefsin işlemiş olduğu iyi amelleri belirtmek için kullanılmaktadır. *وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ* ifadesi ise her nefsin işlemiş olduğu şer ameller manasında kullanılmaktadır. Her iki durumda da olumlu ve olumsuz yönden etkilenen kişi kesbi gerçekleştirendir. Teberi, bu ayeti çoğu müfessirlerin yorumladıkları gibi yorumlamıştır. Taberi “*كَسَبَتْ*” hayırlı amellerin karşılığı olduğunu; “*اِكْتَسَبَتْ*” ise şer olan amellerin karşılığı olduğunu belirtmiştir.²³⁵

Buraya kadar derlediğimiz bilgilerden sonra müfessirlerimizin kesb hakkındaki görüşlerine kısaca değinmek istiyoruz. Cessas, *لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ* ayetini başka bir ayetle ilinti kurarak açıklamaktadır. İlişkilendirdiği âyette Allah şöyle buyurmaktadır: *وَلَا*

²³¹ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 79.

²³² Bkz.Nesefi **a.g.e.**, Cilt 3, s. 655.

²³³ Beydavi **a.g.e.**, s. 1128.

²³⁴ Adem Müslim Muhammed vd. **Müessesetü-et-Tefsirü'l Mevduii lil-Kur'an'ıl Kerim** Merkezü-et Tefsiri- Riyad: lı Dirasetil-el Kur'aniye, 2019, Cilt 28, s. 271.

²³⁵ Taberi, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 199.

تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَٰلِيهَا “Herkesin yaptığığının sonucu kendisine aittir.”²³⁶ Cessas mezkûr ayetin delalet ettiği mananın her mükellefin fiillerine yönelik verilecek olan hükmün kendisi dışında başka birini alakadar etmediğini söylemektedir. Ayrıca bu ayet bir kimsenin kendisi dışında başka bir kimsenin tasarrufuna müdahaleye cevaz verilmemiştir. Aynı zamanda kimse kimsenin suçundan dolayı da sorumlu tutulmaz. Cessas verdiği bu manayı eserine aldığı şu rivayetle de te’yid etmektedir: Hz. Peygamber (sav) bir gün Ebi Rümsete’yi oğluyla beraber gördüğünde, kendisine sorar bu senin oğlun mudur? Ebi Rümsete evet benim oğlumdur diye cevap verir. Buna karşılık Hz. Peygamber sen onun işlediği cinayetin sorumlusu olmadığını gibi oda senin işleyeceğin cinayetten dolayı sorumlu değildir. Çünkü kimse babasının veya kardeşinin suçundan dolayı suçlanmaz. Zira bu adaletin ve akılların uygun görmediği bir durumdur. Yani kimse babasının, kardeşinin ve oğlunun suçundan dolayı yargılanamaz. En’am 164.ayet aynı zamanda, hiç kimse başkasını kendi malını satmasında ne o malda tasarruf etme noktasında engel olamaz şayet bu kişi hâkim veya başka biriside olsa durum ayındır. Yani hâkim kendi bireysel görüşüyle herhangi birini, kendi malından tasarrufta bulunmaktan mahrum bırakamaz. İslam hukukunda bazı sebepler meydana gelince hâkim elbette kişinin tasarrufuna engel koyabilir. Cessas, eylemin ve oluşan bir durumun neticesi itibariyle bizatihi kişinin kendisinin sorumlu olduğunu şu örnekle açıklamaktadır: Maliki mezhebine göre başkasına ait bir borç, borçlunun haberi olmadan onun adına ödenmesi durumunda bu borcun ödenmediğine hükmedilebilir ve alacaklı bu borcunu tekrar isteme hakkına sahip olabilir.²³⁷ Cessas bu ayeti diğer müfessirlerden farklı olarak ele almıştır. Kesebet ve iktesebet için herhangi bir ayrıntıya girmemiştir. Kişinin iyi olsun kötü olsun yaptığı eylemler, sonuçta kendisini etkilemektedir. Cezanın ve mükafatın şahsiliği ilkesini esas almıştır. Kişinin kesb eylemlerine yönelik verilecek hüküm yine kişinin kendisini ilgilendirmektedir. Bizce de Cessas’ın bu görüşleri makuldür. Çünkü ceza ve mükafat kişinin kendi eylemlerinin sonucudur. Kimse başkasının günahından dolayı cezalandırılmaz. Çünkü suçun şahsiliğini ön planda tutan birçok ayet bulunmaktadır.²³⁸

Kesb” ve “iktisab” birer Kur’anî tabirlerdir. Kur’an’a göre kişinin kesbi onun lehine olan eylemlerdir. İktisabı ise onun aleyhinde olan şeylerdir.²³⁹ Buna göre kişinin

²³⁶ Kur’ân, En’am Süresî, Ayet 164.

²³⁷ Cessas, a.g.e., Cilt 2, s. 179.

²³⁸ Bkz. Kur’an, Necm Süresî, Ayet 39.; Fecr Süresî, Ayet 18.

²³⁹ Bkz. Kur’an, Bakara Süresî, Ayet 134, 141, 286.; Ali İmran Süresî, Ayet 25,161.

elde ettiği hayırlı şeyler, onun kesbi olup lehine olurken; iktisabı ise şer olan eylemlerinin neticesidir ve aleyhine olan şeylerdir. Bakara Sûresi 286. âyette geçen “kesebe” ve “iktesebe” kipleri üzerinden müfessirlerin “kesb” kavramına dönük yorumlarını irdeleyeceğiz.” Süleyman-ı Cemel’in Celalyen tefsiri üzerine yazdığı haşiyesinde “kesebe” ve “iktesebe” kavramlarına farklı bir bakış açısıyla konuya yaklaşmaktadır. Ona göre: “Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez.” âyinde kolaylık kelimesinin zorluk kelimesinden önce zikredilmesinden hareketle **لَهَا مَا كَسَبَتْ** ifadesinin hayra işaret ettiğini ve **وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ** ifadesi ise şerre delalet ettiğini söylemektedir. Yine ona göre Leha kelimesindeki lam harfi, hayra işaret ederken, âla edatı ise şerre işaret etmektedir. Ayrıca kimse kimsenin günahından dolayı sorgulanmadığı gibi herhangi bir kimse de nefsinin kendisine verdiği vesveseyi kesb etmeden sorumlu tutulmaz.²⁴⁰ Kur’an’ı Kerim, ekseriyetle hayırlı olan bir ifadeyi şer olan bir ifadeden önce kullanmaktadır. Bu hayırın şerre üstünlüğünden ve insan için hem dünyası hem ahireti için daha faydalı olmasından kaynaklanmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki şer olsun, hayır olsun neticeye etki eden yapılan eylem veya elde edilen kesptir.

Zemahşeri (ö.538/1144)’inin de bu hususta dikkat çeken yorumları vardır. **مَا كَسَبَ** Bir kimsenin işlediği iyi amellerin faydası kendisinedir. **مَا اكْتَسَبَتْ** ifadesiyle şer olarak yaptıklarının zararı da yine kendisinedir. Kişi işlediği kötü amellerinden hâsıl olacak şer yine onun hanesine yazılacak ve bu şerden başkası etkilenmez. Eğer desen neden “kesebe” hayra, “iktesebe şerre delalet ediyor? Ben de buna cevap olarak derim: **اِكْتَسَبَ** ifadesinde i’timal vardır. İ’timal kişinin kendi kendine çalışması anlamına gelmektedir. Şer olan bir eylem, kişinin isteği ve bazen yoğun bir çabasıyla ancak elde edebilir. Ayrıca şer olan bir amelin cezbedici bir vechi ile birlikte nefsi emarenin de etkisi vardır. Yine şer olan bir ameli işlemekte de ciddi bir gayret vardır. Fakat saydığımız bu hususların hemen hemen hiç birisi “kesebe” için söz konusu değildir. Çünkü hayırlı amellerde ciddi talep ya da bir istek yoktur²⁴¹. Neseî ise **لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ** âyetine ilişkin şu şekilde bir yorum yapmaktadır: Kendisine hayır olarak fayda veren her eylemi ve kazancı **مَا كَسَبَتْ** olarak ifade edilmiştir. Ona göre kendisine şer olarak zarar veren her eylem ve kesb ise **مَا اكْتَسَبَتْ** ‘in karşılığıdır. Hayırlı olan işlerin iktisebeye tahsis edildiğini, şer eylemlerin de **مَا اكْتَسَبَتْ**

²⁴⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mânsur el-Uceyli el-Ezheri, **Haşiyet’ül el-Cemel Ala Celaleyn**, Mısır: Matbaatü et-Tekaddemü’l İlmiye, 1196, s. 238.

²⁴¹ Ebü’l-Kasım Mahmud b.Ömer b.Muhammed el-Harizmi ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, Riyad: Mektebet’ül Abyekan, 1998, Cilt 1, s. 520.

ifadesine tahsis edildiğini söylemektedir. Diğer bir ifadeyle iktisab'ın iftial babından olduğunu ve bunun büzülme anlamına gelen “inkimaş” için olduğunu söylemektedir. Haddi zatında günah, insanı bu dünyada huzursuz ettiği için insanı fiziksel ve ruhsal açıdan büzmektedir. Nitekim nefis de şer eylemleriyle büzülür.²⁴²

Kesb konusuna hem selef müfessirleri hem de onlardan sonra gelen çoğu müfessirler şu noktada birleşiyorlar. Kullara ait olan fiiller, yaratılış ve icat yönüyle Allah'a nispet ediyorlar. Fiil ve kesb etmeyi de kula nispet etmektedirler.²⁴³ Bu düşüncelerine dayanak olarak ayetleri delil göstermektedirler. Kurtubi Bakara Sûres 134. âyet'in, kesb ve amelin kula ait olduğunun delili olarak görmektedir. Allah kuluna kesb ve ameli yapacak gücü vermiştir. Eğer kesbi ile hayırlı bir şeye yönelmişse bu Allah'ın kendisi hakkındaki lütfudur. Şayet kesbiyle şer bir şeyi elde etme çabasında olursa onun bu isteğinin Allah tarafından gerçekleştirilmesi ise ilahi adalettendir. Bu aynı zamanda ehli sünnetin de görüşüdür. Kurtubi bu manayla Kur'an'da birçok ayetin bulunduğunu söyleyerek, kulun fiillerinin kasibi olduğunu söyler. Bundan da şu anlam çıkar ki Allah kulun fiilini gerçekleştirmeye yakın bir zamanda ona bu fiilini gerçekleştirme gücünü vermektedir. Kul bununla istekli ve istem dışı hareketlerinin de farkına varmaktadır. Örneğin kişinin titremesi onun iradesi dışında gerçekleşmektedir. İnsanı ihtiyar sahibi olması onu teklifin muhatabı kılmıştır.²⁴⁴

“*ثُمَّ نُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ*” *Sonra her nefse kazandıkları eksiksiz olarak verilecek ve onlar zulme de uğramayacaklardır.*²⁴⁵

Kur'an'ının birçok ayeti birbirleriyle anlam bakımından yakın mesajlar vermektedirler. Hatta bazen bir ayet diğer bir ayeti tefsir etmektedir ki bu da Kur'an'ının Kur'an'la tefsiri olmaktadır. Yukardaki ayetle bu ayet arasında aynı durum söz konusudur. “*كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ*” *Herkes kazandığına karşılık bir rehindir.*²⁴⁶ Teberi bu ayete dayanarak, dünyada iken nefsi emareye uyup Allah'a isyan eden her nefsin söz konusu isyan ve günahından dolayı cehennemde rehin olarak kalacağını söylemektedir. Ancak haktan yana olan ashabı yemin bunların dışında olup cennet nimetleri içinde yalnızlık

²⁴² Nesefi, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 189.

²⁴³ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 134.

²⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân** Beyrut: Müesseset'ü er- Risale, 2006, s. 413.

²⁴⁵ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 281.

²⁴⁶ **Kur'ân**, Müddessir Sûresi, Ayet 38.

hissetmeden, birbirleriyle iletişim halinde olup mücrimlerin düştüğü kötü durumu birbirlerine sormaktadırlar.²⁴⁷ Alusi'ye göre mezkûr ayette ki kesb, nefsin işlediği hayır ya da şerdir. Hayırlı olan amelin karşılığı hayırdır. Şer olan amelin karşılığı şer olup işlendiği duruma göre ancak karşılık bulur.²⁴⁸

Zemahşerî, aynı ayette geçen kesb kelimesinden anlaşılanın eylemlerde cinsiyet farkının olmadığına işaret ettiğini şeklinde yorumlamaktadır. “Rehinetün” kelimesindeki ta harfine atıfta bulunarak sadece kadına mahsus kesbin kastedilmediğini belirtmektedir. Bu şekilde bir mana, kelimenin anlamını daraltmış olur. Burada “rehinetün” kelimesi rehin anlamında bir isimdir. Bu kelime feilun kalıbıyla geldiği için meful olup hem müennesler için hem de müzekkerler için kullanılmaktadır. Buna benzer eş-Şetimetün kelimesi de “şetm” olarak ifade edildiğini belirtmektedir. Zemahşerî, Hamaset adlı şairden bir şiiri örnek göstererek: *أبعد الذي با لتعف نعف كويك رهينة رمس ذي تراب وجند* “Dağın karşılayan yüzünde taş ve topraklı kabirde merhum olan kişi” dizesinde de rehinetün, kadın ya da erkek olan birine işaret etmektedir.²⁴⁹ Keşşaf'taki açıklamalar doğrultusunda eylemlerdeki sorumlulukta cinsiyet farkının söz konusu olmadığını söylemek mümkündür. Buna göre herkes eylemlerinden sorumludur. Kurtubi'nin tefsirinde: “her nefis kesbinden dolayı rehin tutulurken, amelinden dolayı sorguya çekilecektir. Bu sorgudan sonra ya cehennemden kurtulacak ya da orda baki kalacak” Kurtubi de yukarıdaki şiiri örnek vermektedir. Kanaatimizce söz konusu şiirin anlamlarından bir tanesi de şu olsa gerek. “Kötülüklerden yıldızın kayma esnasındaki hızıyla uzaklaş; zira her nefis kaya ve toprağın altında rehindir. Yani her nefis bir gün o kaya ve toprak arasında kalmaya adaydır. Kurtubi bu ayetle ilgili birçok alim ve sahabe'nin görüşüne de yer vermektedir. Bunlar arasında en çok dikkatimizi çeken şu görüştür. Kasım adında bir alim, yukarıdaki ayetin tefsirinde şunları söylemektedir. Her nefis hayır olsun, şer olsun işlemiş olduğu amellerden sorumlu tutulacaklardır. Ancak Allah'ın fazlına ve rahmetine itimat edip, kesb ve ameline güvenmeyen bunlar istisnadırlar. Yani bunlar rehin olmayacaklardır. Kasım şöyle bir iddiayı illeri sürmektedir. Kendi amel ve kesbine güvenen herkes cehennemde veya ilahi

²⁴⁷ Taberi, a.g.e., Cilt 7, s. 406.

²⁴⁸ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Meşânî.* Beyrut: Darü'l İcarü'l Tûras el- Arabiye, 2008, Cilt 3, s. 54.

²⁴⁹ Zemahşerî, a.g.e., Cilt 6, s. 261.

huzurda rehin durumunda kalacaktır. Allah'ın rahmet ve fazlına güvenen kimselerde amellerinden dolayı sorumlu olup rehin olmayacaklardır.²⁵⁰

Bizce de bu görüş makul bir görüştür. İnsanı dünyada sonsuz nimetleriyle donatan Allah, nimet verdiği kimselerin bu nimetlere layık olduğu anlamına gelmez. Onun bu dünyada insan oğluna vermiş olduğu nimetler ile sunmuş olduğu imkanların önemli bir kısmı O'nun rahmetinin eseridir. Tıpkı bu dünya gibi ahiret hayatı için de insan, Rabbini razı edecek amellere yönelmeli ve yönelişinde bilinçli olmalıdır. İşlediği güzel amellere sevinmeli ancak bu amellerine de çok güvenmemeli ve amelleriyle övünmeden kendini Rabbinin rahmetine teslim etmelidir. Nitekim ayetlerde ve hadislerde kişinin ameline çok güvenmemekle beraber, Allah'ın rahmetinden de ümidini kesmemelidir. Allah'ın fazıl ve rahmetinden çok kendi ameline güvenen bir adamın durumunu Beyhaki (ö.470/1077) şöyle anlatıyor: Hadiste “Yetmiş yıl ibadet eden bir adam her zaman duasında Allah'tan kendisini yaptığı ameliyle mükafatlandırmasını istiyordu ve bunu sürekli tekrarlıyordu. Ve öldüğünde onu cennete koydular. Cennette yetmiş yılını tamamladıktan sonra kendisine denildi ki buradan çık çünkü sen amelini bitirdin. Bu söz üzerine adamın elleri tutmaz oldu “adeta yıkıldı” ve şöyle diyordu dünyada iken en çok güvendiğim şeyi düşünmeye başladım ve dünyada dua ve yalvarmadan daha kuvvetli bir şeyi hatırlayamadım. Bunun üzerine ben dünyada iken senden şunu işitmiştim bir sevabı on misliyle mükâfatlandığınızı duymuştum, Ey rabbim! Bir günümü on gün yap diye Allah'a yalvarınca Allah ona rahmetiyle cennette kalmasına müsaade etti.²⁵¹ Burada adama Cennetten çıkacaksınız denilmesine rağmen, adamın Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi ve Allah'a yalvarması onu tekrar cennet nimetiyle buluşturmuştur. Ayrıca bu hadisten şunu anlıyoruz ki kul amelinden çok Allah'ın rahmetine sığınmalıdır. Ancak bu rahmete sığına bilmek için bize düşen amelleri yapmamız gerektiği de hatırdaki çıkarılmamalıdır.

Yukarıdaki ifadelerden şunu anlıyoruz ki amelimize güvenmek yerine Allah'ın rahmetine güvenmeliyiz. Ancak şu da bir gerçektir ki Mümin, Allah'tan ümidini hiçbir zaman kesmemelidir. Bu hususta Kur'an müjde dolu bir ayeti nazarı dikkatimize sunarak şöyle buyurmaktadır. “*قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ*”²⁵¹ *De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın*

²⁵⁰ Kurtubi, a.g.e., Cilt 21, s. 396.

²⁵¹ Ebu Bekr Ahmet b. El-Hüseyni bin. Ali el-Beyhaki, *el-Camiü'l Şuabu'l-İman*, Riyad: Mektebet'ü er-Rüşd, 2003, Cilt 2, s. 389.

rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁵²

Kur’an birçok ayette müjde niteliğinde mesajları içeren ayetleri bize aktarmaktadır. Kanaatimizce Zümer 53. ayeti, Kur’an ayetleri içerisinde günahkârlara en büyük müjdeyi vermektedir. Çünkü bu ayette Allah bütün günahları affedeceğini müjdesini vermesi onun rahmetinden de ümit kesilmemesi gerektiğinin de gerçeğini bize hatırlatmaktadır. Mü’min korku ve ümit çizgisinden hayatını sürdürmesi iki hayatın mutluluğu için büyük önem arz etmektedir. **كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ** İsmail Hakkı Bursevî, mezkur ayeti şöyle tefsir etmektedir. “Mükellef olan insanlar ile cinler, Allah nezdinde yaptıkları amellere karşılık hem durdurulmakta hem de alıkonulmaktadırlar.”²⁵³

Kur’an’da içinde kesb ifadesinin geçtiği ayetleri incelediğimizde özellikle kötü kesbin olumsuz sonuçlarının olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. İnsanın kötü kesbi dünya gezegeninin fitri düzenini bozacak niteliktedir. Nitekim Kur’an’da bu hususa işaret eden ayetler vardır. Ayetlerden misal verecek olursak: **ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ** “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu”²⁵⁴ Allah dünya ve onu üzerinde yaratmış olduğu her şeyi ilk başta bir düzen içerisinde kusursuz bir şekilde yaratmıştır. İnsanın dünya hayatı ile buluşması ile birlikte fitrî düzen yavaş yavaş bozulmaya yüz tutmuştur. Ruhu’l Meani tefsirinde bu ayet farklı bir şekilde yorumlamışlardır. Bu tefsirde atıfta bulunan yorumlar arasında Dehhak’ın yorumu dikkat çekicidir. Söz konusu yorumda ana hatlarıyla şunlar söylenmektedir. İnsanlar dünyaya ilk geldiklerinde, dünyada bulunan her ağaçta meyve bulunmaktaydı, meyvesiz bir tek ağaç türü yoktu, denizlerin suyu tatlı idi, evcil hayvanlar canavar hayvanların saldırısına maruz kalmıyorlardı. Kurt koyuna, aslan ineğe saldırmıyordu. İnsanın eliyle yeryüzüne ilk kan döküldüğünde mevcut olan fitrî düzen bozulmaya başladı.²⁵⁵ Alusi ise bu bozulmanın sebeplerini insanın kesbi ile yapılan günahlar, isyanlar ve kötülüklerden kaynaklandığını düşünmektedir.²⁵⁶ Bizce de dünya gezegenimizi maddi ve manevi yönden kirleten insanın eli, irade ve kuvvetiyle işlemiş olduğu günahları haksız

²⁵² **Kur’ân**, Zümer Süresi, Ayet 53.

²⁵³ İsmail Hakkı Bursevî, **Ruhû’l Beyan**, Yahya Demirtaş (çev.), İstanbul: Muallim Yayınları, 2017, Cilt 15, s. 87.

²⁵⁴ **Kur’ân**, Rum Süresi, Ayet 41.

²⁵⁵ Alusi, **a.g.e.**, Cilt 21, s. 47,48.

²⁵⁶ Alusi, **a.g.e.**, Cilt 21, s. 48.

kazançlarının yüzündendir. Ne yazık ki günümüzde de bu fitrî düzen, beşerin farklı müdahaleleriyle bozulmaya devam etmektedir.

Rûhu'l Beyân tefsirinde mezkûr ayetin tefsirini incelediğimizde, müfessir ayeti geniş bir perspektifle ele almaktadır. Buna göre: karda meydana gelen bozulma genellikle insanların elleriyle işledikleri günahların uğursuzluğa sebep olduğu; bu sebeple “karada” kuraklığın yaşanmasına, ticarete kazancın azalmasına, ziraat ürünlerinde ürünün azalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca hayvanlarda sütün azalmasına ve hayvanlardaki üremenin azalmasına ve her şeyde bereketin yok olmasına, zaman zaman hayvanlarda görülen kıran hastalığına ve insanlar arasında günümüzde de olduğu gibi yaygınlaşan veba hastalığı ve bulaşıcı hastalıklara sebep yine de insanın kötü kesbi sebebiyledir. Çıkan fitneler ve savaşlar da hep kötü kesbin sonucudur.²⁵⁷ Denizlerde meydana gelen bozulmalar insanın kötü kesbinden kaynaklanmaktadır. Deniz hayvanları için önem arz eden yağmur adeta insanların gözlerine çektiği sürme misalidir. Çünkü yağmurun kesilmesi deniz havyalarının kör olması demektir. Bu durum inci dalgıçlarının inciye ulaşmamalarına sebep olmaktadır. İnci bulmamaları denizde fesadın yayıldığıнын işaretidir. Müfessir denizde inci ve sedef oluşumunun devrelerini de geniş bir şekilde açıklamaktadır.²⁵⁸

Karada ve denizde meydana gelen bu tahribat insanlar tarafında yapılan günahlar, isyanlar ve kötülüklerden dolayıdır. Fatır 45. âyet bağlamında konumuza dönecek olursak bu ayetin tahlilinde Mâturidî, kesbi insanın isyanı ve diğer amelleri olarak ifade etmiştir. “Zehriha” kelimesi yeryüzü anlamındadır. Çünkü işlediği bir ameli yer üstünde yapmaktadır. Bu ayetin zahiri manasına baktığımızda sanki bütün hayvanların cezalandırılacağı gibi anlaşılabilir da Mâturidî “dabbetün” kelimesinde anlaşılabilir imtihana tabi tutulan ve mümeyyiz olan insanoğluna has kılmıştır. Çünkü cerh ve kesb, ancak insan tarafında yapılmaktadır. Haliyle cezayı hak edecek olan diğer canlılar dışında kalan insandır. Mâturidî bu ayet bağlamında başka bir görüşü de dile getirmektedir. Dabbe'den kasıt insan ve diğer hayvanlardır. Çünkü o hayvanlardan bazıları insanların ihtiyacı için yaratılmışlardır. Bu nedenle insan helak olarsa onun faydasına yaratılmış olanlar da yok

²⁵⁷ Bursevi, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 87.

²⁵⁸ Bursevi, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 87.

olmuş olurlar. Zahirde diğer canlılar da cezalandırılıyor gibi görünse de aslında kendi kesbi neticesinde cezalandırılan yine insandır.²⁵⁹.

Razi, “İşte bu Allah sizin rabbinizdir. O’ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O’na kulluk edin, O her şeye vekildir (Güvenilip dayanılacak tek varlık O’dur)”.²⁶⁰ Yüce Allah’ın kulların amellerinin yaratıcısı olduğuna mezkûr ayeti delil olarak getirmektedir. Ona göre Eş’ariler de bu ayete dayanarak Allah’ın kulların amellerinin yaratıcısı olduğunu söylemektedirler. Eş’ariler şunu diyorlar: Kulların amelleri eşya konumundadır. Bu ayetin verdiği hükme göre Allah her şeyin yaratıcısıdır. Dolayısıyla insanın amelini de yaratan yine odur.²⁶¹

Başta Kur’an’ı Kerim olmak üzere diğer bütün semavi kitapların özünde insanlar için iyiliğe davet, kötülükten uzaklaştırma çağrısı vardır. Gelen bütün Peygamberler de ümmetlerini hakka davet etmişlerdir. Bunlardan sadece Hz. Nuh’un davetine baktığımızda isyanda ısrar eden bir kavim profilini görmekteyiz. قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا *Nûh*, şöyle dedi: “Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim.” فَلَمَّ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا “Fakat benim davetim ancak onların kaçışını artırdı”²⁶² Gerçek şu ki geçmişte olduğu gibi, günümüzde de insanlar günah yapmak için kimi zaman servetinin tümünü heba etmektedirler.

Kur’an penceresinden konuyu değerlendirdiğimizde Peygamberlerin günah ve isyanda haddi aşan topluluklara gönderildiklerini görüyoruz. Bunun gibi hiçbir ümmet iyi olduğu halde helak olmamıştır. Genellikle günahı rahatlıkla satın alan insan, sevabı işlemek için direndiği de var olan bir olgu olmuştur. Günahın âmîlî insandır. Hâlıkı ise Allah’tır. Bütün bu açıklamalardan sonra insanın günaha istekli, iyilik ve güzellik bulunan amellerde ise isteksiz olduğunu görüyoruz. Mûkatil bin Süleyman bahsi geçen “kesebet” ifadesini kişinin işlemiş olduğu amellerin hayırlı olanlarına işaret ettiğini ifade etmektedir. “İktesebet” ifadesi için ise kişinin kendisine zulüm etme mahiyetini taşıyan kötü amelleridir.²⁶³

²⁵⁹ Mâturidî a.g.e., Cilt 9, s. 500.

²⁶⁰ Kur’an, En’am Süresî, Ayet 102.

²⁶¹ Razi a.g.e., Cilt 13, s. 127.

²⁶² Kur’an, Nuh Süresî, Ayet 5-6.

²⁶³ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhi, *Tefsir Mukâtil b. Süleymân*, Beyrut: Müessesetü'tü et-Tarih'ül el-Arabiye, Cilt 1, s. 232, 2002.

Ayrıca sözünü ettiğimiz iki ifade (kesbet, iktesebet) ile ilgili yeni ve eski müfessirlerimizden edindiğimiz bilgiler perspektifinde şunu diyebiliriz ki, genelde müfessirlerimiz bu kelimelere aynı anlamı yüklemişlerdir. İfadelerden ilkinin yani “ma kesebet” ten kastın kişinin iyi ve hayırlı işlerine işaret ettiğini belirtmektedirler. İyi amellerin ayetlerde öncelikle zikir edilmesi genellikle olmasa da çoğunlukla Kur’an’ın bir üslubudur.²⁶⁴ Bu durumun nedeni iyi amellerin Allah nezdinde makbul olmasıdır. “Ma iktesebet” ifadesinin de genellikle insanın aleyhine olacak olan şer ve kötü ameller olarak tefsir etmişlerdir. Ayrıca bütün dil bilimcileri de beyan ettiğimiz çerçevede bu iki kelimeyi tahlil ederek anlam vermişlerdir. .

3.1.1. Kur’an’da Fırsat Eşitliği ve Adalet Bağlamında Kesb

Kur’an’ı Kerimde amelleri işleme bağlamında erkek ve kadın arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir. İster erkek olsun ister kadın olsun herkes amelleri nispetinde muameleye tabi tutulacağını birçok ayette belirtilmektedir.

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ

“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.”²⁶⁵

“وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ”

“Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir.”²⁶⁶

Bu ayetler bağlamında hiçbir çabanın karşılıksız kalamayacağını ve bu karşılığın mutlaka insana verileceği belirtilmektedir. İnsanın alacağı mükâfat ve mücazat amel ve gayretinin neticesidir. Sabuni bu ayetin tefsirinde şunu der: İnsana ancak amel ve çalışmasının karşılığı vardır. Ayrıca Sabuni İbn Kesir’in bu ayet hakkındaki görüşünde değinmektedir. İbn Kesir’in: Kişiye başkasının suçu yüklenilmediği gibi. Kişiye verilecek ücret ise ancak kendi nefsi için kazandıklarının karşılığıdır. وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ Ayeti bağlamında kıyamet gününde insana amelleri arz olunacaktır. O gün insan amellerini mizanda göreceklerdir.” Hazının bu mezkûr ayetler hakkındaki görüşlerine de değinmektedir. “Bu ayetin: Mümin’e işaret eden ciheti, mü ‘min. Allah’ın kendisine

²⁶⁴ Kur’ân, Zilzal Sûresi, Ayet 6,7.

²⁶⁵ Kur’ân, Necm Sûresi, Ayet 39.

²⁶⁶ Kur’ân, Necm Sûresi, Ayet 40.

göstereceği sâlih amelleriyle mesrur olacağını ve mutluluğunun artacağını; kâfirin fasit amellerini görmesiyle hüznleneceğini ve kederinin artacağını söylüyor.²⁶⁷

Nisâ sûresinde geçen bir ayette kadın ve erkeğe nisbet edilen kesb, iktisâb kalıbıyla yer almaktadır.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَسَأَلُوا اللَّهَ ﴿٦٠﴾ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

*Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'ın lütfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.*²⁶⁸ Bu ayetin nüzul sebebinin şu hadise olduğu söyleniyor:

Hz. Peygamber'in eşi Ümmi Seleme, "Ey Allah'ın elçisi! Erkekler savaşa katılıyorlar, biz onlar gibi savaşamıyoruz, bize mirasta verilen erkeklerin aldıklarının yarısıdır" diyerek bu konuda Hz. Peygamberden bir açıklama istiyor." Ümmi Seleme ile birlikte başkaları da kadınların hicretlerinin Kur'an'da zikredilmeyişi, iki kadının şahitliğinin bir erkek şahitle müsavi tutulmasına binaen, acaba ameller noktasında da verilecek karşılık için de aynı durumun söz konusu olup olmadığını, merak etmişler ve bu meraklarını gidermek için amellerin karşılığının da böyle olup olmadığı hususunda Hz. Peygamberden açıklama istemeleri üzerine mezkûr ayet ayet nazil oldu. **لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ** **الْأُنثَى** "erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder." Ayeti inince bu sefer erkekler şunu söylenip durdular: Madem mirasta bize kadınlara düşenin iki katı düşüyorsa; ahirette bize verilecek sevabın da onlara verilecek sevabın iki katı olması gerekir diyorlardı. Bunlara karşılık kadınlarda kendi aralarında şunu söylenip duruyorlardı: Burada madem mirastan bize düşen erkeklere düşen mirasın yarısı kadardır; o halde ahirette göreceğimiz azap onların azaplarının yarısı olsun, söylemeleri üzerine mezkûr ayetlerle birlikte aynı sebebe binaen şu ayetler de nazil olmuştur:

أَتَى لَا أُضِيعَ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى

"Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun, sizden bir şey yapanın emeğini boşa çıkarmam." ile

²⁶⁷ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, **Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzîl**. Beyrut: Darül el-Kutubül İlmiye, 2004, Cilt 4, s.213

²⁶⁸ **Kur'an**, Nisa Sûresi, Ayet 32.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّانِمِينَ وَالصَّانِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

“Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah’ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır.”²⁶⁹ Ayetleri bağlamında amellerin netice itibariyle Allah katında erkeğe veya kadına ait olmasının bir farkı olmadığını bize gösteriyor. Bu ayetler Allah’ın, kadın ve erkeğin iyi amellerini aynı derecede mükâfatlandıracağını, emeklerinin boşa çıkaramayacağını delilleridir. Mezkûr ayetlerin nüzul sebeplerini Suyûtî, Lübâbü’n-nükûl fi esbâbi’n-nüzûl adlı eserinde şu rivayete işaret ediyor: “İbn- Ebi Hatim oda İbn-i Abbs’tan rivayet ettiğine göre bir kadın Peygamber (sav) e gelerek ey Allah’ın Peygamberi: Erkeğe kadının iki misli (miras) vardır. İki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine müsavidir. Acaba kadın bir iyilik yatığında ahirette bu iyiliğin karşılığını yarı olarak mı verilecek?²⁷⁰ Sorusu üzerine:

أَيُّ لَا أَضِيعُ عَمَلٍ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى

“Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun, sizden bir şey yapanın emeğini boşa çıkarmam²⁷¹. Ayrıca Ümmü Seleden gelen riayette göre “ümme seleme Ya Rasulallah Alla hicret (sevabı) hususunda kadınlardan bahsettiğini duymadın mı? söyleyince soru sorana mezkûr ayetle Hz. Peygamber’in cevap verdiğini Suyûtî, eserinde belirtmektedir.²⁷²

“Erkeklerin de kazandıkları şeylerden kismetleri vardır, kadınların da kazandıkları şeylerden kismetleri vardır.” cümlesi kadın hakları bakımından oldukça erken sayılabilecek bir zamanda ortaya çıkması bu alanda önemli bir yeniliğe işaret etmektedir. En eski hukuki dayanaklardan Roma hukukundan başlayarak XX. asrın

²⁶⁹ Kur’an, Ahzab Süresi, Ayet 35.

²⁷⁰ Gazi İnaye, Esbab’Nüzûl-el Kur’âni, Beyrut: Darü’l el-Ceyl, 1987, s. 160-161.

²⁷¹ Kur’an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet 195.

²⁷² Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî Lübâbü’n-nükûl fi esbâbi’n-nüzûl, Beyrut: Müessese’tü’l el-Kutubü’l Arabiye, 2006, s. 64.

ortalarına doğru Batı dünyasında geçerli birçok hukuk kanunları incelendiğinde kadının bir şeyi kazanma imkânı ve şansının olmadığı gibi kazandıkları üzerinde tasarruf etme hakkının da elinden alınması bağlamında aleyhinde birçok hükmün kanunlarda yer aldığı görülmektedir. İçinde bulunduğumuz şu zamanda birtakım aile hukuku kapsamında kadının evlilik hayatında kendisi tarafından kazandıkları şeylere tek başına sahip olmasının imkânsız olduğu, kazandıkları şeyleri istediği şekilde tasarruf yetkisine bile sahip olmadığı bilinmektedir. Bu haksızlıkla birlikte günümüzde kadın ve erkek ayırımı yapmaksızın aynı işlerde çalıştırmak, aynı şeyleri kazanma talebinde bulunmak fitratla bağdaşmamaktadır. Aslında kadın ya da erkeğin eşit ve farklı tabiatlarını tanımak, bu tabiatlarını yok etmeden işlevsel hale getirmek, her bir cinsi, kendi becerisi ve eğilimleri istikametinde üretime ve üretkenliğe teşvik etmektir. Ayrıca cinsiyet farkı gözetmeksizin her bireyin ürettiği ve kazandığı şeye sahip olma imkânını vermektir. Özellik ve eğilimleri yönünden üretken ve verimli olmaya teşvik etmek, her birinin ürettiğine sahip olmasını sağlamak, bu sahip oldukları varlıklarını muhtaç kimselere vermek suretiyle bir ölçüde paylaşmanın verdiği mutluluğu yaşamaya özendirme.²⁷³

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبْنَ
“İktesebe bağlamında bu ayette kastedilenin hem dünya hallerine hem ahiret hallerine ya da her ikisinin hallerine işaret ettiğini belirtiyor. Zemahşeri tefsirinde erkek ile kadının kendilerine taksim edilene rıza göstermeleri gerekir. Söz konusu bu taksim Allah tarafından ve bir hikmete binen yapılmıştır. Çünkü Allah kullarının fiillerinden haberdardır. Belki de kulun nasibinin fazla olması onu şımarıklığa ve tuğyana sevk edebilir. Bilinmelidir ki Allah’ın taksiminde kullar için maslahat vardır. Ayrıca Allah kadın ve erkeğe yaptığı taksimatı kendisi tarafından bilinen hallerine göredir. Kulunun ne yapacağını Allah bildiğinden kiminin nasibini daraltırken; kimin ise rızkını genişletmektedir.²⁷⁴

Zemahşeri görüşünü şu ayetle de te’vid etmektedir:

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ نُنزِّلُ بَقْدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ

²⁷³ Hayrettin Karaman ve Diğerleri, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 56-57.

²⁷⁴ Zemahşeri, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 64.

“Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir”²⁷⁵.

Bizim kanaatimizce de kişi kendisine taksim edilene rıza göstermelidir. Çünkü bizi bizden daha iyi bilen Rabbimiz vardır. Onun taksimine rıza gösterilmelidir. “Razi, iki ihtimal ve birkaç vecihle ayetten kastedilen anlamın ne olduğuna açıklık getirmektedir. Birinci ihtimal kapsamında ki birinci veçh: İki grubun (kadın ve erkek)’ğin kazandıkları dünya nimetleridir. Bunlar dünya da kendilerine nasip olunana rıza göstermeleri gerekir. Birinci ihtimalin ikinci veçhine gelince: Mirastan takdir olunan her hak sahibinin payı, Allah’ın hükmüyle konulmuştur. Bu hükme istinaden herkes kendisine düşen paya razı olmalı ve itirazı terk etmelidir. Bu ihtimal dâhilinde ki üçüncü vecih: Cahiliye döneminde kadınlara ve küçük çocuklara mirastan pay verilmiyordu, bu ayet onların bu uygulamalarına engel olup, onların bu konudaki uygulama hükümlerini iptal etmiştir. Razi ikinci ihtimale göre bu ayetten kastedilenin, ahiret hayatını alakadar eden haller olduğunu ve bununda birkaç veçhi olduğunu söylüyor. Birinci vecih: Her kadın ya da erkek kendilerine takdir olunan sevabı Allah’ın kerem ve lütfü ile hak etmiştir. Hak ettiği şeylerin dışında başka imkânsız olanı da talep etmemelidir. İkinci vecih: Her kadın ve erkeğe verilen mükâfat yaptıkları itaat nispetindedir. Kişi bu kazandıkları sevapları kötü hasetleriyle yok etmemelidir. Sahip olduklarıyla yetinip, başkasının elinde olana da talip olmamalıdır. Üçüncü vecih: Burada erkeğin kadının nafakasını yüklenmesidir. Kadının da kocasının bu vazifesine karşılık kocasına itaat ve iffetini korumasıdır. Ayrıca evinin düzenini sağlamalıdır. Diğer bir vazifesi ise evin ekmeğini pişirmesidir. İşte kadının yaptığı bu vazifelerin karşılığında aldığı sevaplar onun nasibidir.”²⁷⁶

Celâleyn tefsirinde, *مِمَّا كَسَبُوا لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا* ifadesinden maksadın erkeğin yaptığı cihad ve diğer ameller olduğu belirtilmektedir. Alacağı pay veya Kurtubi mezkûr ayet bağlamında iktesebeden murad edilenin erkek ve kadın için sevap ve azap olduğunu söylemektedir. Katade, kadın için iyiliğe karşılık on sevap olduğu gibi, erkek için de her iyiliğe karşılık on sevap vardır demektedir. İbni Abbas

²⁷⁵ Kur’ân, Şura Sûresî, Ayet 27.

²⁷⁶ Razi, a.g.e., Cilt 10, s. 85.

(r.a)'a göre burada murad edilen mirastır. Erkeğe kadının iki katı kadar düşen mirastaki paydır.²⁷⁷

Elmalılı'ya göre bu âyette verilen mesaj şudur: Erkek olsun, kadın olsun, hiçbirinin gayret ve çalışması boşa gitmeyecektir. Mutlaka herkes kendi payına düşecek hisseyi alacaktır. Yaratılıştan kaynaklanan bir duruma binaen birinin kazancı ya da kazanma kabiliyeti farklı olabilir. Birine kazancına uygun bir karşılık verilirken birine hak ettiğiinden daha fazlada verilebilir. Bir kimsenin hak ettiğiinden daha fazla alması, Allah'ın bir ihsanı olarak değerlendirilmeli ve buna kimsenin engel veya müdahale etme hakkının olmadığı bilinmelidir. “Bizce herkes zaten hak ettiğini eksiksiz alacak. Alacağından daha fazla aldığı şeyleri de Allah'ın lütfundan bilecek” Elmalılı'ya göre Allah'ın birine olan ihsanından dolayı kişinin haset etmeyip, kendisine verilenle yetinmesi gerekir. Başkalarının payına göz dikmemelidir. Allah'ın kendisine ikram veya ihsan ettiği yetenekleri doğrultusunda çalışıp sahip olmak istediklerini Allah'tan istemelidir.²⁷⁸

Buraya kadar eski ve yeni tefsirlerden Nisa Sûresi 32. Âyetin tefsirini irdelediğimizde kimi müfessirler burada kadına veya erkeğe düşecek hisse yaptıkları amellerin karşılığı olarak görmektedirler. Bazı müfessirlerde kadın ve erkeğin alacakları mirastaki payları olarak tefsir etmişlerdir.²⁷⁹ kadın ve erkeğin amellerinin karşılığında alacakları sevap ve ceza bakımından eşit oldukları görüşüne sahip oldukları söylenebilir.²⁸⁰ Erkeğin yaptığı bir iyiliğin karşılığı olarak nasıl ki on sevap veriliyorsa kadına da aynısı verilecek. Kimi müfessir kesb'in karşılığında verilen hisseden murad edilenin, kadına ya da erkeğe düşen miras olduğu görüşündedir. Bazı müfessirlere göre kadının iktisabı kocasına itaat ve iffetini korumasıdır. Kocanın iktisabı ise kadının nafakasını üstlenmesidir. Ayrıca ister kadın ister erkek olsun insan kendisine verilenle yetinmelidir. Allah herhangi bir kimseye kesbinin dışında da ihsanda bulunabilir. Allah'ın birine olan ihsanını haset etmemeli, kendisine verilene kanaat etmelidir *يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي آوَالِدِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ* “Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi

²⁷⁷ Kurtubi, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 272.

²⁷⁸ Elmalı **a.g.e.**, Cilt 2, s. 555.

²⁷⁹ Bkz. Zamehşeri, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 64.; Nesefi, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 292.

²⁸⁰ Bkz. Beydavi, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 234.; Razi, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 272.

onlarıdır."²⁸¹ Mirastan erkeğe, kadına verilenin iki katı verileceğini beyan eden ayetten hareketle, kadınların ahirette alacakları sevabın da erkeklere verilecek sevabın yarısı kadar olmayacağını, bu ayet teyit etmektedir. Mezkûr ayet gibi birçok ayette de erkek ya da kadın olsun yaptıklarının karşılığı zayi olmadan verileceği belirtilmektedir. "Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun sizden bir şey yapanın emeğini boşa çıkarmam"²⁸²

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Kadının veya erkeğin cinsiyet farklılığı, farklı bir muameleye tabii tutulacakları anlamına gelmez. Kadın ve erkek kendilerini Allah yakınlaştıracak amelleri nispetinde Allah katında üstün olurlar. Nisa 11. göre dünya hayatında kadının erkeğe karşı sorumlulukları olduğu gibi erkeğinde karşı sorumlulukları vardır. Razi tefsirinde bu ayetten anlaşılan vecihlerden bir tanesi de şöyle açıklamıştır: "Erkeğin kadının nafakasını yüklenmesidir. Kadının da kocasının bu vazifesine karşılık kocasına itaat ve iffetini korumasıdır. Ayrıca evinin düzenini sağlamalıdır. Diğer bir vazifesi ise evin ekmeğini pişirmesidir. İşte kadının yaptığı bu vazifelerin karşılığında aldığı sevaplar onun nasibidir."²⁸³ Taberi tefsirinde bazılarının göre burada kast edilen anlamın, varisi olduğu kişilerin ölümünden sonra bıraktıkları miraslarından hem kadının hem de erkeğin mirastaki payına işaret etmektedir. Taberi ayrıca başka bir rivayeti de belirtiyor. İbni Abbas'ın rivayetinde de "Anne ve baba ve akrabalarının onlar için geride bıraktıklarıdır." Taberi Bunlardan başka Ebu Caferin'de rivayetine işaret ediyor bu rivayete göre erkek ve kadının Kesblerinde dolayı alacakları, "Erkeğe ve kadına Kesblerinde nasibi vardır. Bu nasib ise sevap ve ikâbidir. Sevap Allah'ın vergisi iken, azap ise kendilerinin kesbidir. Taberi'i bu ayet hakkındaki görüşüne gelince, "Erkeğin ve kadının mirasta hisseleri vardır. Burada esas kazançlarından yani bizzat çalışarak elde ettikleri şeylerden payları vardır. Ancak miras onların kendi kazançları değildir. Ölmüş olan akrabalarında Allah'ın kendilerini varis kılmak suretiyle verdikleridir."²⁸⁴ Mezkûr ayet bağlamında ve diğer birçok ayette Allah kullarının hiçbir amelini zayi etmeyeceğini, miskali zerre kadar bir iyiliğin yâda kötülüğün kaybolmayacağını vaa'd etmektedir. "Sen asla sözünden caymasın"²⁸⁵ Vaat ettiğinden cayması mümkün Allah'ü Teâla, kadın ve erkek için de herhangi bir cinsiyet

²⁸¹ **Kur'an**, Nisa Sûresî, Ayet 11.

²⁸² **Kur'ân**, Âli İmrân Sûresî, Ayet 195.

²⁸³ Razi, **a.g.e.**, Cilt 10, s. 85.

²⁸⁴ Taberi, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 668,669.

²⁸⁵ **Kur'ân**, Ali İmrân Sûresî, Ayet 194.

ayrımını yapmaksızın hak ettikleri ne ise eksiksiz verecektir. Allah kullarına zulümle değil, adaletle yaklaştığını ve zerre kadar zulüm etmeyeceğini belirtmesi amellerin zayi olmayacağını adeta garantisini, birçok Kur'an-ı Kerimden geçen ayetlerle bize hatırlatmaktadır.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُّضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

“Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir.”²⁸⁶ Ayetinden anlaşılan hiçbir hak zayi olmayacaktır.

Kurtubi bu ayette anlaşılanın, “Allah c.c kullarının zerre miktarınca amellerinde bir eksiltme yapmayacağı gibi zayi da etmeyecektir. Allah, onların amellerinin karşılığında zerre de olsa, o, zerrenin karşılığında ceza ve sevap ne ise verecektir. Ayrıca Allah, kullarına ne az ne de çok zulmetmeyecektir. Kurtubi Kur'an ve Sünnetin, zerrenin kaybolmayacağına dair iki delil olduğunu ve zerrenin bir ağırlığı olduğunu ve tıpkı dinarın yarısının ağırlığı olduğu gibidir.”²⁸⁷ Kurtubi ayrıca bu konu bağlamında Müslim'de geçen bir hadisi de örnek getiriyor.

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يَظْلِمُ الْمُؤْمِنَ حَسَنَةً ، يُعْطَى عَلَيْهَا فِي الدُّنْيَا وَيَثَابُ عَلَيْهَا فِي الْآخِرَةِ ، وَأَمَّا الْكَافِرُ فَيُطْعَمُ بِحَسَنَاتِهِ فِي الدُّنْيَا ، حَتَّى إِذَا أَفْضَى إِلَى الْآخِرَةِ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَةٌ يُعْطَى بِهَا خَيْرٌ

Enes r.a'dan rivayetle Allah'ın Resulü sav şöyle buyurduğunu “Muhakkak ki Allah (cc), mümin kuluna yaptığı hiçbir iyiliğinde zulmetmez. Ona iyiliğine karşılık dünya da iyilikte bulunur. Ahirette o iyiliğe karşı mükâfat verir. Kâfire gelince, Allah, dünyada yaptığı iyilikleri sebebi ile onu dünyada iyiliklerle ödüllendirecek, ama ahirette karşılığını alacağı bir iyilik olmayacak.”²⁸⁸..

Ayrıca lokman sûresinde geçen bir ayette de hardal tanesi kadar küçüklüğündeki iyiliğin kaybolmayacağı belirtilmektedir. Söz konusu ayette Lokman Aleyhi selamın oğluna nasihat ederken ona şöyle sesleniyor:

يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ حَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ

²⁸⁶ Kur'ân, Nisa Sûresî, Ayet 40.

²⁸⁷ Kurtubi, a.g.e., Cilt 6, s. 321-322.

²⁸⁸ Muslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, el-Câmi' u's-şâhîh, Fecr lil-Tibae, 2003, s. 36.

“Lokmân, "Sevgili oğlum" (dedi), "Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır.”²⁸⁹ Razi burada “habbe” kast edilen anlamı günahın küçüklüğünü ifade etmek içindir. “Sahra” ise perde arkasında yani gizlenerek yapılan günahtır.²⁹⁰ Haddi zatında günah ne kadar küçükte olsa açık ve gizliden işlense de kayıp olmayacağını işaretidir. Ayrıca (فَتَنٌ) Kelimesindeki “f” harfinin gramer kurallarına göre takip için kullanılır. Burada kişi günahı nerde işleyecekse işlesin takip edildiğinin anlamı da çıktığını Razi söylemektedir.²⁹¹

Buraya kadar tefsirlerden derlediğimiz bilgiler doğrultusunda Allah c.c kulunun maddi ve manevi hiçbir iyiliğini ne dünyada nede ahirette karşılıksız bırakılmayacaktır. Ahirete yönelik amellerde kadın ve erkek için farklı bir muamele söz konusu olmayacaktır. Erkeğin iyiliklerine verilecek sevap ne kadarsa, Kadına verilecek sevapta o kadardır. Kadının bu dünya da kocasına karşı sorumluluğu olduğu gibi, kocanın da ona karşı Birtakım hak ve sorumlulukları vardır. Erkeğin mirasta hak sahibi olduğu gibi kadının da mirasta hakkı vardır. Kadının bazı sebep ve hikmetlerden ötürü mirastan aldığı, erkeğin iki katı olması ahirette de kadının sevap noktasında erkeğin yarısı kadar sevap alacağı anlamına gelmemektedir. Ahirette zerre ve hardal danesi kadar olan hayır ve şer kaybolmayacaktır. Ayetler ve hadisler bağlamında anladığımız kadarıyla günahların misliyle cezalandırılması ya da affedilmesi söz konusuysen, yine ayetler ve hadisler bağlamında verilen mesaj iyiliklerin ya da iyi amellerin on, bin veya sonsuz mükâfatla karşılık bulacağı gerçeğidir. Hâsılı kelam kadın ve erkek birçok hususta bazı istisnai durumların dışında haklar bakımından eşittirler. Allah adaleti gereği hiçbir kimseye zulüm etmeyecek her hak sahibinin hakkını verecektir. Kadın ve erkek elde ettikleri her maddi ve manevi kazançlarında hak sahibidirler. Ayrıca bu ayet, cahiliye döneminde mirastan mahrum bırakılan kadın ve çocukların mirastaki haklarını da koruma altına almıştır.

²⁸⁹ Kur’ân, Lokman Sûresi, Ayet 16.

²⁹⁰ Razi, a.g.e., Cilt 15, s. 149.

²⁹¹ Razi, a.g.e., Cilt 15, s. 149.

3.1.2. Vahyin Tahrifi Bağlamında Kesb

Kur'an'ı Kerimde Yahudiler hakkında birçok ayetler vardır. Peygamberlerine yaptıkları zulümleri; İlimleriyle amel etmeyen âlimleri, dünya malına karşı aşırı hırsları vb. birçok yönleriyle Kur'an'da eleştiri konusu olmuşlardır.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَيْسَتْ بِهَا بِإِلَّا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ
وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ .

*Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, "Bu Allah'ın katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların!"*²⁹² Burada Yahudi âlimleri, farklı alanlarda din konusunda bazı kitaplar yazıp bu kitapların Allah katından geldiklerini ve söz konusu kitapların dine ait hakikatlerle dolu olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu yalanlarına cahil halkı kandırıp onlara ucuz bir bedelle yazdıklarını satıyorlardı. Amaçları hiçbir zaman halkı din hakkında doğru bilgilendirmek değil; aksine salt menfaat elde etmek için, kendi elleriyle yazdıklarını Allah'ın kelâmı gibi göstermeye çalışmaktı. Alenen bu davranışlarıyla dini istismar ederek, kişisel düşünce ve yorumlarını da kutsayarak maddi çıkar sağlıyorlardı. Ayette Allah bu tür davranışları sergileyenleri sert bir dille kınamaktadır. Yahudi bilginleri bu tutumlarıyla, halkı din konusunda bilgilendirme amacının aksine kendi sözlerini ve yorumlarını Allah kelâmı gibi gösterip böylece kişisel görüşlerini kutsallaştırmaya, dinin aslı gibi göstermeye kalkıştıkları, üstelik bu yolla dini bir istismar ve kazanç aracı haline getirdikleri için ayette ağır bir dille kınandıkları görülmektedir. Bu ayette Müslümanlar için bir uyarı söz konusudur.²⁹³ Razi bu ayetin tefsirinde Yahudi bilginlerinin bu hareketi onların kötü niyetlerinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Onların bu kötü niyetleri ve eylemleri onları dinlerinde dalalet sürüklenmelerine sebep olmuştur. Allah'ın kelâmını tahrif etmeleri onlar için en büyük günah olmuştur. Kişinin başkası için yalan uydurması kötüdür; fakat bunu Allah adına uydurması çok farklı ve büyük bir günah olduğu muhakkaktır. Allah adına uydurdukları şeyler sayesinde haksız mal edinmeleri de ayrıca kınanmaktadır.²⁹⁴

²⁹² Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 79.

²⁹³ Hayrettin Karaman ve Diğerleri, a.g.e., s.148.

²⁹⁴ Razi, a.g.e., Cilt 2, s. 148.

Mezkûr ayette geçe **يَكْسِبُونَ** kelimesini bazı müfessirler farklı yorumlamışlardır.: 1- Yazdıklarının karşılığında aldıklarıdır. 2- Yaptıkları işlerin kötü olduğudur. Ayrıca bu tefsirde veyl kelimesiyle ilgili verilen bilgiler bağlamında da Ebu Said el-Hudri'nin rivayet ettiği hadise göre, veyl: “cehennemde bir vadidir. Kâfir orada kırk yıl batır ve dibine varmaz.” Zeccac, veyl kelimesinin arpalar arasında kullanılan bir tabir olup, bir kötülük ve felakete karşılaştıklarında ayetlerde geçen “biz zalimlerden olduk” demeleridir. Veyl, lügatta azap ve helak anlamlarına gelmektedir. Başka bir anlamı da azaptaki meşakkat ve zorluktur.²⁹⁵ Vehbe Züheyli bu ayete istinaden, Tevrat'ı tahrif ederek elleriyle yazdıkları ayetlerle birlikte Resulullah (sav)'in vasıflarını değiştiren kimseler için büyük bir ceza var olduğunu söylemektedir. Yine bunlar rüşvete bulaştıkları, her kötülüğü işledikleri ve Yüce Allah'ın adına yalan uydurdıklarından dolayı büyük bir azaba maruz kalacaklardır. Onlar bu yalan ve iftiralının karşılığında değersiz, aşağılık bir dünyalık makamını elde et çabasındaydılar. Bu yüzden veyl onlara, yazıklar olsun onlara! Bu yola tevessül eden Yahudilerin üç tane büyük suçları olmuştur: Allah Resulün'ün vasıflarını değiştirmek, Allah'a karşı iftirada bulunmak ve rüşvete bulaşmak. Bu hatalarının her birisi için ayrı helak olmuşlar.²⁹⁶

Ayrıca Züheyli bu ayetten çıkan hükümlere de değinmektedir. Allah'ın şeriatını değiştirerek, o şeriata ait olmayan bid'atları ona ekleyen herkes, bu ağır tehdit ve azapla karşı karşıya kalacaktır. Hz. Peygamber (sav)'in sonraki dönemlere işaret olarak söylediği bu sözü hatırlatılmaktadır: “Şunu biliniz ki, sizden önceki kitap ehli yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Biri müstesna hepsi cehennemde olacaklardır.” Aslında Allah'ın Resulü bu ifadeleriyle şu mesajı vermektedir: Allah'ın Kelamına, onun ve ashabının sünnetine muhalif, kendilerine göre herhangi bir şeyi uydurmamaları hususunda sakınmaları ve insanlar saptırmaya yönelmemeleri gerektiğini belirtiyor. Ayetleri tahrif etmek karşılığında ne kadar çok da olsa elde edilen şeyde bereket ve hayrın olmayacağı kesindir. Yüce Allah, Yahudi din adamlarının aldıkları şeylerin ya yok olduğu ya da haram olduğu için az olarak vasıflandırmıştır. Çünkü haram mal ve kazançta bereket yoktur. Züheyli Yahudilerin bu gayrı meşru çabalarına hitaben kendilerine şöyle seslenmektedir: Vaziyet zannettiğiniz ve istediğiniz gibi olmayacaktır. Yaptıklarınıza karşılık cehennemde ebedi kalacaksınız.

²⁹⁵ İbnu'l Cevzi Abdurrahman b.Ali b. Muhammed el-Hanbeli Ebu'l Ferec, **Zadül Mesir fi İlmi et-Tefsir**, Beyrut: Mekteb'ü'l İslam, 1984, Cilt 1, s. 106.

²⁹⁶ Vehbe Zuhayli, **Tefsirü'l Münir**, Dimeşk: Darü'l Fikir, 2003, Cilt 1, s. 222-224.

Bunun nedeni ise küfrünüz ve sizi çepe çevre saran isyanlarınız ve günahlarınızdır. Haksız yere Peygamberlerin canına kıymanız, Allah'ın emirlerine karşı çıkmamız, sınırları zorlayacak tarzda iftiralarda bulunarak heveslerinizin peşine takılmanızdır.²⁹⁷ Bütün bu kötü tavırlarından dolayı “Allah'ın onlara aşağılık maymun olunuz”²⁹⁸ fermanı oldukça manidardır. Dün olduğu gibi günümüzde de kapitalist ekonomiyi elinde bulunduran Yahudiler, mala ve para düşkünlüklerinden dolayı masumların kanına, canına kirli elleri, eylem ve düşünceleriyle saldırmaktadırlar

3.2. KESB İLE ANLAM YAKINLIĞI BULUNAN KAVRAMLAR

3.2.1. Aml

Tezimizin bu bölümünde kesb kavramıyla anlam ilişkisi bulunan ve Kur'an'da geçen bazı kavramlara yer verildi. Söz konusu kavramlar için çok fazla ayrıntıya girmeden kısaca izah etmeye çalışacağız. ‘Aml: Sözlük anlamı bakımında yapılan bir eylemi ifade eder. Eylemi yapana amel denilirken bu eylemi kendi nefsi için gerçekleştirilmesine de i'temele denilmektedir.²⁹⁹ ‘Aml bir eylemi, mesleği işi belirtmek için kullanılmaktadır. Başkası için çalışmak ve çalıştırmak anlamındadır.’³⁰⁰ Araplar bir işte çalışanı, çalıştırana, işinde kuvvetli olanı, işinde sabırlı olanı, fikrini söyleyeni hatta mızrağını kullananı hep bu kelimeyle ifade etmişlerdir.³⁰¹ ‘Aml, dinî literatürde niyet ile birlikte iradeye bağlı olarak yapılan eylemler için kullanılmaktadır. وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا “Zekât toplamakla görevli memurlar”³⁰² عَمَالَةٌ “görevlinin ücreti” anlamı da taşımaktadır. Mızrağın uç kısmında demirden sonra gelen kısım için ise عَامِلُ الزُّمْحِ tabiri kullanılmaktadır. يَعْمَلُ " işe dayanıklı deve” kelimesi de عمل kelimesinden türemiştir.³⁰³ İbn-i Manzûr “canlı bir varlığın (insanın) gayeli olarak yaptığı iş diye tarif etmiştir.” Ebu Hilal el- Askeri: Fiil hayvanlarda bir kasta bağlı olarak gerçekleştirilmesidir. Askeri fiil ile amel arasında şu farkın olduğunu söylemektedir: Amel, bir şeyden bir şeyi icat etmektir. Mesela يعمل الخوص زنبيلًا, falan kişi kilden çömlek, يعمل الطين حرفاً sepet yapması ve يعمل الأديم سقاءً deriden su içme kabı yapması ya da işlemedir. Bunlar için يعمل ifadesi kullanılırken يعمل ifadesi kullanılmamaktadır. Çünkü fiil hayvanlara

²⁹⁷ Zuhayli, a.g.e., s. 223.

²⁹⁸ Kur'an, Bakara Süresi, Ayet 65.

²⁹⁹ Halil Ahmet, a.g.e., Cilt 3, s. 230.

³⁰⁰ İbn Manzûr, a.g.e., Cilt 11, s. 475.

³⁰¹ Halil Ahmet, a.g.e., Cilt 3, s. 231.

³⁰² Kur'an, Tevbe Süresi, Ayet 60.

³⁰³ Rağıb el-İsfahani, Müfredat, Mustafa Yıldız (çev.), İstanbul: Çıra, 2017, s. 688.

nispet edilir ki herhangi bir kast olmaksızın bir fiil hayvandan sadır olmaktadır. Bu cemadata nispet edilir. “Bizim kanaatimize göre de amel, istek, irade ve bir kabiliyetle ancak yapılabilir. Kur’an’ı Kerimde şu kalıplarla bu fiil geçmektedir: عمل ifadesi de bir istisnanın اَلْعَوَامِلُ اَلْبَقَرُ (çalışan sığırlar) dışında insanlara nispet edilmektedir.³⁰⁴

Ayrıca عمل kökünden türeyen kelimelerden bazıları ise şu anlamları taşımaktadır: Örneğin وَالْعَمَلَةَ yapılan işin vasfını belirtmek içindir. Adamın kazancının temiz veya olmaması durumunda وَالْعَمَلَةَ ifadesi kullanılmaktadır. Para birimi için وَالْعَمَلَةُ kelimesi kullanılmaktadır. وَالْعَمَالَةَ istihdam için kullanılmaktadır. وَالْعَمَالَةَ imalat anlamındadır. Amil bir adamın malı, ameli ve mülkü olan işleri devralan kişiye denilir. عَمُولُ kalıbıyla bir kimsenin çok çalışması anlamını vermişlerdir. عَمِلُ kalıbıyla iş sahibi anlamında kullanmışlardır. Ezheri الْعَمَالَةَ kelimesinin, ayn harfini dammeli olması durumunda çalıştırılan işçinin çalışması karşısında kendisine düşen rızık (ücret) anlamına geldiğini söylemektedir. عَمِلَ بِنَفْسِهِ: وَعَمَّالَ الرَّجُلُ: Bu ifadeyle kişinin kendi kendine çalışması anlamında kullanmışlardır. Bu ifadeyi Sibeveyhi (ö. 180/796) şu şiiri ile örneklendirmektedir: “Cömert olan baban kendi kendine çalışıyor; Yerine birini bulmadığı zaman giyindir ve gözüne de uyku girmez” اَعْمَالُ لَعْمَلُ kelimesi, meslek ve eylem anlamına da gelmektedir. Çoğulu ise اَعْمَالُ şeklindedir. Başkaları tarafından da yapılması ve kullanılması anlamlarına da amel denilir. وَعَمَّالَ الرَّجُلُ Adamın kendi kendine çalışmasıdır demektir.³⁰⁵

العمل Amele sözcüğü Kur’an’ı Kerimde 345 defa geçmektedir. Mazi kalıbıyla 94 muzari kalıbından ise 166 kalıbıyla defa geçmektedir, Aynı kelime emir kalıbıyla 11 def’a geçerken, 61 yerde isim olarak, 13 yerde de ismi-fail kalıbıyla geçmektedir. Dil ehline göre kesebe ve amele fiilleri birbirine yakın olan iki kavram olup aralarında pek bir fark bulunmamaktadır. Bilakis bunlardan birinin, diğeriyle tanındığı ileri sürülmektedir. قال الجوهرى: الكدح، والعمل، والسعي، والخذش، والكسب بمعنى واحد. Cevheri söz konusu kavramalar çabayı ve şeyi zahmetle elde etme anlamına gelen: الكدح ile çabalamak anlamındaki السعي ile bir şey adata tırnaklarıyla çabalayıp elde etme anlamındaki الخدش،ve الكسب farklı kelimeler olmakla birlikte aynı anlama gelmektedirler. Kufilere göre amel: Bir meslek ve eylem olarak belirterek kalbin ve

³⁰⁴ Beşir Ahmed Süleyman Yunus, Merkez’ü’l Tehmil’ü’l Mean-ii Kelima’tü’l el- Kur’ân, Kelim, Kelime Kitab’ü Mean-ii Kelima’tü’l el- Kur’ân, 1431 Medine, www.quran words.com.(Erişim Tarihi: 01.01.2021).

³⁰⁵ İbni Manzûr, a.g.e., Cilt 5, s. 3107-3108.

uzuvların eylemleri olarak ta belirmişlerdir. Fakihler topluluğu tarafında bir kasıt ve fikirle meydana gelmesidir. Örneğin bir şeyi gerçekleştirmedeki niyet kalp ile olurken namaz gibi bir ibadetin uzuvlarla yapılmasıyla gerçekleşen eylemlerdir.³⁰⁶

Amel ve iman bütünlüğü önemli bir husustur. Sadece iman etmek kişiyi ebedi azaptan kurtarabilir. Ancak amel ile iman birlikteliği insanın iki hayatındaki saadeti için önemli bir husustur. مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ Rableri katında ecirler vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir de.”³⁰⁷ Klasik tefsirler bağlamında Zemahşeri bu ayette zikredilen hususlar bağlamında gayri Müslim birinin Müslüman sayılabilmesi için Allah’a ve ahiret gününe iman etmesinin yanı sıra sâlih amelde de bulunması lazımdır.³⁰⁸. Bu nedenle de ayette mezkûr olan ahiret sevabına ve güvenliğine mazhar olmayacağı ve ebediyen cehennemde kalacağını hatırlatmaktadır. Ahirette kurtuluş bağlamında Kur’an’ı Kerim’in özellikle üzerinde durup vurguladığı hususlar şudur ki, Allah’ın varlık ve birliğine inanmakla birlikte, Hz. Muhammed’in nübüvvetini ve getirdiği öğretisini de tanıyıp iman etmesi gerekmektedir. Aynı zamanda imanı ile birlikte Allah’ın rızasını gözeterek ameller işlemesi gerektiği noktasında Kur’an’ı Kerimde birçok ayet bulunmaktadır.³⁰⁹ Hz. Muhammed’e ve Kur’an’a iman etmek esastır. Bu ayetin nüzul sebebinin şu hadise olduğunu Kur’an Yolu Tesirinde değinilmektedir. Önceleri Hıristiyan dinine mensup olan Selman-i Farisi r.a bir müddet bu din üzere yaşamıştır. Hz. Selman r.a hicretten Medine’ye gelerek Müslüman olur. Bir gün Hz. Peygamber (sav)’ yaptığı bir sohbette eskiden kendisine arkadaş olan Hıristiyan din mensuplarının yaptığı amellerden söz ederken, Hz. Peygamber onlar İslam dini üzerinde ölmediler deyince, Selman’ın dünyası kararır. Bundan sonra inen mezkûr ayete istinaden Hz. Peygamber (sav) Selmani çağırır mezkûr ayetin arkadaşları için indiğini söyler ve “Kim benim Peygamber olarak geldiğimi işitmeden önce İsa’nın ve İslam üzere ölürse hayırdadır. Ama kim bugün beni işitir bana iman etmezse o da helâk olmuştur.”³¹⁰ Daha önce ifade ettiğimiz üzere aml kelimesi Kur’an’da farklı zaman

³⁰⁶ Âdem Müslim Muhammed vd., **Müessesstü-et-Tefsirü’l Mevduii lil-Kur’ân’ıl Kerim**, Riyad: Merkezü-et Tefsiri-lı Dirasetil-el Kur’âniye, 2019, Cilt 24, s. 288-289.

³⁰⁷ **Kur’ân**, Bakara Süresi, Ayet 62.

³⁰⁸ Zemahşeri, **a.g.e.**, Cilt:1, s. 278.

³⁰⁹ Bkz. **Kur’an**, Bakara Süresi, Ayet, 136,137.; Nisa Süresi, Ayet 47, 116,136,150,152,171,173.; Asr Süresi, Ayet 3.

³¹⁰ Hayrettin Karaman ve Diğerleri, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 133,136.

kipleri ile geçtiğini belirtmiştik. Söz konusu kiplerden muzari kipiyle örnek verecek olursak: “Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.”³¹¹ Emir kalıbıyla örnek verecek olursak: “أَنْ اَعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِرْ فِي السَّرْدِ وَاَعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ” (Ona dedik ki:) “Geniş, tüm bedeni kaplayan zırhlar üret, (zırhı) düzenli ve sağlam yap. (Siz de) sâlih ameller yapın. Şüphesiz ki ben, yaptıklarınızı görenim.”³¹² Amele kelimesinin isim olarak geçtiği ayetlerden örnek verecek olursak söz konusu ayetlerden bir tanesi şudur: إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ “O, salih olmayan bir ameldir.”³¹³ Amele kelimesinin ism-i fail olarak geçtiği ayetlerden örnek verecek olursak söz konusu ayetlerden bir tanesi şudur: وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا “zekât memurlarına”³¹⁴ Yukarda verdiğimiz bu misaller aslında “aml” kelimesi dünya ve ahiret hayatını ilgilendirmesi bakımında ceza ve mükâfata konu olan ve bir bilinçle gerçekleştirilen eylemleri de kapsamaktadır. Bir iş ve eylemin amel olarak değerlendirilebilmesi için irade ile birlikte bilinçli olarak yapılması icap etmektedir. İradenin, bilincin ve kastın bulunmadığı eylemlere amel denilmez. Bunlara istinaden “her amel bir fiil olurken; ama her fiil amel değildir. Bu nedenle insana ait fiiller amel olurken, hayvanların yaptığı fiiller ise amel değildir. Nitekim hayat sahibi bir mahlûkun kendi iradesini kullanarak meydana getirdiği her eyleme amel denilmektedir. Çünkü فَعَلَ (fiil) kelimesi bazen, kendilerinden herhangi bir kasıt olmadan bir eylemin hâsıl olduğu insan dışındaki diğer varlıklar için olduğu gibi, cansız varlıklar için de kullanılmaktadır. Oysa (عمل) Amel kavramı bu varlıklar için kullanılmadığı ya da çok nadir kullanıldığı bilinmektedir. Amel ayrıca söz ve inanmayı da kapsamaktadır. Diğer taraftan konuyla ilgili bazı hadislerde ve özellikle başta tasavvufi açıdan da olmak üzere diğer İslâmî eserlerde iman “kalbin ameli” olarak görülmektedir.³¹⁵ .

Öte yandan amel, söylenen sözleri ve inancı da kapsamaktadır. Nitekim birçok âyet ve hadiste amel kelimesi genellikle sözlü davranışları da içine alarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda şu ayeti örnek verebiliriz. وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ “Allah’a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve “Ben Müslümanlardanım” diyenden daha güzel sözlü kim vardır?”³¹⁶ “Amel ayrıca söz ve

³¹¹ Kur’an, Bakara Sûresi, Ayet 74.

³¹² Kur’an, Sebe Sûresi, Ayet 11.

³¹³ Kur’an, Hud, Sûresi, Ayet 46.

³¹⁴ Kur’ân, Tevbe Sûresi, Ayet 60.

³¹⁵ Uludağ. Süleyman, “Aml” **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

³¹⁶ Kur’an, Zilzal Sûresi, Ayet 33.

inanmayı da kapsamaktadır. Diğer taraftan konuyla ilgili bazı hadislerde ve özellikle başta tasavvufî açıdan da olmak üzere diğer İslâmî eserlerde de iman “kalbin ameli” olarak görülmüştür. Mü’min kalbindeki imanını ameline iyi bir şekilde yansıtırken, kafir ise kalbindeki küfrünü kötü bir şekilde ameline yansıtmaktadır. Burada amellerdeki iyi ve kötü ayrımını, işlenen fiilin ilahi emre itaat ve isyan noktasındadır. Buna göre itaat iyilikleri ve birtakım güzellileri netice verirken, isyan ise, kötülük ve günahla neticelenir. Fakat şu da bir gerçektir ki dünya hayatında yaşayan farklı inançlara sahip, ancak Müslüman olmayan bazı kimselerin de İslam’la uyumlu davranışlar sergilediklerini görüyoruz. Aslında insan yaratılış gereği iyi ve kötü şeyleri yapmaya meyilli bir varlıktır.

Temiz bir fitrat üzere doğan insan, nefsinin kötü telkinatı ile isyana ve küfre düşmektedir. İşte insan düştüğü bu küfürde kendini kurtarmadığı müddetçe, dünyada yaptığı iyi amelleri kendisi için pekte fayda sağlamayacaktır. İmandan mahrum olan kimselerin iyilikleri güzel amelleri dünyevi birtakım faydaları kendilerine sağlayabilir. Ancak söz konusu kafirin iyi amelleri ademi imanından dolayı ebedi azaptan kendisini kurtarmasa da azabının biraz hafiflemesine sebep olabilir. Çünkü Kur’an zerre miktar hayır ve şerrin kaybolmayacağını bize hatırlatmaktadır.³¹⁷ Bu bağlamda Ebu Talibin imanı konusunda kendisinden görüş istenenlerden Bediüzzaman Saidi Nursi bu soruya nakilden³¹⁸ esinlenerek akli bir cevap vermektedir. Nursi verdiği cevap şudur: “Ehl-i Teşeyyu’, imanına kail; Ehl-i Sünnet’in ekserisi, imanına kail değiller. Fakat benim kalbime gelen budur ki: Ebu Talib, Resul-i Ekrem Aleyhissalâtu Vesselâmın Risaletini değil; şahsını, zatını gayet ciddi severdi. Onun o gayet ciddi o şahsî şefkati ve muhabbeti, elbette zayi olmayacaktır. Evet, ciddi bir surette Cenab-ı Hakk’ın Habib-i Ekrem’ini sevmiş ve himaye etmiş ve taraftarlık göstermiş olan Ebu Talib’in; inkâra ve inada değil belki hicab ve asabiyet-i kavmiye gibi hissiyata binaen, makbul bir iman getirmemesi üzerine cehenneme gitse de yine cehennem içinde bir nevi hususi cenneti, onun hasenatına mükâfaten halk edebilir. Kışta bazı yerde baharı halk ettiği ve zindanda –uyku vasıtasıyla– bazı adamlara zindanı saraya çevirdiği gibi hususi cehennemini, hususi bir nevi cennete çevirebilir.”³¹⁹

³¹⁷ Kur’an’ Zilzal Sûresi, Ayet 7-8.

³¹⁸ Muhyeddin Derviş, **İrabül Kuran ve Beyanuhu**, Dimeşk: Dar’ü ibn Kesir, 2014, Cilt 7, s. 196.

³¹⁹ Bediüzzaman Said Nursi, **Mektubat**, İstanbul: Envar Neşriyat, 2007, s. 387.

Bizce her şeyin maliki olan Allah, mülkünde istediği tasarrufu yapma yetkisine sahiptir. Allah, Adil ismin 'in gereği zerre kadar zulüm yapmaz, her hak sahibinin hakkını ve her haksızın cezasını eksiksiz verecek kadar âdil ve kâdirdir.³²⁰ Dolayısıyla Allah, rengine diline cismine ırkına bakmaksızın herkese hakkettiği ücreti veya cezayı vereceğini ve va'd etmiş ve va'dinde muhalefet etmeyeceğini söylemiştir.³²¹ Zira Allah, insanlar arasındaki üstünlük derecelerini iman amel ve takva boyutları ile değerlendirmektedir.³²²

عَمَل fiili, Kur'an'ı Kerimde iyi eylemler için kullanıldığı gibi kötü eylemler için de kullanılmıştır. Bunlara misal olarak, وَأَتُوا الزَّكَاةَ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ، إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ، لَّهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ işleyenler, namazı dosdoğru kılanlar ve zekâtı verenlerin Rableri katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”³²³ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ “Erkek ve kadınlardan kim mümin olarak salih ameller yaparsa bunlar, cennete girerler ve kıl kadar da olsa zulme uğramazlar.

³²⁴ Razi mezkûr ayeti şöyle tefsir etmektedir: Ayette geçen مِنَ الصَّالِحَاتِ ifadesinde tebiz söz konusudur buna göre bir kimse salih amellerden sadece bir kısmını da yaparsa bu onun mü'min olduğunun göstergesidir. Zira bazı kimseler her ameli yapmaya güç yetirmeyebilir. Nitekim kişinin zekât verebilmesi mali yönden zengin olması gerekmektedir. Hac yapabilme mecburiyeti ancak bedeni yönden sağlıklı ve mali yönden zengin olmaya bağlıdır. Razi ayrıca bu ayetin büyük günah işleyenlerin ebedi olarak cehennemde kalmayacaklarına delil olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda söz konusu ayet büyük günah işleyenin mü'min olduğuna da işaret etmektedir. Yine bu ayetten çıkan bir hükme göre şayet büyük günah sahibi namaz kılar, oruç tutar ve zekât verirse cennete girmesi vacip olur.”³²⁵ Razi ayrıca bu ayet günah işleyerek fasık olan Mü'minlerin cehenneme gireceklerine delalet ettiğini belirtmektedir. Ancak fasık günahlarından temizlenmesi için önce cehenneme girecek sonra buradan cennete girmesi gerektiği düşüncesi alimlerin icmasıyla kabul edilmiştir.³²⁶ Yani cennete giren

³²⁰ Bkz, Kur'an, Nisa, Sûresi, Ayet 40.; Ali İmran Sûresi, Ayet 194.

³²¹ Kur'an, Ali İmran Sûresi, Ayet 140.

³²² Kur'an, Hucurat Sûresi, Ayet 13.

³²³ Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 277.

³²⁴ Kur'an, Nisa Sûresi, Ayet 124.

³²⁵ Razi, a.g.e., Cilt 11, s. 56.

³²⁶ Razi, a.g.e., Cilt 11, s. 56.

bir daha cehenneme girmesi için cennetten çıkması mümkün değilken; cehenneme girip daha sonra cennete girmek için cehennemden çıkmak mümkündür. Bu durum ancak mü'min olup günah işleyenler için söz konusudur. Razi ayrıca وَلَا يُظَلَّمُونَ نَقِيرًا ifadesine de açıklık getirmektedir. Söz konusu salih ameli işleyen kadın olsun erkek olsun zerre miktar haksızlığa ve zulme uğramayacaktır. نَقِيرًا ifadesini hurma çekirdeği üzerinde bulunan ince bir şeydir ki hurma bundan yeşermektedir. Ve kişi bu çok küçük ola şey kadar bile zulme uğramayacaktır.³²⁷ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ “Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır.”³²⁸ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ Beni, Fravun’dan ve onun yaptıklarından kurtar!³²⁹ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ “O, salih olmayan bir ameldir.”³³⁰

Amel kavramı; hayrı netice veren iyilik ve sevabı çağrıştıran eylem ve davranışlar içinde kullanılmaktadır. Bu nedenle içinde Allah ve Resulüne itaati barındıran eylemler, Kur’an’ın diliyle övülmektedir. İnsan amelleri cihetiyle imtihana tabi tutulduğu için Kur’an insanın amellerine büyük önem vermiştir. İnsan kendisinde hem iyilik hem de kötülük sadır olan bir varlıktır. Söz konusu kötülükler ve iyilikler insanın eylemi bir diğer ifadeyle ameliyle ortaya çıkmaktadır. İnsanlar ahiret hayatlarında amellerine göre imtihana tabi tutuldukları için, iyi amellerin neticesinde mükâfat söz konusu iken, kötü ameller ise netice itibarıyla cezaya sebep oluyor. Bu sebeple Kur’an’ı Kerim amelin iyisini övüp, o amellere rağbeti emretmekte, kötü amelleri ise yerip onları yapmayı yasaklamaktadır. Amellerin İslam’a uygunluğu açısından tâat, ma’siyet, ve mubah kısımlarına ayrılmaktadır. Bunlardan Kur’an ve sünnete uygun olanların salih ameller kategorisinde iken bunların aksi olan ameller ise amel-i seyyie olarak veya amel-i gayrı sâlih olarak kategorize edilmiştir.³³¹ İnsan bu dünyada hayır ve şer olarak yaptıkları her bir amelin kaydedildiği bir defterin olduğu gerçeğidir. Söz konusu defter ya da kitapta her şeyin küçük-büyük ne varsa kaydedildiğinin gerçeğidir. İşte bu gerçeklerin kaydedildiği deftere din dilinde “Amel Defteri” denilmektedir. Kur’an’ı Kerimde insanın bu dünyada yatıklarının mahşer gününde açılmış bir vaziyette önüne konulacağı bildirilmektedir. Buna bir misal olarak şu ayeti örnek verebiliriz: “*Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. "Eyvah bize! Bu nasıl bir*

³²⁷ Razi, a.g.e., Cilt 11, s. 56.

³²⁸ Kur’ân, Nisa Sûresi, Ayet 123.

³²⁹ Kur’ân, Tahrîm Sûresi, Ayet 11.

³³⁰ Kur’ân, Hud Sûresi, Ayet 46.

³³¹ Fikret Karaman, vd. **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 24-25.

kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez"³³² İnsanlar ahiret hayatlarında amelleri ile imtihana tabi tutuldukları için, iyi amellerin neticesinde mükâfat söz konusu iken, kötü amelleri neticesinde ise azaba maruz kalmak söz konusu olur. Bu sebeple Kur'an'ı Kerim amelin iyisini övüp, o amellere rağbeti emir etmekte, kötü amelleri ise yerip onlara yaklaşmamayı ve onları yapmayı yasaklamaktadır. Amellerin İslam'a uygunluğu açısından tâat,, ma'siyet, ve mubah kısımlarına ayrılmaktadır. Bunlardan Kur'an ve sünnete uygun olanların sâlih ameller kategorisinde iken bunları aksi olan ameller ise amel-i seyyie olarak veya ameli gayri sâlih olarak kategorize edilmiştir.³³³ İnsan bu dünyada hayır ve şer olarak yaptıkları her bir amelin kaydedildiği bir defterin olduğu gerçeğidir. Söz konusu defter ya da kitapta her şeyin küçük-büyük ne varsa kaydedildiğinin gerçeğidir.

Müfessirler burada küçük ve büyük olarak yazılanların, işlenen günahlar ile yapılan isyanlar olduğunu iddia ediyorlar. Ayette Geçen "*Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez*" İfadesiyle o kitapta yapılmayanlar asla yazılmayacaktır. Ayrıca hak edilmeyen bir cezanın da kişiye azap olarak verilmeyeceği anlaşılmaktadır. Burada kitab mücrim olanların önüne konulduğunda ve kendilerini bir korku sardığından dolayı kitaptakilerin günah ve isyanlar olduğu da anlaşılmaktadır³³⁴ Ayrıca Kur'an'ı Kerimde iman ve salih amel ilişkisine çokça vurgu yapılmaktadır. Kur'an'da bu konuyla alakalı bütün ayetleri incelememiz mümkün olmadığından sadece Asr Süresi ilgili ayetine burada değinmeyi düşünmekteyiz. Bu surede öncelikle zarara uğrayanlardan istisna edilen iman eden ve salih amel işleyenlerdir. Surede insanların mutlak manda zararda olduklarını yeminle vurgulanmaktadır. Bu zararın dışında kalacak olanlar önem sırasına göre ayette zikredilmiştir. *إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّاصُوا بِالْحَقِّ وَتَوَّاصُوا بِالصَّيْرِ* Ayette istisna edilenler başta inancın temelini oluşturan iman faktörüdür. Ondan sonra amel gelmektedir. Zira iman olmayınca amel anlamsız kalmaktadır. Ayetteki sâlih amel imana atıf edilmiştir.³³⁵ İmanla birlikte salt amelin de yeterli olmadığını, bu amelin, sâlih bir vasıfta bulunması gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Nesefi salih amel şöyle tarif etmektedir: Ahiret hayatların kazanmak için dünya hayatlarını feda ederek o dünya

³³² Kur'an, Kehf Süresi, Ayet 49.

³³³ Karaman vd., a.g.e., s. 24-25.

³³⁴ Nesefi, a.g.e Cilt 2, s. 267.

³³⁵ Muhyeddin Derviş, *İrabül Kuran ve Beyanuhu*, Dımeşk: Dar'ü ibn Kesir, 2014, Cilt 3, s. 403.

hayatıyla Ahireti satın alabilenlerdir. İşte bu davranışlar sahibine hem kâr hem de saadet getirmektedir.³³⁶ قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ “Allah buyurdu ki: “Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir” Hz. Nuh (as)’ın oğlunu kurtarmak oğlunun durumunu Allah’a arz etmesi üzerine Allah’ın kendisine verdiği cevaptır. Müfessirler bu ayette bir verilmek istenen mesajın şu olduğunu illeri sürüyorlar. Burada Hz. Nuh (as)’a aynı inanç ve dine mensup olmaksızın yakınlığın, nesep yakınlığının daha ilerisinde olduğunu ve süreklilik arz ettiğini söylemektedirler. Akrabalık bağıyla senin en yakının hatta oğlun bile olsa iman ve amelikle seninle aynı dini değerlere inanmıyorsa o senden değildir. Nesep cihetiyle uzak; fakat dini cihetle sana yakın olanlar ister Kureyş’ten olsun ister Habeş’ten olsun fark etmez onlar sana daha yakındırlar.³³⁷ Bizce de dinde kardeş olmak ve yakınlaşmak diğer bütün kardeşliklerin ve yakınlaşmaların ötesinde bir şeydir. Çünkü iman dünyada senin gibi inanan, düşünen bütün insanları sana kardeş kılmaktadır. Kişide bencilik, kavmiyetçilik, kabilecilik duygusunun artması onun manen küçülmesi anlamına gelmektedir. Dünyada mensubu bir milyarı aşan Müslüman nüfusla kardeş olmak ile sadece ırkına mensup olanlarla kardeş olmanın farkını görerek din kardeşi olmanın anlamını özümsemek ve kardeşliğe önem vermek gerekmektedir. Dolayısıyla iman ve amel cihetinde teşriki mesai yapmak elzemdir.

3.2.2. Kedh

كذ /Kedh sözcüğü, zahmete katlanarak çok çalışmak anlamına gelmektedir. Ayrıca bu sözcük bir şeyi diş ile sıkı bir şekilde ısırarak anlamında kullanılan كدم ile aynı anlamı taşımaktadır. Bu sözcük için Halil b. Ahmed şu ifadeyi kullanmıştır: Kişinin hayır ve şer olarak yaptıkları amellerinin olduğunu söylemektedir. Ayrıca kişinin kendi nefsinin menfaatine gayret ve çabası manasına gelmektedir.³³⁸ كذ sözcüğü كدم sözcüğünden daha zayıf bir şekilde işe sarılmayı ifade eder.³³⁹ Bu kelimeyi İbn Manzûr daha geniş bir şekilde eserinde yer vermektedir. Bu kelimenin anlam olarak sa’y, kesb, amel ve yırtarcasına kişinin çabalaması anlamına geldiğini ifade etmektedir. İbn Manzûr’un bu kelimeye yüklediği başka bir anlam da şudur: Kişinin kendisini ya da

³³⁶ Neseî, a.g.e., Cilt 3, s. 270.

³³⁷ Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî **Medarikut-Tenzil-ve-Hakaikut-Te’vil**, Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2018, Cilt 2, s. 56.

³³⁸ Halil Ahmed, a.g.e., Cilt 4, s. 14.

³³⁹ İsfahani, a.g.e., s. 839-840.

nefsini ilgilendiren hayır ve şer olarak yaptıklarıdır. Mazisi كدح olan bu fiilin Müzarisi كُدْحُ dur. Mastarı ise كَدْحًا olarak gelmektedir. وَالكُدْحُ بِالسِّنِّ: دُونَ الْكُدْحِ بِالسِّنِّ: DONUN KUDHU BILASININ bunu şu şekilde anlamak mümkündür: Kişinin tüm dişleriyle çabalaması ile sadece bir dişi ile çabalanması aynı değildir. Bizim burada anladığımız anlam kanaatimizce “kedd” bir şeyi elde etmek için gösterilen bir çabadır. Bir kimsenin tüm dişleriyle çabalaması var gücüyle bütün enerjisi ile çalışmasıdır. “kedh” kedde nispeten daha ise daha az bir çaba sarf ederek bir şeyleri elde etmeye çalışmaktır.. الكُدْحُ : Cildin taş ve tırnakla kaşımından sonra pul- pul olması ya da tahriş olmasıdır , كلاهما , وَكُدْحٌ جِلْدَةٌ وَكُدْحُهُ فَتَكْدَحُ , كلاهما خَدَشَهُ فَتَخْدَشُهُ Buradaki ifadelerle anlatılan cildin kaşımadan sonra çizilmesidir. Başka bir ifade ile belirtecek olursak kaşımadan sonra cildin üzerinde meydana gelen çiziklerdir. تَكْدَحُ الْجِلْدَ: cildi kaşıyor anlamına gelmektedir.³⁴⁰ İbn İshak’a göre kedh, kişinin dünya ve ahiret hayatı için çabalamasıdır.³⁴¹

Araplara bir kimsenin saçını ikiye ayırmasını da كدح kelimesiyle ifade etmişler.³⁴² وَحِمَارٌ مُكْدَحٌ: Isırılmış eşek manasındaki مَعْضَضٌ kelimesiyle eş anlamdadır. Isırma ve kaşımadan sonra cildin üzerinde kalan ısırma ve kaşıma eserine de “kedhun” anlamı verilmiştir. Bir kavle göre ise “kedhün” ifadesi vahşi eşekler için de kullanılmıştır. Ayrıca vahşi eşeğin diğer eşekler tarafından ısırılmasına da denilmiştir. Bir kimsenin başını (saçını) tarakla taramasına da “kedh” denildiği gibi başını (saçını) ikiye bölmesine veya ayırmasına da denilmiştir.³⁴³ Fîrûz Abadî, “kedh” kavramını biraz daha dar çerçevede ele almıştır. Ona göre, “kedh” çalışmadaki zorluğa işaret etmektedir. Ayrıca kişinin hayır ve şer olarak zahmetle yaptıkları şeylerdir. Bu kelimeye yüzünün kaşınması anlamıyla birlikte kişiyi küçük düşüren, onurunu kıran şey manası da verilmiştir. Zahmetle elde ettiği şey anlamına gelen bu kavram, kişiyi fesada götüren ya da şımartan şey olarak da bilinmektedir. Ayrıca bu kelimenin çoğulunun كُدُوحٌ (zahmetler) olduğunu söylerken كُدُوحٌ kelimesinin ise isim olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kişinin ailesi için kazanç elde etmesi manasına geldiğini ileri sürmektedir. Kendi ehli için zahmete katlanarak zorluklar içerisinde bir kazancın peşinde olmaktır. Kişinin kendi nefsi ihtiyaçlarını karşılamak için çabalamak manasına da geldiği aynı eserde

³⁴⁰ İbn-i Manzûr, a.g.e., Cilt 2, s. 569.

³⁴¹ İbn-i Manzûr, a.g.e., Cilt 2, s. 569.

³⁴² İbn-i Manzûr, a.g.e., Cilt 2, s. 570.

³⁴³ İbn-i Manzûr, a.g.e., Cilt 2, s. 570.

ifade edilmiştir.³⁴⁴ Bu bağlamda şu ayeti delil getirmektedir: يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ “Ey insan! Şüphesiz sen Rabbinle karşı çaba üstüne çaba göstermekte; sonunda O'na varacaksın.” كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا Tabirine İbn Manzûr şu anlamı da vermektedir: ناصب إلى ربك نصباً Yani kulun Rabbinle karşı hesap verdiği zamandaki, ilahi huzurdaki duruşunu ifade ediyor. Bu kelimeye dil bilginleri genellikle aynı anlamı yüklemişlerdir. Kedih: Kişinin çalışma hayatında işinde sıkı bir şekilde bağlanmasıdır. Ailesinin geçimi için bedenini yıpratırcasına yorularak çalışmasıdır. Hatta bu çalışmasıyla bedenini fiziki olarak öyle yıpratıyor ki bu yıpranmanın eseri vücudunda fark edilmektedir.³⁴⁵

Yaptığımız araştırmaya göre söz konusu kelime, ismi fail kalıbıyla (كَادِحٌ) olarak Kur'an'ı Kerim'de sadece mezkûr ayette geçmektedir. كَادِحًا mastar kalıbıyla bir çabalamanın şeklini göstermektedir. Ayrıca bu ayetten çıkan diğer bir anlam ise yorularak Allah ile kurulan bağ olarak ifade edilmiştir. İbn Manzûr eserinde bu kelimeye farklı anlamlar veren görüşlere de yer vermektedir. Bu kelimeye “yarışarcasına çabalamak” olarak anlam verenler olduğu gibi hırsıyla çabalayarak hem dünya hayatı hem ahiret hayatı için çalışıp başarı elde edenleri tarif etmektedir. Bu bağlamda eserde İbn Mukbil'e ait olduğu iddia edilen bir şiiri de yer vermektedir. “Zaman farklılık arz eden bir mefhumdur. Bazen o zamanda ölüyorum bazen de yaşıyorum, yaşama isteğimden dolayı çabalarken işte bu çalışmam ve çabalamamdan geçimliğim elde ederken adeta terbiye olunuyorum.” “يَكْدَحُ ifadesinden maksat kişinin ailesi için çabalaması anlamına gelirken, وَيَكْتَسِبُ لَهُمْ onlar için Kesb ediyor ifadesiyle bağlantı kurmaktadır.”³⁴⁶

كَادِحٌ Kavramı tefsirlerde bir kimsenin Rabbiyle karşılaşınca kadar sa'y ve gayreti anlamında olduğunu belirtilmektedir.³⁴⁷ Bu ayeti Sabuni şu şekilde tefsir etmektedir: Burada hitabın bütün insanlar için olduğu belirtilmektedir. Burada Allah insanoğluna şunu söylemektedir: Ey Âdemoğlu sen neticede ölüme götüreceğin olan amellerle cehd ve ciddiyet içerisinde. Evet zaman uçuyor ve sen de her lahza kısa olan şavfalar kesiyorsun. Sen de diğerleri gibi ölüme hızla gidiyorsun. Bu ölümden sonra amelinin mükâfatını verecek Rabbinle karşılaşacaksın. Ameller hayırlı ise hayır

³⁴⁴ İbn-i Manzûr, a.g.e., Cilt 2, s. 570.

³⁴⁵ Mesud, Cübran, a.g.e., s. 661.

³⁴⁶ İbn-i Manzûr, a.g.e., Cilt 2, s. 569.

³⁴⁷ El- Eşker Muhammed Süleyman el- Eşker, **Zübdetü et-Tefsir**, Medine: Darü el-Nefais, 1995, s. 589.

göreceksin. Amellerin şer ise ser göreceksin. Sabuni, Behrû'l-Muhitte geçen bir tabire de değinerek “kadih” ten maksatın kişinin hayır ve şer olarak hayatı boyunca Rabbine kavuşuncaya kadar yaptığı amellerdir ki bunların karşılığı ya sevaptır ya cezadır demektedir. Bu ayet bütün insanlara hitap ederek ey insan sonu ölümle neticelenecek bir hayat olmasına rağmen ciddiyetle ameller işleyen anlamında olduğunu ifade etmektedir. Zaman geçip gidiyor ve senin kısa ömrün de her gün bir parça eksilerek süratle ölüme doğru gidiyorsun Kadih: Kişinin ömrü boyunca hem hayır hem şer niteliğindeki amelleri Rabbiyle karşılaşmıncaya kadar ciddiyetle şiddetli bir çaba gösterme gayretinde olmasıdır.³⁴⁸

Mâturidî bu ayeti tefsir ederken “kadih”: Bir kimsenin çalışmayı ve çabalamayı kendisine bir adet haline getiren kişi demektedir. Bu durum her insan için geçerli olan bir şeydir ki insanın hayır ve şer olarak sürekli olarak zahmeti göze alarak çabalamasıdır. Mâturidî, söz konusu kadih olarak ifade ettiğimiz kişi, bu zahmete katlanarak yaptıkları şeylerin hem şer boyutunun hem de hayır boyutunun olduğunu hatırlatmaktadır. Kişi bu çabalamaya öyle alışır ki bırakmak istese de bırakamıyor. Çünkü onu bırakmak için de olsa bir çabaya ve sa'ye ihtiyaç duymaktadır. Bir hadiste, Hz. Peygamber'in bu ayet okunduğunda her defasında evet işte ben, insan bu dediği belirtilmektedir. Tabi benim demesindeki vahye genelin adına muhatap olmasıdır. Yani insanın zahmetlere katlanarak sürekli çabalayan biri olduğunu Peygamberimiz bizlere hatırlatmaktadır. Kısacası bu ayet insanı tarif ediyor diyebiliriz. Kedhen tabiriyle Rabbinin itaatine ve rızasına seni götürecek bir çaban olsun, çünkü senin onunla yani amelikle karşılaşman mümkün değildir.³⁴⁹

Zemahşeri 'ye göre Kadh, kişinin Rabbi ile mülaki oluncaya kadar bir çabalama içinde olmasıdır. Onun Rabbi ile karşılaşması ise ölüm ve ölüm sonrası gireceği hallerle Allah ile karşılaşmasıdır. Kuşkusuz onun bundan kaçması mümkün değildir. Kimisine göre de burada bulunan zamir “Kedhün” ifadesine işaret etmektedir. Yani kişi çabası ya da sa'yi ile buluşacaktır.³⁵⁰ Bizce burada iki anlam da makuldür. Çünkü bu iki anlamı destekleyen birçok ayet bulunmaktadır. Hiçbir şeyin kayıp olmayacağı ve her şeyin içinde yazılı olduğu bir kitabın önümüze konulacağından hareketle amellerimizle

³⁴⁸ Sabuni, Ebu Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr es-Sabuni el-Buhari, **Safettü-et Tefasir**, Beyrut: Darü'l el Kurân'il Kerim, 1981, Cilt 3, s. 537.

³⁴⁹ Mâturidî, **Te'vilatü Ehl-i Sünne**, Cilt 11, s. 471.

³⁵⁰ Zemahşeri, **a.g.e.**, Cilt 9, s. 342.

karşılaşacağız. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. "Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez"³⁵¹

Buraya kadar "kedh" ile ilgili derlediğimiz bilgiler bağlamında kanaatimize göre kişinin zahmetlere katlanarak gerçekleştirdiği bu eylemini hem dünya hem de ahirete yönelik kazanç ve mükâfatlarını düşünerek yapabilmektedir. Dünya hayatının mutluluğu, zahmete katlamaktan geçtiği gibi ahiret mutluluğu da ancak kulluktaki samimiyet ve ciddiyetle emek sarf ederek, çabalamaktan geçer. Kişi her iki hayatın mutluluğu için samimi bir çabanın içinde olmalıdır. Kişi hayatta kaldığı sürece kulluğundan ödün vermeksizin Rabbine kavuşuncaya kadar ibadetini ve kulluğunu ölüm kendisine gelinceye kadar devam etmelidir. Kullukta devamlılık esastır. Bediüzzaman Said Nursi: "Devamı olmayan bir şeyde lezzet yoktur."³⁵² Kulluktaki lezzete varmamız için amelimizde bir sürekliliğin olması gerektiği kanaatindeyiz. İbadet ve kulluktaki sürekliliğin önemine Kur'an'ı Kerim, bu ayetle işaret etmektedir. **وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ** **الْيَقِينُ** "Ölüm sana gelinceye kadar Rabbine kulluk et"³⁵³ Mukatil, bu ayeti tefsiri ederken "kadih" Amelleriyle Rabbinle karşılaşmaya kadar bir çaba ve arayış içinde olmak olarak tefsir etmiştir.³⁵⁴

İbn Kesir de söz konusu ayeti hadisler ışığında açıklamaktadır. "Ey insan; sen Rabbin için çalışıp çabaladın. Rabbine doğru koştun ve çalıştın işler yaptın. Sonunda O'na kavuşacaksın."³⁵⁵ Sonunda yaptığın iyilik ve kötülüklerle karşılaşacaksın. Ebu Dâvûd et-Tayâlisî'nin, Câbir'den naklettiği hadîs de buna delâlet eder. Bu hadiste Rasûlullah (sav) buyurmuş ki: Cebrâîl Hz. Peygambere gelerek O'na şöyle dedi: "Ey Muhammed; dilediğin kadar yaşa, muhakkak ki öleceksin. Dilediğin sev, muhakkak ki ondan ayrılacaksın. İsteddiğin gibi amel et, muhakkak ki o amelin cezasıyla karşılaşacaksın" Bazılarına göre (O'na) kavlinde bulunan zamiri (Rabbin için) kavline göndermektedirler. Ve bu takdirde anlam: Sen Rabbine kavuşacaksın şeklinde olur. Bu sebeple Rabbin, işlemiş olduğun ameline göre seni cezalandıracak, çalışıp ve

³⁵¹ **Kur'ân**, Kehf Sûresî, Ayet 49.

³⁵² Bediüzzaman Said Nursi, **Mesnevi-i Nuriye**, İstanbul: Envar Neşriyat, 2007, s. 129.

³⁵³ **Kur'ân**, Hicr Sûresî, Ayet 99.

³⁵⁴ Mukatil, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 634.

³⁵⁵ **Kur'ân**, İnşikak Sûresî, Ayet 6.

çabalamanın karşılığını verecektir. Bu durumda her iki anlam da birbirini gerektirir. İbn Abbâs'tan rivayet eder ki; “Ey ihsan; sen Rabbin için çalışıp çabaladın, neticede O'na kavuşacaksın.” ifadesine verdiği anlam şöyledir: Sen, yaptığın ameldeki vasfa göre Rabbin'e kavuşacaksın. Şayet Amelin hayır ise hayırla, şer ise şer ile karşılaşacaksın.³⁵⁶

Buraya kadar kesb ve kesb kavramıyla yakınlığı olan kavramlar hakkında derlediğimiz bilgiler doğrultusunda vardığımız sonuç şudur: Bu kavramların ortak yönlerinden en önemlisi diyebileceğimiz husus, bir şeyi elde etmek için gösterilen çabadır. Bu çabanın, söz konusu kavramlar çerçevesinde incelediğimizde hem dünyevi hem de uhrevi boyutu vardır. Bu kavramlara dil bilimcileri farklı anlamlar yükleyerek bazen bu kavramları bir şeye isim olarak verdikleri gibi bir eylem ve sıfat olarak da ele almışlardır. Söz konusu kavramlardan bazıları birçok ayette geçerken, bazıları sadece birkaç ayette geçmektedir. Örneğin Kesb, 67 ayette geçerken, kedh ise sadece bir ayette geçmektedir. Kesb ve kedh kavramları kişinin kendi nefsi için, ailesi için, ya da başkaları için çalışıp çabalamasıdır. Bunlardan “kedh” zahmetlere katlanarak bir şeyi elde etme çabası olduğunu hem dil bilimciler hem de müfessirler söylemektedirler.

3.2.3. Ribh

ربح (kâr) Rağıb el-İsfâhâni bu kelimeyi şu şekilde tahlil etmektedir. Alışverişten sonra elde kalan kâr anlamına gelmektedir. Bu anlamla birlikte her türlü çaba ve çalışmadan sonra tahsil edilen kazanç olarak ta kabul görülmüştür. ربح (kâr) bazen mala sahip olana nispet edilirken, bazen de bizatihi malın kendisine nispet edilmektedir. Mesela; فَمَا ربحت تجارتهم “Ticaretleri kâr etmedi” İsfâhâni mezkûr kelimenin başka anlamlarına da eserinde yer vermiştir. Bu anlamlardan bir tanesi şu şiirde geçmektedir: قَرَوُ أَصْنِيَا فَهُمْ رِبْحٌ بِبُحِّ “Misafirlerini ağırladıkları halde; takdir edilmediler.” Şiirdeki anlamıyla r-b-h takdir edilme olarak anlaşılrsa de bazıları buradaki anlamından kastedilenin “kuş” olduğunu söylemişlerdir. İsfâhâni kendi kanaatini burada zikreder ve der ki: ربح kelimesi buradaki anlamı ile kârdan elde edilmiş, bir şeyin ismidir. O, bunu نَقَضَ sözcüğüne benzetmektedir. بُحٌّ ise kendileriyle kura çekildiğinde bir şeyin bölüştürülmesinde kullanılan fal oklarına denir. İsfâhâni bu anlamlardan hareketle söz konusu şiirin şu anlama geldiğini söylemektedir: “Misafirlerini ağırladılar, fakat ondan

³⁵⁶ İbn Kesir, a.g.e., Cilt 14, s. 293.

en büyük kâr olan övgüyü elde edemediler.” İsfâhâni verdiği bu manayı destekler durumda olan فأوسعني حمداً وأوسعته قرى وأرخص بحمد كان كاسبه الأكل.

O, beni bol bol övdü, ben ise onu ağırladım; Kazananı yemek olan övgü ne ucuzdur.

Söz konusu kelimeyi başka lügat bilginleri de tahlil etmişlerdir. Müncid müellifi Luis, bu kalıplar bağlamında kelimeyi tahlil etmektedir. رَ بَحْ - رَبْحًا وَرَبْحًا فِي تَجَارَتِهِ : Bu ifadeyle, kişinin ticaretinde kazanç kesb e elde etmesidir. Kâr veya kârlar elde etti. رَ : Kâr : رَا بَحْ : مُرَابَحَةٌ مُرَابَحَتُهُ عَلَى سَلْعَتِهِ : Kâr ettirdi o veya onu kazanıyor kıldı. بَحْ : جَعَلَهُ بِرَبْحٍ : رَبْحَ النَّاقَةِ : Deveyi kazandı veya devenin üzerinde getirdiği malla kazandı. Sabah ve günün yarısında deveden sağdığı sütte kazancı elde etti. تَرَبَّحَ : ! سَتَرَبَّحَ : Bu iki kalıbıyla bir şey ki onunla kâr talep ediliyor. الربح : Kelimesin cemi yani çoğulu 'ارباح' ündür. والربح : kendisinden kâr edilen şey anlamındadır. الربح kalıbıyla satışa sunulan deve anlamına gelmektedir. مالٌ رابحٌ : Kendisinde kâr elde edilen mal veya kazanç sağlayan maldır: منجرٌ ربحٌ : İçinde kâr barındıran ticaret anlamındadır. Çoğulu rebabihün olan er-Rübbah ise maymunların eril olanlara verilen isim anlamına gelmektedir.³⁵⁷

Bakara Sûresi 16. âyetle bağlantılı olarak bazı araştırmacılar, Kur'an'ı Kerim'de ticarete işaret eden ayetlerin maddi ve manevi kazanca işaret ettiğini belirterek ve söz konusu ayetleri tahlil ederek birtakım sonuçlar çıkarmışlardır. Bu araştırmacılar arasında yer alan, Dr. Zebin Half'ü'l Asafi yazdığı makalede ticareti şu şekilde tarif etmektedir: Ticaret iktisadî hayatın damarları konumundadır. Ticaret insanlar arasında faydaların değiş tokuşudur. Ticaret insanlar arasında hayatın devam edilmesine vesiledir. Çünkü insanlar, geçimlerini ve arzularını ancak ticaretle sağlayabiliyorlar. Cahiliye döneminde Ukkaz, Zül Mecaz çarşılarının varlığı ticaretin bu dönemde bile önemli olduğunun göstergesidir. Yazar, Kur'an'ı Kerim'de dokuz yerde ticaretle ilgili ayet olduğunu belirtmekte ve bu ayetlerin yanı sıra bazı hadislerden de hareketle ticari kazancın en temiz kazanç olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ticaret, insanı başkasına muhtaç olmaktan kurtarır. Yazar, Kur'an'ı Kerim'de ticaret kavramının iki anlamda kullanıldığını belirtmektedir.

³⁵⁷ Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, el-Müncid, Beyrut: el-Mektebetü eş-Şerkiye, 2008, s. 676.

1. Mecaz anlamında ticaret: Kişinin Allah ile olan ticaretidir ki bu da mücahitlerin Allah yolunda ruh, nefis ve mallarını ortaya koyarak cihat etmeleriyle yaptıkları ticarettir.

2. Hakiki anlamda ticaret: İnsanların maddi kazanç ve kâr elde etmek için kendi aralarında yaptıkları alverişlerdir. Yazara göre esas kazançlı olan ticaret ise kişiyi kıyamet azabından kurtaracak olan ticarettir. Onu bu azaptan kurtaracak ise Allah ve Resülüne imandan sonra onun yolunda cihat etmek suretiyle yaptığı ticarettir.³⁵⁸ Bizce de yazarın bu tespitleri doğru tespitlerdir. Çünkü ayette münafıkların içinde buldukları nifak ve iki yüzlükleri kendilerince bir ticaret olarak görülmüşse de bu ticaretlerinin ne faydalarına ne de hidayetlerine vesile olmuştur. Çünkü onlar dalaleti hidayete tercih etmişlerdir ki neticede bu ticaretleri onlara bir kâr sağlamamıştır.³⁵⁹

Kur'an'ı Kerimde mezkûr ayetin dışında başka ayetlerde de cehennem ateşinde kurtuluşa vesile olan manevi ticaretin olduğu amellere çağrı yapılmaktadır. Bu bağlamda şu ayetleri örnek verebiliriz. *“Ey iman edenler! Sizi elem veren bir azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi?”³⁶⁰ Allah'a ve resulüne iman ederseniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bu sizin için çok hayırdır; bilmiş olarsınız!*³⁶¹ Beydavi göre bu ayetler iman ve cihadın birleşmesinde kâmil manada izzetin elde edilmesin anlamına geldiğini belirtmektedir. Ayrıca Beydavi İbn Amrın “Tünciküm” kelimesini “tünecciküm” şeddeli okumuş bu da anlam olarak mutlak ticaret ve kurtuluşa ermeyi ifade eder³⁶². Hamdi ayette geçen ticaret kelimesindeki tenvin ticaretin büyüklüğünü belirtmek içindir. Bu ticaretin önemi büyük azaptan kurtuluşa vesile olmasındandır. Bu öyle bir kurtuluştur ki hürriyete mutluluğa ve arzu edeline kavuşturmaktadır. O karlı ticaret ise ancak Allah ve Resulüne iman ve onların emirlerine itaat, vaat ettiklerinin doğru olduklarına inanmaktır. Ayrıca Allah yolunda mal ve canla cihad etmekle bu karlı ticaret elde edilir. Burada aslında iman ve cihad birlikteliğine bir vurgu yapılmaktadır. İmanın ve cihadın birleştirilmesiyle büyük ticareti elde etmek mümkün olmaktadır. Yazır bu te'vilini şu hadisle te'yid etmektedir:

³⁵⁸ Zebin Halfü'l Asabi, “Kur'an'ı Kerim'de Ticaret ve Delilleri” **Mecelletü'l Camietü'l Enabir Lil Ulumül İslamiye**, s. 121-123.

³⁵⁹ Halfü'l Aasabi, **a.g.m.**, s.123

³⁶⁰ **Kur'an**, Saf Süresi, Ayet 10.

³⁶¹ **Kur'an**, Saf Süresi, Ayet 11.

³⁶² Beydavi, **a.g.e.**, s.1030.

İslam binasının temeli iman, kubbesi cihaddır.³⁶³ Kur'an'ı okuyup onunla amel etmek, namazı düzgün kılmak, kendilerine verilen rızıktan gizli ve açıktan infak edenlerin önemli bir ticarete bulduklarını ve bu ticaretlerinde asla bir zarar etmek, batmak ve iflas etmek söz konusu değildir. Çünkü onlar Allah'ın kitabına koyduğu hükümlerin uygulanması maddi infakta bulunmanın yanı sıra farz olan zekâtı da vermektedirler. Allah onların bu samimiyetlerine karşılık ecir ve mükafatlarını eksiksiz verecektir.³⁶⁴

Firûz Abadi 'ye göre, Allah ticareti altı husus bağlamında Kur'an'ı Kerim'de zikir etmiştir. 1- Mal can ve ruhuyla cihat eden mücahitlerin ticareti olduğunu ve bu ticarete işaret eden Saf sûresî 10. Ayet olduğunu söylemektedir. 2- Münafıkların ticaretidir ki hidayeti bırakıp dâlaleti tercih etmişlerdir. Bu ticarete işaret eden ayet ise bakara 16. Ayet olduğunu söylemektedir. 3- Kur'an ile ticarete olumlu manada işaret eden, Fatır 29. Ayetidir. 4-Dünya kul ve köle olanların ticaretidir ki bunlar bu ticaretleriyle ömürlerini dirhem ve dinarlar toplamak surtiyle ömürlerini zayi ediyorlar. Bu hususa işaret eden ayet Cuma 11. Ayettir. 5- İnsanların birbirleriyle olan alışverişine işaret eden Nisa 29.ayettir.6- Has kulların ticaretine işaret eden Nur 37. Ayetidir.³⁶⁵

Yukarıda açıkladığımız kelimelerden “Murabaha” kavramının günümüzde de bir ticaret aracı olarak kullanılmasından dolayı bu kelimeyi de fazla ayrıntıya girmeden kısmen de olsa fikhî boyutuna değineceğiz.

Murabaha: Sözlük anlamı açısından “kâr, artma ve ticari kazanç” anlamlarına gelen“Ribh” kökünden türemiş olan bu kelime “Kazandırma ve kâr hakkı elde etmek anlamlarına da gelmektedir. Terim anlamıyla Murâbaha: Alınan bir malın alış fiyatı ve maliyetinin üzerine belli bir kâr bırakılarak satılması anlamını ifade etmektedir.³⁶⁶ Fıkhî açıdan alışveriş akdiyle alınan malın bedelinin şekilsel açıdan iki ana grupta incelemek mümkündür. Satılmak istenen malın maliyetinden söz etmeden ve kâr oranını açıklamadan yapılan bir satışa bey'ü'l müsaveme” denilir.³⁶⁷ Bugün bu satım şekli yaygınlık kazanmıştır. Malın fiyatını satıcının o malın maliyetini kendi beyanıyla

³⁶³ Elmalılı, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 291.

³⁶⁴ **Kur'an**, Fatır Süresi, Ayet 29-30.

³⁶⁵ Firûz Âbadi, **Besâru zevi't-Temyiz fi- Letâifi el-Kitabil el-Aziz**, Kahire: Lücnütü'l Ehyâü'l Türasü'l İslami, 1996, Cilt 2, s. 295-296.

³⁶⁶ Dönmez İbrahim “Murâbaha” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 148.

³⁶⁷ Fikret Karaman vd. “Müsaveme” **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 502.

belirterek satmasıdır ki, buda güvene dayalı bir satış olmuş olur. Bu satışın Fıkıhtaki karşılığı ise “bey’ü’l emane” kavramlarıyla ifade edilmektedir. Şayet belirlenen fiyat satıcının malı almış olduğu fiyattan daha düşük ise bu işleme “vedia” denilir; şayet satıcı malın maliyetine kâr konarak satarsa bu durumda sözünü ettiğimiz “murâbaha gerçekleşmiş olur. Satıcının söz konusu malı maliyetine eşit olarak satmasına ise “tevliye” denilmektedir. Piyasa hâkimiyeti olmayan müşterilere bu satış cazip ve güvenli gelmektedir. Alıcının böyle bir alışverişte mağdur olmaması için fıkıhta birtakım şartlar getirilmiştir. İki taraflı bu satış muamelesinden dolayı hukuki sonuçlarla beraber buna birtakım kayıtlar eklenerek günümüz finans kurumlarının da özel işlemleri arasına girmiş bulunmaktadır.³⁶⁸

Ayrıca bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun verdiği fetvaya da değinmekte fayda olduğu kanaatindeyim. Murabaha işleminin gerçekleşmesi için aranan şartları ayrıntıya girmeden kısaca değineceğiz. Bizce de şartları oluşmadan yapılan işlemin taraflar açısından olumsuz sonuçları olabilir. Cazipliği ön planda olan bu satış ya da işlemin şartları oluşturulurken tarafların haklarının korunması esas alınmıştır. Bu işlemin geçerliliğini sağlayan şartlar şunlardır: 1-Önceki satış sözleşmesinin sahit olması gerekmektedir. 2-Alış fiyatının taraflar arasında biliniyor olması gerekir.3- Önceki sözleşmede belirlenen fiyat, aynı cins olan başka bir ribevi bir mal yani ödünç olarak yapılan işlemlerde ve alışveriş muamelelerinde karşılığı bulunmayan gerçek ve hükmü fazlalığın olabileceği (Altın, gümüş, buğday, arpa, hurma) gibi ölçülebilen ve tartılabilen bir ile değişmemiş olması lazımdır.4- Kâr edileceği taraflarca bilinmelidir.³⁶⁹ İslam’ın bu konuda belirlemiş olduğu genel olarak finans, iktisad ve ticaret şartlarına aykırı olmaması şartıyla kâr ve zarara ortak olunarak ve bu çerçevede yürütülen ister bireysel ister kurumsal olsun, yapılan ticari işlemde elde edilecek kârın dini açıdan bir sakınca teşkil etmediğini belirtiyorlar. Belirlenen esaslar çerçevesinde uygun bir şekilde katılım bankalarının kâr hesaplarına para yatırmanın, bu bakanın da bu paradan dolayı oluşan kârı iştirakçilerine dağıtmasında bir sakınca bulunmadığını söylüyorlar. Söz konusu kâr oranının diğer bankalarca uygulanan faizle aynı olması, mevzu bahis işlemi faize dönüştürmemektedir. Lakin İslam’ın belirlemiş olduğu genel muamelat şartlarına uygun düşmeyen faiz işlemleri, farklı isimler ve kılıflar uydurularak kimler tarafında

³⁶⁸ Dönmez İbrahim “Murâbaha” TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 148.

³⁶⁹ Dönmez, a.g.m., s. 148.

yapılırsa yapılışın bu sonucu değiştirmediği gibi muameleyi de faize dnüştrmüş olur. Buna göre katılım bankaları tarafından toplanıp sonradan katılımcılarına verilecek kârın fikhî açıdan meşru bir yoldan nemalandırılmış olması lazımdır. Bu kârın helal olması için şu şartların yerine getirilmiş olması gerekir.³⁷⁰

a- Müşareke: Buna göre katılım bankaları ile ve bu bankalara ortak olanların sermayede ortak olmaları ve berber iş yapmaları ve oluşacak olan kâr ve zararı paylaşmalarıdır. Örneğin tarafların ortak bir sermaye ile bir iş yeri açıp işletmeleridir.

b- Mudârebe: Katılım bankaları ile sermayelerine ortak olanlar hem emekleri hem de sermayeleriyle ortak olmaları durumunda bu ortaklığı fiili olarak ticarete dayalı olduğunda ticarete dayalı ortaklık meydana gelmiş olur. Mudârabe; Taraflardan birinin sermaye koymak diğeri ise bu sermayeyi işletmesi ve elde edilen kârı aralarında anlaştıkları çerçeve ve belli bir oranda paylaşmaktır. Şayet bir zarar olmuşsa ve bu zararda işletmecinin bir kastı söz konusu değilse ve sözleşme şartlarına aykırılık olmazsa zarar sermayeden karşılanmak üzere kurdukları işletme türüdür.

c. Murabaha: Bir malı satarken maliyetini müşteriye söyleyerek ve bu maliyetin üzerine kâr bırakarak satma işlemidir. Böyle bir durumda bir alma noktasında yeterli imkânı olmayan kişinin bir katılım bankasına gidip söz konusu malı alabilmesi için o malı taksitle alabileceğini söylemesi üzerine katılım bankası da o malı peşin satın alıp üzerine kâr payını bırakarak müşteriye satmasında bir sakınca yoktur. Ancak dikkat edilmesi husus; malın satışının ilk önce katılım bankasına tarafında gerçekleştirilmesidir. Bu işlemden sonra katılım bankasının söz konusu malı müşteriye satmasıdır. Bu alışverişte bahse konu olan malı satmakta olan firmanın muhatabı konumunda katılım bankası olmalıdır. Katılım bankasının muhatabı ise malı almak isteyen müşteri olmalıdır. Yani alınacak malın faturası katılım bankası tarafında kesilmelidir. Daha sonra yeniden yapılacak bir akit ile müşteriye satılmalıdır. Bu imkânın olmaması halinde en azından; Bunun mümkün olmaması halinde en azından, söz konusu malı alması için müşteriye banka adına bir vekaletin verilmesi gerekmektedir. Bu noktadan sonra katılım bankası ve müşterisi arasında meydana gelen sözleşmeye göre satılan malın müşteriye katılım bankası tarafından satıldığına kanıt olacak şekilde bir ifade eklenmelidir.

³⁷⁰ Kurul Fetvaları, **Katılım Bankalarından Alınan Kâr Payının Hükmü**, <http://www.kurul.diyabet.gov.tr>. 2008-2021, (Erişim Tarihi: 04.Şubat 2021).

Sonuç olarak, bu açıklamalar çerçevesinde ifade edilen şartlar dâhilinde yapılacak bir satım işleminin gerçekleşmesi halinde söz konusu işlemin caiz olduğu düşünülmektedir. Aksi olması halinde ise caiz değildir. Bizce bu bağlam ve şartlar dâhilinde verilen fetvanın daha çok zaruri durumlarda kullanılması gerekir. Bu işlemin azimet ve ruhsat boyutu vardır. Azimeti tercih etmek ruhsatı tercih etmekten evladır. Edindiğimiz izlenimlerde katılım bankalarının yukarıda sayılan şartlara pek riayet ettikleri söylenemez. Bundan dolayı katılım bankalarında işlem yapacak kişi, araştırmasını yapıp şartları oluşturduktan sonra işlem yapmaya geçmelidir

3.1.4. Ğma (غنى)

“Kâfi olmak veya yeterli olmak”³⁷¹ ve “ses” şeklinde iki temel anlamı olan “ğ-n-y/ ” غنى kökü zengin olmak, bir şeyle iktifa edip başkasına muhtaç olmamak, ihtiyacı bulunmayıp müstağni kalmak; bir yerde ikamet etmek ve hayatini sürdürmek anlamlarına gelmektedir.³⁷² “Ğ-n-y” kökünden Kur’an’da 72 ayette hem isim hem de fiil kalıbıyla farklı kelimeler kullanılmıştır.³⁷³ Söz konusu kökün geçtiği ayetlerdeki kelimelerin anlamları, ğ-n-y kökünün temel anlamına yakınlık arz etmektedir. “Ğny” geçtiği ayetlerin çoğunda “fakir” kelimesinin zıt anlamıyla kullanılmıştır.³⁷⁴ “Ğny” kökü istif’al kalıbıyla dört ayette geçmektedir.³⁷⁵ Sülasi fiil kalıbıyla kullanılan ayetlerde “ğny” kökü, sözlük anlamı çerçevesinde herhangi bir “yerde kalıp veya ikamet edip yerleşmek” anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu ayetlerde inkârcıların azaba uğratılmasıyla birlikte bozguncu olan topluluklardan da Kur’an’da söz edilmektedir.³⁷⁶ Ğny” kökünün, fiil olarak kullanıldığı ayetlere bakıldığında ekseriyetle if’âl kalıbındaki formlarının kullanıldığı görülmektedir.³⁷⁷ Ayrıca bu kökten gelen ve sıfat-fiil ve ism-i fail kalıbında olan “el-muğni”, Allah’ın isimlerindedir. Söz konusu bu isim Allah’ın dilediği kulunu fakirlikten kurtarıp zenginleştirmesi anlamına da gelmektedir. Kul ne

³⁷¹ İbn Fâris, **a.g.e.**, s. 815-816.

³⁷² Bkz. Cevherî, Ebu Mansur İsmail b. Hammad, **es-Sihâh Tâcu’l-Luğa**, Kahire: Daru’l-Hadis, 2009, s. 861.; İsfahânî **a.g.e.**, s. 722.; Fikret Karaman, vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 332-333.

³⁷³ Abdülbaki, M. Fuad, **el-Mu’cemu’l-Mufehres**, ğny” md, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1987.

³⁷⁴ Bkz. **Kur’ân** Bakara Sûresi, Ayet 273; Al-i İmran Sûresi, Ayet 181; Nisa Sûresi, Ayet 6; Nisa Sûresi Ayet, 135.; Nur Sûresi, Ayet 33.; Fatır Sûresi, Ayet 15.; Muhammed Sûresi, Ayet 38.

³⁷⁵ **Kur’ân**, Teğabun, 6; Abese, 80/5; Leyl 8; Alak 7.

³⁷⁶ Bkz. **Kur’ân**, Araf Sûresi, Ayet 91-92.; Yunus Sûresi, Ayet 24.; Hud Sûresi, Ayet, 68 ve 95.

³⁷⁷ Bkz. **Kur’ân**, Araf Sûresi, Ayet 48.; Enfal Sûresi, Ayet 19, 25, 74.; Tevbe Sûresi, Ayet 74.; Yunus Sûresi, Ayet 36 ve 101.; **Kur’ân**, Hud Sûresi, Ayet 101.; Yusuf Sûresi, Ayet 67-68; Hicr Sûresi, Ayet 84; Meryem Sûresi Ayet, 42; Nur Sûresi, Ayet 32-33; Şuara Sûresi, Ayet 207.

kadar zengin olursa da olsun onun zenginliği Allah'ın zenginliği karşısında hiç hükmündedir. Çünkü mutlak zengin ancak Allah'tır.³⁷⁸ Allah'a nispet edilerek kullanıldığı ve Allah'a ait fiil olarak ifade edildiği ayet sayısı ise yirmi dördür.³⁷⁹ Ğanî sözcüğünün Allah'a işaret ettiği âyetlerde, konu ve bağlam dikkate alındığında bu sözcüğün Allah'ın varlığının dışında başka herhangi bir varlığa muhtaç olunmayacağı anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda misal verecek olursak, bazı ayetlerde Allah'ın, insanların eliyle yapılan iyilik ve infaklara ihtiyacı olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.³⁸⁰

Kur'an bazı ayetlerde İsrail oğullarının nankörlüklerine değinmektedir. Allah'ın Ğanî olmakla birlikte aynı zamanda hiç kimsenin şükrüne de ihtiyacı yoktur. İnsanı yaratanın Allah Teâlâ olduğu, mülkün onun tarafından yaratıldığı ve ona ait olduğu başka bir ilahin olmadığına Kur'an açıkça işaret etmektedir. Bu minvaldeki ayetler haddizatında Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığına işaret etmektedir.³⁸¹ Bu kelime kök anlamıyla zenginliği ve kazancı ifade eder.³⁸² Varlıklı olup fakir olmayan ve muhtaç durumda olmayan kimse için bu kelime kullanılmaktadır.

“Ğny” kökünden türetilmiş ve sıfat olarak bilinen “ğanî” kelimesi, Kur'an'da bazı ayetlerde Allah'a izafet edilirken bazı ayetlerde ise insana izafet edilmiştir. Çoğulu “ağniya olan Ğanî” insanlarla ilgili daha ziyade maddi zenginlik anlamında kullanılmıştır.³⁸³ “. Gny” kökünden türeyen kelimelerin farklı fiil ve isim kalıplarla Kur'an'da yetmiş üç ayette geçmektedir; aynı kökten gelen ganî kelimesi ise Allah'ın isimlerinden biri olup Kur'an'da on sekiz yerde zikredilmektedir. “Hiç kimseye, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan” anlamına gelir ki. O da mutlak zengin olan, hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan yalnızca Allah'tır.³⁸⁴ O Allah ki mutlak zengindir her şey onun emrinde olup herkes ona muhtaçtır. Hz. Peygamber'in, “Allah'ım! Hak mâbud sensin, senden başka ilah yoktur. Ganîyi- mutlak sensin, biz ise sana muhtacız, bize yağmur gönder” cümleleriyle başlayan yağmur duası Allah'ın mutlak zenginliğine vurgu yapmaktadır.

³⁷⁸ İbn Manzûr, **a.g.e.**, Cilt 17, s. 136.

³⁷⁹ Bkz. **Kur'ân**, Bakara, 267.; Nisa Sûresi, Ayet 131.; En'am Sûresi, Ayet 133.; Tevbe Sûresi, Ayet 28, 74.; Yunus Sûresi, Ayet 68.; İbrahim Sûresi, Ayet 8.

³⁸⁰ Bkz. Bakara Sûresi , Ayet 263-267.

³⁸¹ Bkz. **Kura'an** Neml Sûresi, Ayet, 40. ;Lokman Sûresi, Ayet, 12.; Zümer Sûresi, Ayet 7.

³⁸² Râğib el İsfahâni, **Müfredat**, Mustafa Yıldız, (çev.), İstanbul: Çıra Yayınevi, 2017, s. 722.

³⁸³ Bkz. **Kur'an**, Haşr Sûresi, Ayet 7.; Bakara, 273.; Al-ı İmran, Ayet 181.; Nisa, Ayet 6 ve 135.; Tevbe, Ayet 93.

³⁸⁴ Erkal, **a.g.m.**, Cilt 44, s. 276-278.

Allah'ın dışındaki varlıklara bir zenginlik izafe edilecek olursa bu zenginlik Allah'ın zenginliği karşısında nisbi ve mecazi bir zenginlik olmuş olur. Çünkü Allah'ın bitmeyen bir hazinesi ve rahmeti mutlak zenginliği diğer bütün zenginlikleri ve rahmeti içine alacak genişlik ve büyüklüktedir. İmtihan için dünyaya gönderilen insan için hem yaş sınırı hem de bir zenginlik sınırı vardır. Hiçbir şey insan için sınırsız değildir. Kul için maddi zenginlikten daha önemli olan manevi zenginliktir. Kulun manevi zenginliği elde edebilmesi için de kendisini aşırı hırs koyu cimrilikten koruması gerekmektedir. وَمَنْ يُوقِ شَحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *“Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.”*³⁸⁵ Bu bağlamda gönül zenginliğinin önemli olduğuna Hz. Peygamber (sav)'in şu hadisini örnek olarak verebiliriz. “Zenginlik fazla servete sahip olmak değildir; asıl zenginlik gönlün ihtiyaç duygusundan uzak kalabilmesidir”³⁸⁶

Yukarıdaki bilgiler ışığında “Gına” kelimesinin anlamı hakkında ana hatlarıyla sunlar zikredilebilir:

a- Hiçbir şeye ihtiyaç duymamak: Herhangi bir şeye muhtaç olmamak durumu sadece Allah'ü Teâlâ'ya has bir durumdur. وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ . *“Şüphe yok ki kimseye muhtaç olmayan, her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır.”*³⁸⁷ Allah zatıyla ve bütün ef'alinde mutlak manada zengindir.³⁸⁸ İnsanlar için bu söz konusu değildir. Bu duruma şu ayet işaret etmektedir. يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ *“Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır”*³⁸⁹ Bu ayetin tefsirinde “Fukara” kelimesinin insanda bulunan şiddetli fakr ve aşırı ihtiyaç tutkusunu belirtmek için kullanıldığını kimi müfessir bu kelimeyi mübalağalı bu durumu açıkladığını belirtmektedir.³⁹⁰

b- Fakirlikten zenginliğe yükselmek: Allah ailevi gelir açısında fakir olan Hz. Peygamberi zengin eden, okuma yazması olmadığı halde vahiye muhatap kılan yetim iken barındırandır. Allah fazıl ve ikramıyla fakir ve muhtaç olan herkesi zengin edebilen kimin neye ihtiyacı varsa o ihtiyacı karşılayabilmeye kadir olandır. Hz. Peygamberin yoksulluktan zenginliğe yükselmesinin Allah'ın desteğiyle olduğunu şu

³⁸⁵ Kur'an, Haşir Sûresi, Ayet 9.

³⁸⁶ el-Buhârî, a.g.e., (Rikâk”, 15), s. 1119.

³⁸⁷ Kur'ân, Hac Sûresi, Ayet 64.

³⁸⁸ Beydavi, a.g.e., s. 683.

³⁸⁹ Kur'ân, Fatır Sûresi, Ayet 15.

³⁹⁰ Beydavi, a.g.e., s. 841.

ayet bize anlatmaktadır. “وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ” Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi? ³⁹¹ Muhammed Abduh bu ayeti tefsir ederken şunları söylemektedir: Peygambere işaret ederek, fakirlikten sonra Allah’ın kendisini ve berberindekilerini zengin kıldığını dile getirmektedir. Ayrıca Müslümanların zenginleşmesine sebep olan kılıçla yapılan savaşlardır ki bu savaşlardan sonra büyük ganimetler elde edilmiştir. Diğer bir sebep ise Hz. Peygamber’e itaat ve onun yolunu takip etmeleridir. Abduh o gün Müslümanların elde ettiği ganimet ve başarının Allah’ın yardımını sayesinde olduğuna vurgu yapmaktadır. Elde edilen bu yardım ve ganimet Allah’ın onlara ikram etmesidir ki bu ikramın yapılmasına en büyük etken Müslümanların o gün Peygambere itaatlerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü o gün Müslümanlar doğuda ve batıda elde ettikleri zaferlerle çok sayıda ganimet elde etmişlerdi. Toplumsal konulara ağırlık vererek tefsirini yazan Abduh bu ayetle bağlantılı olarak Müslümanların bugün acınacak bir durumda olduklarını dile getirmektedir. O, bu duruma sebep ise ümmetin Selefî Salih’inin yolunu takip etmemelerini göstermektedir. Ona göre şayet bugün ümmet bir daha Selefî Salih’inin yolunu takip ederse eskiden Allah’ın gönderdiği yardımlar gelmeye devam edecektir. Bu yardımlarla birlikte Müslümanlar izzetlerine kavuşup zilletten kurtulmuş olacaklardır. Ne yazık ki bugün İslam ümmeti kendi zevk ve heveslerinin peşine düşerek nefsinin tatmin etme çabasıdadırlar. Bu durum daha önce sayesinde zengin oldukları ve izzetlerini elde ettikleri dinlerinden lakayt kalmalarından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de bu vaziyet, sonuçta Müslümanların izzetlerini kaybetmelerine ve zillete düşmelerine zemin oluşturmuştur. Müslümanların bu duruma düşmelerinin arkasında Yahudi ve Hristiyan ittifaklarının olduğu bilinmektedir. Zira onlar Müslümanları zillete düşürmek için çoğu zaman ittifak halinde olmuşlardır. Müslümanlardan kim onlara tabi olursa bilsin ki onların Müslümanların aleyhinde olan ittifaklarına ve düşmanlıklarına ortak olup onlara destek olmuştur.³⁹² Bizce de Abduh’un bu görüşleri makul görüşlerdir. Müslüman toplumu kendisine ait değerlere yakınlık gösterip o değerleri maddi ve manevi olarak hayatına yansıttığında, geçmişte olduğu gibi bugün de Allah’ın yardımına mazhar olabileceklerdir. Değerlerimize yabancılaştıkça kendi geleceğimize ve bizden sonra gelecek nesillere bize ait olan hiçbir şeyi de aktarmamış oluruz. Kısacası bizler İslam toplumu olarak Allah’a imandan sonra

³⁹² Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî, *Tefsîru Cüz’i ‘Amme*, Riyad: Darü es-Serya, 2002, s. 237.

Peygamberin yolunda yürüdüğümüz müddetçe dünyalık ve zenginlik bir vesile ile bize gelecektir. Tıpkı İslam'ın bidayetinde Müslümanlar, samimiyetle inandıkları değerler sayesinde kısa bir zamanda birçok zafere imza atmaları gibi olur. Kanaatimizce Elde ettikleri her başarının arkasında Allah'ın inayet ve yardımından başka bir şey yoktur. Dolayısıyla Allah, fakir iken bir kişiyi zengin etme gücüne sahip olduğu gibi; zengin iken de onu fakir etme gücüne sahiptir.

c- Sahip Olunan Kişilik Açısında Zenginlik: Kur'an kişilerin sahip olduğu maddi imkanlara göre nasıl davrandıklarını veya nasıl davranmaları gerektiğini "ğına" kelimesinin geçtiği ayetlerde de işaret etmektedir. Kur'an zengin olanlar için iffeti emretmektedir. **وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ** "Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin" Burada ist'ifaf'tan bir taksir vardır ki bu da yetimin malının yenilmemesi hususunda mübalağa bildirmektedir.³⁹³ Yine burada ist'ifaf kişinin sahip olduğu yani vasinin kendi malından yararlanmaması anlamında değildir. Aksine kişinin malından yararlanması bir iffetsizlik değildir. Burada kast edilen husus zengine emanet edilen ya da himayesindeki yetim olan çocuğun malına dokunmamasıdır. Yani onun dokunmasını kendi onuruna yakıştırmamalıdır. Ancak himayesindeki yetimin malına muhtaç olması halinde kişi o maldan iyilikle yiyebilir. **وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ** "Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin."³⁹⁴ Razi burada vasi için bir muhtaç olması halinde ihtiyacı kadar yetimin malından yararlanabileceğine dair bir izin olduğunu belirtmektedir.³⁹⁵ Kurtubi bu ayetin tefsirinde birkaç noktaya değinmektedir. Bu noktalardan birisi başkasına ait olan bir malın, sahibinin rızası dışında yemenin yasak olduğudur. Ona göre bu hususa işaret eden çok sayıda muhkem ayetler bulunmaktadır.

Kısacası Nisa 6.ayet hakkında derlediğimiz bilgiler doğrultusunda şu kanaate vardık. Zengin kişinin her durumda müstağni bir şekilde davranması lazımdır. Özellikle mesele yetimin malı olunca daha dikkatli olması ve zaruret dışında veya yetimin menfaati dışında onun malına dokunmaması gerekir. Asla yetimin malı zenginliğe basamak olmamalıdır. Toplumda yer alan bir kesim vardır ki fakir oldukları halde zenginmiş gibi görünüyorlar. Bu kesim kendilerini asla zengin göstermek gibi niyetleri

³⁹³ Bkz, Zemahşeri, **a.g.e.**, Cilt 2 s. 27.; Kurtubi, **a.g.e.**, Cilt 9, s. 76.

³⁹⁴ **Kur'ân**, Nisa Sûresi, Ayet 6.

³⁹⁵ Razi, **a.g.e.**, Cilt 9, s. 197.

yoktur. Ancak bunlar sahip oldukları dini iffet ve insanlardan müstağni olmak duygularından ötürü toplum tarafından zengin olarak görülürler. Gayrı meşru olmayan ve gerekli mazeretinden dolayı çalışma imkânı elde etmediği halde kimseye muhtaç olup el açmayan kimseler vardır. Ayette de ifade edildiği gibi bunlar hem asil hem de iffetli kimselerdir. Bunları ancak işin erbabı olan kimseler onların simalarından tanırlar. Bunlar yüzlerindeki nur ve alınlarında bulunan secde izi ile tanınırlar. Aslında bunların gönüllerinin zengin olması ile birlikte sergiledikleri onurlu ve kibar davranışları sanki bazı gelir kaynaklarının olduğu izlenimini de vermektedirler. Bunlar aynı zamanda aza kanaat eden ve kimseye el açmak istemeyenlerdir. Nitekim bunlar haytalarından pek şikâyet etmeyen kimselerdir. Şair kanaati ehli olmayı güzel bir şiir ile dile getirmektedir: “Hayat kanaat ettiğin kadar hayattır! Bazen mal çok olur; fakat insan yine fakirdir.”³⁹⁶ Kur’an söz konusu kesimi bize şu ayette tarif etmektedir: “Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığımız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.”³⁹⁷ Kur’an inkarcıların sahip oldukları mal ve zenginliğin yanı sıra çocuklarına da işaret etmektedir. Söz konusu mal ve evlatlarının Allah’ın huzurunda onlara bir fayda vermeyeceğini de Kur’an hatırlatmaktadır. Ayrıca bu zenginlikleri ilahi azaptan kurtulmaları için kendilerine fayda sağlamayacaktır. Zenginlikleri ve malları onlara bir gölge dahi olmayacaktır. Nihayet onları cehennem ateşinin alevlerine karşı da korumayacaktır.³⁹⁸ Ğına kelimesi çerçevesinde buraya kadar derlediğimiz bilgileri Sedat Tortumluoğlu özetle şunları söylemektedir:

- a- “Herhangi bir şeye ihtiyaç duymaksın zatıyla zengin olmak anlamındadır. Bu anlamda zenginlik sadece Allah’a mahsus bir zenginliktir.
- b- Bir vesile veya bir alet aracılığıyla zengin olmak veya kazanç elde etmektir.
- c- Çok muhtaç durumda iken kazanç elde etmek anlamındadır.”³⁹⁹

³⁹⁶ Bakz. Nesefî, **a.g.e.**, s. 180.; Hayrettin Karaman ve Diğerleri, **a.g.e.**, s. 427; İsfahânî **a.g.e.**, s. 722.

³⁹⁷ **Kur’ân**, Bakara Suresi, Ayet 273.

³⁹⁸ Bkz. **Kur’ân** Hakka Suresi, Ayet 28.; Mesed 2.; Âli İmrân Süresî, Ayet 10.; Şuara Süresî, Ayet 207.; Mürselat 31.

³⁹⁹ Sedat Tortumluoğlu “**Kur’an Açısından Eş’arî’nin Kesb Doktrini**” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 1998, s. 43.

Buraya kadar derlediğimiz bilgiler doğrultusunda Kur'an'da Ğına kelimesinin farklı anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dünya hayatı açısından ve sosyal döngü açısından zenginlik önemli bir faktördür. Ancak söz konusu zenginlik haksız bir kazançla elde edilmişse bu zenginlik geçici hayatın süsü olabilirken; ancak uhrevi açıdan o malın kişiye bela ve azap olarak döneceği unutulmamalıdır. Mutlak manada müstağni olan Allah'tır. Hiçbir şeye muhtaç olmayan her şeyin kendisine muhtaç olan yine Allah'tır. Ğani sıfatı Allah için söz konusu olduğu gibi insan için de söz konusudur. Ancak insandaki zenginliğin kaynağı da Allah'tır. Beşerin zenginlik namına sahip oldukları şeyler Allah'ın sahip olduğu şeyler karşısında yok hükmündedir. Ayrıca maddi zenginlikten çok manevi zenginliğin önemli olduğu da unutulmamalıdır. Bir kimse de iman olmazsa onun sahip olduğu servet dünyalar kadar olsa ve bütün bu servetini ateşten kurtulmak için verse de yine kendilerini ateşten kurtaramayacaklardır. *“Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiçbirinden kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem veren bir azap vardır; hiç yardımcıları da yoktur.”*⁴⁰⁰ Demek ki zenginliğin maddi boyutunun bir yere kadar insana faydası olsa da esas manevi boyutuyla insana fayda veren zenginlik önem arz etmektedir.

⁴⁰⁰ Kur'an, Ali İm'ran Sûresî, Ayet 91.

SONUÇ

Bir şey elde etmek ve kazanmak için gösterilen çaba ve gayrete, Arap dilinde kesb olarak bilinmektedir. Etimolojik olarak bu kavrama anlam veren dilbilimcileri, bu kavramı birbirine yakın ifade ve anlamlarla açıklamaya çalışmışlardır. Çoğuna göre menfaatin celbi ve zararın def edilmesi anlamına gelmektedir. Dil bilimcileri kendisiyle bir kazanç elde edilmesine vesile olan birçok aleti bu kelimeden türeterek isimlendirmişlerdir. Hatta rızık arayışında çaba içerisinde olan bazı hayvanları da bu kelimeden isimler türeterek isimlendirmişlerdir. Kur'an'da birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlar üzerinde Tefsir bilim dalında birçok çalışmalar yapılmıştır. Bugüne kadar birçok makale ve tezler yazılmıştır. Kur'an'da geçen kavramlar arasında Kesb kavramı da önemli bir kavramdır. Kur'an'da kesb kavramı müteaddit ayetlerde zikir edilmesine rağmen Kur'an'i açıdan bu konu fazla bir araştırmaya tabi tutulmamıştır. Araştırmacılar daha çok bu kavramı Kelami boyutuyla ele almışlardır. Kelam sahasında otoriter olan birçok bilgin kavramı tartışmışlardır. Yaptıkları tartışma özellikle kula ait eylemlerinin yaratıcısı ve kesb edicisi kimdir? Sorusuna cevap aramışlardır. Farklı kelam ekollerine mensub söz konusu bilginler bu kavram hakkında kendi ekollerinin düşüncelerini veya bireysel düşüncelerini delillerle ortaya atmışlardır. Kelam ekolleri arasında önemli bir yeri olan Mu'tezile mezhebi mensupları: Kullara ait olan eylemler ve elde edilen kazançlar kulların yaratmasıyla olmaktadır. Onlara göre kul fiilinin yaratıcısı olduğu gibi kesbinin de yaratıcısı konumundadır. Kul kendi kesbinin ve fiilinin yaratıcısı olduğu için yaptığı eylemlerinden sorumludur. Eğer eyleminin yaratıcısı Allah ise o zaman kula verilecek ceza zulüm olur. Onlara göre kulda sadır eylemlerin şer olsun hayır olsun Allah yaratmaz. Ayrıca Allah'ın şer ve çirkin olan şeyleri yaratmaz. Onlar diyorlar ki Allah kullarının fiillerini yaratmış olsaydı Allah'ın oturan kalkan, yiyen, içen, gezen hatta çok illeri giderek Allah'a kötü şeyleri bile isnad ediyorlar. Kendilerince kulun fiillerini yaratan kula benzer düşüncesindedirler. Mutezile bu görüşlerini ayetlere dayandırmaktadır. Kelami ekollerden Cebriye kulun fiilinde hiçbir etkisinin olmadığını, kul yaptığı her eylemi yapmak zorundadır. Onlara göre kulda ne ihtiyar vardır ne de irade. Kul adeta Rüzgârın önünde bir yaprak misalidir. Gerek Mutezilenin gerekse cebriyenin görüşleri birçok ayetle çelişmektedir. Ehli sünnet cenahında yer alan Eşari ve Maturidi mezhepleri bu konuda aralarında önemli bir muhalefet görülmemektedir. Her

iki ekole göre de Allah kula ait olan tüm fiillerinin yaratıcısıdır. Eş'ari. fiili işleme kudreti fiile yakın bir zamanda Allah tarafında yaratılırken, Maturidi kanadı ise kul önceden var olan bir kudretle eylemini gerçekleştirdiğini söylemektedirler. Her iki ekol da kul eylemini hadis bir kudretle yaparken Allah'ta kadim bir kudretle onların eylemlerini yaramaktadır. Kul onlara göre eylemlerin akıl ve ihtiyarıyla yatığından eylemlerinden sorumludur. Mâturidî kesb araçla yapılanlardır. Onlara göre fiillerin meydana gelmesinde irade ve kudret önemli iki etkidir. Ve kesb insan için bir sıfat konumundadır. Yaratma ise Allah'a ait olup ve araçsız yapılmaktadır. Eşariler her ne kadar insanı fiilini kesb eden olarak görse de iktisabın insanda zorunlu bir hareket olduğunu söyleyerek Cebriyeye yakın bir görüş belirttiği için Cebr-ı Mutavvasıt olarak adlandırılmışlardır. Eş'ari "Allah her şeyin yaratıcısıdır." Ayetini delil olarak göstererek kulun fiillerinin tümünün yaratıcısı Allah olduğunu söylemektedir. Yaratmak ancak bir şeyi yoktan var edene mahsustur. O da ancak Allah için söz konusudur." Kesb konusu denilince daha çok Eş'ari mezhebi ön plana çıkmaktadır. Eş'arı insanın eylemlerini ihtiyari ve iztirari olarak ikiye ayırmışlardır. Elin titremesi iztirari olurken. Kişinin yemek yemesi su içmesi ders çalışması ise ihtiyari eylemlerdir. Şia, Mu'tezile Cebriye ve diğer fırkalar Ehli sünnet cenahının kesb anlayışını eleştirmişlerdir. Bunu kul Allah arasındaki bir ortaklık olarak nitelendirmişlerdir. Kelamcılardan derlediğimiz bilgiler bağlamında kısaca şunu diye biliriz ki kesb hala gerçek manada mahiyeti anlaşılmamış bir konu olduğu gerçektir. Nitekim bu konuda derlediğimiz mezkûr tartışmalar bizi bu sonuca götürmektedir.

Kesbi Kur'an'ı Kerim açısından değerlendirdiğimizde ise: Bu kavram Kur'an'da altmış sekiz ayette geçtiğini görmekteyiz. Kesb Kur'an'da Farklı kalıp ve zaman kipleriyle geçmektedir. Bu kavramın geçtiği ayetlerin her biri kesbin farklı bir boyut ve anlamını bize aktarmaktadır. Kesb Kur'an'a göre kişinin imanına, küfrüne, itaatına, isyanına, iyiliğine, kötülüğüne, fedakarlığına, samimiyetine, maddi kazancına, manevi kazancına, salih ameline, infakına, evladına, lehine ve aleyhine olan amel ve davranışlara işaret etmektedir. Bu özelliklerinden dolayı kesb kulun dünya ve ahiret hayatı açısından önem arz eden önemli faktördür. Kesb sonuçları itibarıyla kişi için dünya hayatına faydası ve zararı olan bir husus olduğu gibi; kişinin ahiret hayatına ise sevap- günah, mükafat-ceza veya cennet ve cehennem olarak karşısına çıkacaktır. Bu nedenle Kul hem bu dünyada hem de ahirette kesbinin semeresini almaktadır. Kulun

iyi bir kesbi yani iyi amelleri onun lehine olurken; kötü amelleri ise aleyhine olacaktır. Adil olan Allah adaletiyle kuluna zerre kadar zulüm etmez. Kul bu dünyada iken yaptığı iyi işlerinin ve güzel amellerinin karşılığını ilahi rahmet gereği birkaç kat misliyle alacaktır. Bunun sebebi Allah'ın rızası kulun iyi amellerinde olmasındadır. Zira kul iyi eylemlerini Allah'ın rahmetiyle yaparken; kötü eylemleri ise Allah'ın rızası olmadığı halde nefsinin isteğiyle yapmıştır. Diğer taraftan Allah Kuluna ait kötü amellerini ya bağışlar ya da sadece misliyle cezalandırır. Her iki durumda da Allah'ın rahmeti ön plandadır. Kul bütün varlıklar arasında kesbinin hesabını mutlaka görecektir. Çünkü kul kendisine verilen akıl sayesinde düşünen, sorgulayan, araştıran, neyi niçin ve nasıl yapacağını ya da yapması gerektiğini bilen bir varlıktır. Onu diğer varlıklardan ayıran en önemli husus ta Allah'a kul olmayı kabul etmesidir. İşte bu kulluk vazifesini kendi iradesiyle seçtiğinden dolayı her ameli kaydedilmekte iyi-kötü hiçbir ameli kayıp olmayacaktır. Bu nedenle Kur'an'ın kul kesbinde dolayı rehin olacaktır. Ayeti yabana atılmamalıdır. Kulun rehin duruma düşmesi iyiliklerinden dolayı olmadığını müfessirler tefsirlerinden belirtmişlerdir. Yine müfessirler kul kötülüklerinin rehini ve tutsağı olduğunu belirtmişlerdir. Kesb insanın hem dünya hayatındaki sorumluluğuna hem de uhrevi hayatın sorumluluğuna da işaret etmektedir. İnsanda iradenin varlığı kesbin sorgulanmasına kapı aralar. Kur'an her kesb sahibinin kesbinin karşılığı cinsiyet farkı gözetmeksizin verileceğini belirtmektedir. Yine Kur'an Allah'ın, iyi amellerin birkaç katıyla mükafat olarak karşılığını vereceğini belirtirken; kötü amel ve eylemlerinin ise misliyle cezalandırılacağını ya da affedilebileceğini belirtmektedir. Kur'an kişinin dünyada kazandığı temiz kazançların helal olanını övmüş ve bu kazançlarda sadaka ve zekât verilmesin emretmiştir. Kur'an kulun bu dünyada başına gelen olumsuz hadisler ve musibetler, hasatlıklar kulun kendi kesbinin karşılığı olduğunu söylemektedir. Kul icara ettiği kesbini iyilik minvali üzerinde icra etmeye çalışmalıdır. Kendisine başkasına ve çevresine dünya ve ahiret hayatına olumsuz yansiyacak eylem ve davranışlardan uzak durmalıdır. Çünkü dünyada insanların kötü kespleri yüzünden kara ve denizde dengesizlik ortaya çıkmakta ve hayat fesada uğramaktadır. Bugün dünyanın ekolojik dengesinin bozulması insanın kötü eylemleri ve sorumsuzca yaptığı davranışlarından kaynaklanmaktadır. İnsanın kötü kesbi yüzünden dünyada günde binlerce insan haksız yere öldürülmektedir. Dünyada her gün binlerce kişi evini yurdunu terk etmek zorunda bırakılıyor. Yine insanın kötü kesbinden dolayı her gün binleri bulan masum çocukların

canına kıyılıyor. Dünyada cereyan eden hadiseler terör eylemleri, savaşlar, kadın cinayetleri, hırsızlık gasp eylemleri hepsi insanların kötü kesbinin sonucudur. Hatta Kur'an diyor ki eğer Allah insanı kötü kesb ve eylemlerinin hemen ardında cezalandırmış olsaydı yeryüzünüzde debelenen bir canlı dahi kalmazdı. Kısacası Kur'an, hangi türden olursa olsun tüm işlenen ve kazanılan kesbin mutlak surette bir sorumluluğunun olduğunu ve kesinlikle değerlendirileceğine vurgu yapmaktadır. Çünkü kesb'ler, gerek dünyada gerek ahirette Allah'ın ilminden ve adaletinden asla kaçınılamayacak bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Kur'an adalete ve ilme dair kavramları bazen kesb'ile birlikte zikretmektedir. Kesb, gayret ve amel değildir. Aksine gayret ve amel neticesinde meydana gelen bir sonuçtur. Bu itibarla sıklıkla amellerle karıştırılan kesb'in insanlarda müsbet yönde faydalara dönüşebilmesi için mutlaka niyetlerin ve amellerin sâlih olması elzemdir. Niyetin ve amellerin sâlih olmaması ise kesb'lerin değerini ve etkisini olumsuz yönden etkilemektedir. Kur'an'da kesb anlam olarak kişinin sorumluluğuna işaret etmektedir. Söz konusu bu sorumluluğu dünya ve ahiret hayatı açısından önem arz etmektedir. Bu sorumluluğun olmasının bir sebebi kişinin akıllı ve irade sahibi olmasına işaret etmektedir. Bu irade ve akıl yetkinliği kesb ile yakın ilişkilidir. Çünkü iradenin olması kesbin elde edilmesinde önemli bir etkendir. Söz konusu iradenin müsbet kullanılması iki hayat için de önem arz etmektedir. Dolayısıyla kesb dünyevi hayatta maddi ilerleyişimize katkı sunarken; uhrevi hayatımızda da manen yükselmemize vesile olacaktır. Kişi her türlü faaliyetlerinde ilahi ve evrensel değerleri göz önünde bulundurarak hareket etmesi gerektiği gibi kesbinde ve kazancında bu değerleri göz önünde bulundurmalıdır. Söz konusu bu değerlere bağdaşmayan her eylemi, kazancı veya kesbi kendisi ve içinde yaşadığı toplum açısından olumsuz sonuçları doğuracaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Halil Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b Amr b.Temim el- Ferahidi, **Kitabü'l-Ayn**, Beyrut: Darü'l el-Kutübü'l –İlmiye, 2003.
- Abası Yanık Sait Faik, **Türkçe Sözlük**, Cilt 1-2, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998.
- Abdulbari, Muhammed Davud, **el-İrade**, İskenderiye: Darü'l Ma'rifetü el-Camie, 1996.
- Âdem, İbrahim, Müslim, Muhammed, **Müessesetü-et-Tefsirü'l Mevduii lil-Kur'an'ı Kerim**, Riyad: Merkezü-et Tefsiri-lı Dirasetil-el Kur'anîye, 2019.
- Ali, el-Kari Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, **Fıkhül el-Ekber Ali el-Kari Şerhi**, Kahire: Darüil el-Kütübül Arabiyet'ül el-Kübra, 2006.
- Abdulrahman, Mahmood, “Kur'an'ı Kerim'in Işığında Kesb Nazariyesi” **İnternational Seminar on İslamic Thought**, 2018, <http://www.ukm.edu.my> (Erişim Tarihi: 20.05.2021).
- Ahmet, Yusuf Hilmi, **en-Nesri, Etticaret'ü fi Menhecil İslam**, <http://www.alkhaleeiae.odn.ampproject.org/v/s/>. 27 Mayıs 2021. (Erişim Tarihi: 20.08.2021).
- Aydın, Hüseyin, “Eş'ari'nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi” **İslami İlimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2011.
- Bağdâdi, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî **Kitab'ü'l usül ed-Din**, Beyrut: Darü'l Kütüb, 2001.
- Beydâvî Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el Beydâvî, **Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl**, Beyrut: Dar Al- Merrafah, 2013.
- Beşir Ahmed Süleyman Yunus, **Merkez'ü'l Tehmil'ü'l Mean-i Kelima'tü'l el Kur'an**, Kelime, kelime Kitab'ü Mean-ii Kelima'tü'l el- Kur'an, 1431 Medine, www.quranwords.com. (Erişim Tarihi: 01.01.2021).
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Muvazzah İlmi Kelam**, İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Bursevi, İsmail Hakkı, **Ruhû'l Beyan**, Yahya Demirtaş (çev.), İstanbul: Muallim Yayınları, 2017.

- Cemel, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî, **Haşiyet'ü'l Cemel Alel Tefsîrü'l-Celâleyn**, Dîmeşk: Müesseset'ü er-Risale, 2018.
- Cevherî, Ebu Mansur İsmail b. Hammad, **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa**, Kahire: Daru'l-Hadis, 2009.
- Cübran, Mesud, **Mu'cem el Lüğaviyye Asriyye**, Beyrut: Darü'l ilmi lil-Melayin, 1992.
- Çorbacı, Gassan Mahmut, **"Kur'an'ı Kerimin Işığında Malın Kesbi"** Gazze İslam Üniversitesi Usûlu Din Fakültesi, 2015.
- Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Hanbeli Ebu'l Ferec, **Zadül Mesir fi İlmi et-Tefsir**, Beyrut: Mekteb'ü'l İslam, 1984.
- Çınar Bayram **"Kelam Geleneğinde Kesb Teorisi"**, Kafkasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 15, 2021.
- Cürcani, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcani el- Hanefi, **et-Tarifât, "Kesb"** Kahire: Dar'ü'l Fazile.
- Düzgün, Esen Ay, **Sistemâtik Kelam**, Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2011.
- Dönmez İbrahim Kâfi **"Murâbaha," TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, **el Luma**, Londra, 1955.
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, **Şifâ'ü'l-'alîl fî mesâ'ili'l-ğazâ' ve'l-ğader ve'l-ğikme ve't-ta'îl**, Kahire: Darü et-Türas, 2017.
- Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Zâdü'l-mesîr**, Beyrut: Darü İbn Hazim, 2002.
- Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, **Muhtârü's Şihâh**, Beyrut: Mektebet'ü Lübnan, 2008.
- Ebü'l-Hasen, Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, **Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl**, Beyrut: Darül el-Kutubül İlmiye, 2004.

- Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, **Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl**, Beyrut: Darül el-Kutubül İlmiye, 2004.
- Ebu, Hanîfe, Numan b. Sabit Ebû, **el-Vasiyye**, Beyrut: Darü ibn'ü Hazm, 1997.
- Ebû, Hanîfe, Numan b. Sabit Ebû Hanîfe, **el-Fıkhü'l Ekber**, Haydarabad: Dairet'ü Mearif el-Osmaniye, 1979.
- Ebü'l Kasım Selma el-Ensari en-Nisaburi, **el-Ğünye**, Kahire: Dar'üs Selam, 2010.
- Ebu, Muhammed, Nuruddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr es-Sabuni el-Buhari, **el-Bidayemin el-Kifaye Filhidayeti fi üsulü ed-Dini**, Mekke: Darü el-Mearif, 1969.
- Ebu, Muhammed, Nuruddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr es-Sabuni el-Buhari, **Safettü-et Tefasir**, Beyrut: Darü'l el Kurân'il Kerim, 1981.
- Ebu, Osmân İsmâîl b. Abdirrahmân b. Ahmed b. İsmâîl es-Sâbûnî en-Nîsâbü'rî, **Akidet'ü es-Selefi ve Ashabü'l Hadis**, Riyad: Darü'l Asime, 1998.
- Erel, Sami, Turan, “Mu'tezile ile Eş'arilik Arasında Kesb Tartışmaları” (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), 29 Mayıs Üniversitesi SBE, 2016.
- el-Âlûsi, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsi, **Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Ğur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Meşânî.** Beyrut: Darü'İcarü'l Türa el-Arabiye, 2008.
- el- Askeri, Ebu Hilalel-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askeri **el- Furuk el-Lüğaviye**, Kahire: Darü'l ilmi ve Sekafeti, 1987.
- el-Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, **el-Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl**, Beyrut: Dar Al-Merrafah, 2013.
- el-Beyhaki, Ebu Bekr Ahmet b. El-Hüseyni bin. Ali, **el-Camiü'l Şuabu'l-İman**, Riyad: Mektebet'ü er-Rüşd, 2003, Cilt 2, s. 389.
- el-Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî **el-Mezahibü'l el-Erbeet'ü** Beyrut: el-Mektebetü'l el- Asriye, 2004.
- el-Cessas, Ebu Bekir Ahmet b. Ali er-Razi, **Ahkamü'l Kur'an**, Beyrut: Darü'l İhyaü'l el-Kutub el-Arabiyye, 1992, Cilt 2, s. 174.

- ed-Dâmiğânî, Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmiğânî, **Islâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l Kurâni'l-Kerîm**, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1983.
- el- Eşkeri Muhammed Süleyman el- Eşker, **Zübdetü et-Tefsir**, Medine: Darü el-Nefais, 1995.
- el- Mâturidî, Ebu Mansur el- Mâturidî, **Te'vilatül Kur'an**, İsatnbul: Darü'l Mizan et, İstanbul, 2005.
- El-Mecmeü-l el-Vataniyetü'l Lil Teknolojye, **Kitabü'l el-buy'u**, <http://www.hadith.aleman.net>. (Erişim Tarihi 03.05.2020).
- El- Mevsuetü'ı el-Hadisiyye, **Şüruhul Ehadis**, <http://www.dorar.net>, (Erişim Tarihi: 03.05.2020).
- el-Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî “ **Muhtasarı Sahih-i Müslim**” Beyrut: el-Mekteb'ül el-İslami,1987.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el-Kurtubî el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an**, Beyrut: Müesseset'ü er- Risale, 2006.
- es-Sabuni, İmam Ebi Osman İsmail bin. Abdurrahman **Akidetü es-Selef ve Ashabü'l Hadis**, Riyad: Darü'l Asime, 1998.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî **Kitab'ü'l usül ed-Din** Beyrut: Darü'l Kütüb, 2001.
- er-Razi, Ebu Abdillâh (Ebül Fazl) Fahrüddin Muhammed b.Ömer b.Hüseyn er-Razi et Taberistani, **Mefâtiühül el-Gayb**, Beyrut: Darü'l el-Fikr, 1981.
- es- Sabuni Ebu Muhammed Nuruddîn Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr es- Sabuni el-Buhari, **el-Bidaye min el-Kifaye Filhidayeti fi üsulü ed-Dini**, Mekke: Darü el-Mearif, 1969.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, “**Kitab'ül el-Kesb**”, Beyrut: Darü'l Besari'ül İslamiye, 1998.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el Horâsânî et-Teftâzânî, **Şerhi'l- 'Aqâ'idi'n-Nesefiyye**, Beyrut: Darü İhya et-Terasü'l el Arabiye, 2014.

- et-Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, **Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân**, Beyrut: Darü'l el-Mürteda, 2006.
- ez-Zemahşeri, Ebü'l-Kasım Mahmud b.Ömer b.Muhammed el-Harizmi ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, Riyad: Mektebet'ül Abyekan, 1998.
- ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ḳâmûs**, Kesbe Kavramı Tab'etü'l, Kuveyt: 1998.
- Enis, Müntesir, Halfullah Ahmet, **Mu'cem'ü-l Vasit**, Kahire : Mektebet'ü eş- şüruku ed-Devliye, 2004.
- en-Nesefî Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd **Medarikut Tenzil-ve-Hakaikut-Te'vil Diyarbakır**: Seyda Yayınları, 2018.
- Erkan, Mehmet, “Zekât”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 44, Türkiye Diyanet Vakıfları Yayınları, İstanbul, 2013.
- Fazl, b. Hasan Eminü'l-İslam Ebu Ali b. Hasan Tabersi, **Mecmeu'l Beyan fi Tefsir'l Kur'an**, Beyrut: Darü'l Mürteda, 2006.
- Fettah, İrfan Abdülhamîd,” Cebriye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Firüz, Âbadi, **Besâru zevi't-Temyiz fi-Letâifi'l el-Kitabil el-Aziz**, Kahire: Lücnütü'l Ehyâü'l Tûrasü'l İslami, 1996.
- Firûz, Âbadi , **Besâru zevi't-Temyiz fi- Letâifi el-Kitabil el-Aziz**, Kahire: Lücnütü'l Ehyâü'l Tûrasü'l İslami, 1996.
- Görgülü, Hasan Ali, “**İmam Muhammed eş- Şeybanî'nin Kitabü'l Kesbi ve Kazanç Hakkındaki Görüşleri**” Hukuku Araştırmalar Dergisi, Sayı 16, 2010.
- Haccâc, Muslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî , **el-Câmi'u's-şâhîh**, Merkez'ü Fecr lil-Tibae, 2003.
- Hasan Mervan Hemud, **Kitabü'l Kaza_i vel-Kaderi**, Medine: Mektebetü'l Melik Fehd el-Vataniye,2019,
- Halfü'l Asabi, Zebin, “Kur'ân'ı Kerim'de Ticaret ve Delilleri” **Mecelletü'l Camietü'l Enabir Lil Ulumül İslamiye**.

- İbnu'l Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Hanbeli Ebu'l Ferec, **Zadül Mesir fi İlmî et-Tefsir**, Beyrut: Mekteb'ü'l İslam, 1984.
- İbn Side, Ali b. İsmail ibn. Side, **el-Muhkem ve'l-Muhitü'l A'zam**, Riyad: M'ehedi el Mehtutaü'l el-Arabiyye, 1972.
- İbn-Kesir Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Tefsîrü'l-Şur'ânî'l-'azîm**, Kahire: Müesseset'ü Kurtebetün, 2000.
- İsmâîl es-Sâbûnî en Ebu Osmân İsmâîl b. Abdirrahmân b. Ahmed b. İsmâîl es-Sâbûnî en-Nisâbûrî, **Akidet'ü es-Selefi ve Ashabü'l Hadis**, Riyad: Darü'l Asime, 1998.
- Kaysî, el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Tefsîrü'l-Şur'ânî'l-'azîm**, Kahire: Müesseset'ü Kurtebetün, 2000.
- Kâdi Abdilcebbâr Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el Hemedânî, **Şerhu'l- Usûli'l-Hamse**, Kahire: Mektebet'ü Vehbe, 1997.
- Kadı, Abdulcebbâr, **Şerhu'l usûli'l-Hamse**, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kayıoğlu, Nurullah, "Kur'an'da İnsan Fiillerinin Ahlaki İçeriği" **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**: Cilt 33, Sayı 23, 2010.
- Karaman, Karagöz, Paçacı, Canbulat, Gelişgen, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karaman, Çağrııcı, Dönmez, Gümüş, "**Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**", Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2017.
- Karakaya, Tuğba, **Küreselleşme Sürecinde Ticaretin Önemi ve Pazar Payı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, SBE, 2013.
- Keskin, Yakup "Beşerî Sorumluluk ve Fazıl el-Mikdad es-Suyuri el-Hilli'ye Göre Amellerin Yaratılışı," **Kelam Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2010.
- Koçyiğit, Talat, "**Hadisçiler ile Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar**", Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984.
- Luvîs, Ma'lûf el-Yesûî, **el-Müncid**, Beyrut: el-Mektebetü eş-Şerkiye, 2008.

- Mervan, Hasan Hemud, **Kitabü'l Kaza-i vel-Kaderi**, Medine: Mektebetü'l Melik Fehd el-Vataniye, 2019.
- M. Fuad, Abdalbaki, **el-Mu'cemu'l-Mufehres**, ğny" md, Dâru'l-Fikr: Beyrut 1987,
- Muhammed, Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısrî, **Tefsîru Cüz'i Amme**, Riyad: Darü es-Serya, 2002.
- Mukâtil, b.Süleymân, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhi, **Tefsir Mukâtil b. Süleymân**, Müesseset'ü et-Tarîh'ül el-Arabiye, 2000.
- Muslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-şahîh**, Merkez'ü Fecr lil-Tibae, 2003.
- Muhammed, Revasi Kal'ci, **Mü'cemü'l el- Lügat'ül Fukeha**, Darü en- Nefais, 1985.
- Muhyeddin, Derviş, **İrabül Kuran ve Beyanuhu**, Dımeşk: Dar'ü ibn Kesir, 2014.
- Nursi, Bediüzzaman Said Nursi, **Sözler**, İsanbul: Envar Neşriyat, 2008.
- Nursi, Bediüzzaman Said. **Mektubat**, İstanbul: Envar Neşriyat, 2007.
- Nursi, Bediüzzaman Said, **Mesnevi-i Nuriye**, İstanbul: Envar Neşriyat, 2007.
- Sabri Efendi, Mustafa, **İnsan ve Kader**, İsa Doğan, (çev.), Samsun: Kültür Basın Yayın Birliği, 1989.
- Sabuni, Ebu Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr es- Sabuni el-Buhari, **el-Bidaye min el-Kifaye Filhidayeti fi üsulü ed-Dini**, Darü el- Mearif: Mekke 1969.
- Suyuti, Celaleyn, Celaleddin el-Mahalli,Celaleddin es-Suyuti, Tefsir'ü'l el Celaleyn,Beyrut: Müesseset'ü er-Risale, 2000.
- Sönmez, Vecihi, "Mu'tezile'nin Eş'arî'nin Kesb Nazariyesine Yönelttiği Eleştiriler" **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2.
- Şahin, İskender, "Kur'an'da Kesb Kavramının Çerçevesi" **Amasya İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 79, Sayı 113, 2001.
- Şeyhzâde, Muhyittin Mustafa el Koçi el-Hanefî, **Ĥâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl**, Beyrut: Dar'ül Kütübül İlmiyye, 1999.

- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Câmiu'l-Beyân-an Te'vîli Âyil-Kur'ân**, Kahire: Merkezü'l Buhus ved-Dirastü'l el-Arabiye, 2001.
- Tortumluoğlu, Sedat, "Kur'an açısından Eş'ari'nin kesb doktrini" (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 1998.
- Ocak, Hasan, "İslam Felsefesinde İnsanın Özgürlüğü Problemi"(**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Selçuk Üniversitesi SBE, 2009.
- Uludağ, Süleyman, "Aml" **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Ünverdi, Veysi, "Eş'ari ve Ebu'l-Muîn en-Nesefide Kesb Teorisi" **Diyanet İlmî Dergisi** Cilt 51, Sayı 1, 2015.
- Vehbe, Zuhaylı, **Tefsirü'l Münir**, Dımeşk: Darü'l Fikir, 2003.
- Watt, Montgomery, **Hür İrade ve Kader**, Arif Aytekin, (çev.), İstanbul: Bereket Yayınları, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul: Zehraveyn, 2017.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Said, Fiil," **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Kesb" **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- Zekeriya, b. Muhammed b. Muhammed, **el-Kesbu fil Kur'an'ı'l Kerim**, <http://www.aslein.net>. 07.05.2013, (Erişim Tarihi: 31.08.2021).